

Versie 8 augustus 2021

Het verhaal van mijn vader

Opgedragen aan de dappere mannen en vrouwen, die met gevaar voor eigen leven, mijn vader in de Tweede Wereldoorlog hielpen.

Jan Fehmers

Leendert “Puck” en Ans Meerburg

Wim en Emilie Renardel de Lavalette

Johan en Jopie Schlingemann

Adri Sitsen

Therèse en Frits Lemaire

Mlle Lydia Ogy

Familie Daniel en George Cassart

Lionel Van Damme

En vele anderen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt worden in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of door fotokopieën, opname, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Inhoudsopgave

Voorwoord

Stamboom Hartog

1. Jeugd, studie en werk (tot mei 1940)
2. Het leven in bezet Nederland, de Joodse Raad, arrestatie en onderduik
3. Terug in België, onderduik in Brussel, arrestatie en bevrijding (september 1943 -september 1944)
4. Het Militair Gezag in Brussel en Londen (september 1944-december 1945)

NAWOORD

VERANTWOORDING

Annexen

1. Corien Glaudemans van het Gemeentearchief Den Haag over de Haagse Politie in WO II.
2. Arrestatie en vrijlating van Ies Cassuto uit het Oranjehotel
3. Fraulein Frielingsdorf
4. Die Schweiz und die deutschen Lösegelderpressungen in den besetzten Niederlanden Vermögensentziehung, Freikauf, Austausch 1940–1945
5. Verslag verhoor sollicitanten door het Militair Gezag op politieke betrouwbaarheid
6. Rechtsherstel na de oorlog

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt worden in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of door fotokopieën, opname, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

Voorwoord

Hoe kwam ik tot dit onderzoek naar het leven van mijn vader, Philip Hartog, in de oorlog 1940-1945?

Allereerst werd als kind mijn nieuwgierigheid gewekt toen mijn moeder mij, tijdens een middag op strand in Noordwijk, vertelde dat mijn vader joods was. Ik had met geschiedenisles in 6 e klas geleerd over de tweede wereldoorlog en de Jodenvervolging. Mijn vraag of vader dan ook gemarteld was, schokte mijn moeder. Meer vragen heb ik toen niet gesteld. Mijn vader was in die tijd voor mij niet iemand om daarover vragen te stellen. Dat kwam pas veel later.

Als middelbare scholier was ik mij niet bewust van de impact van zijn oorlogsverleden. Plotseling kwam dit als bliksemslag bij heldere hemel naar voren. Als directeur van een papierverwerkende fabriek gaf mijn vader alle kinderen instructie om kantoorartikelen bij een afnemer van zijn bedrijf aan de Kerkstraat in Wassenaar te kopen. Op een dag kocht ik voor de afwisseling bij een andere kantoorwinkel in het dorp. Toen mijn vader die spullen zag, vroeg hij woedend: "Waar heb jij dit gekocht?". Schoorvoetend gaf ik toe de spullen bij een winkel aan het Molenplein te hebben gekocht. Mijn vader – nog steeds woedend -: "Wil je dat nooit meer doen! Deze man was fout in de oorlog!". Hoe wist hij dat, vroeg ik me toen af? Nog steeds geen goed moment om vragen te stellen.

De drang naar het onderzoek kwam door de manier waarop hij later over zijn belevenissen vertelde, zijn ontsnapping aan de Jodenvervolging in de oorlog, alsof het een groot avontuur was met steeds een goede afloop. Ik wist dat er meer was, zoals de tragische omstandigheden tijdens zijn bevrijding in België. Dit hoorde ik niet van hem maar van anderen zoals mijn moeder en Jan Fehmers, een hechte vriend, die in de oorlog in het verzet zat

Eens vroeg ik door, hij antwoordde, viel stil, trok wit weg. Hij zag het allemaal weer gebeuren, dacht aan de mensen, die dit niet hadden overleefd en had intens verdriet. Vanaf dat moment heb ik hem geen vragen meer gesteld om dit verdriet te voorkomen. Daardoor wist ik dat er lacunes waren, voor mij een drijfveer om alsnog te achterhalen wat er gebeurd is.

De intensiteit waarmee de verhalen, die mijn vader mij vertelde, en die ik opnam, maakte dat het leek alsof ik er zelf bij was geweest. Zo intens beleefde ik wat hij in de oorlogsjaren moest doormaken. Zoals het geval van leven en dood of je links of rechts afsloeg zoals bij zijn bevrijding in het kamp Leopoldsburg. Hij hoorde dat hij eten kon krijgen in het dorp. Toch liep hij de andere, veilige, kant op. Anderen, die wel naar de lokale Brasserie bij Leopoldsburg (dorp Beverloo) gingen, werden door terugtrekkende SS'ers opgepakt en geëxecuteerd.

Zijn verhaal toont een ander perspectief dan dat van Joden, die veel minder geïntegreerd waren: Hij was een jonge, dynamische ondernemer, die zich bovenal Nederlander voelde. Hij was niet in de joodse traditie opgevoed. Zijn vrienden waren overwegend niet joods. (Voor mijn vader kwam de eerste confrontatie met het antisemitisme van de nazi's over als een donderslag bij heldere hemel)

Zijn verhaal is ook anders dan bij het grote publiek overheersende beeld van de passieve houding van joden tijdens de bezetting¹. Opvallend was hoe snel en praktisch hij handelde bij veranderende omstandigheden zoals bij uitsluiting van beroepen, hoe hij als assistent lid snel inzicht had in wat er bij de Joodse Raad² gebeurde, in de Jodenvervolgving, onderduik en tenslotte zijn bevrijding. Ook zijn instinct waarmee hij mensen en situaties snel inschatte, bleek cruciaal.

De bezetter nam vanaf het begin maatregelen tegen de Joden, zoals confiscatie van hun bezittingen, woningen en bedrijven, uitsluiting van beroepen.

Mijn zoektocht volgde zijn voetsporen in Nederland, België en Engeland via archieven waaronder o.a. strafdossiers van veroordeelde oorlogsmisdadigers.

Dankzij onderzoeker Raymund Schütz van het Nationale Rode Kruis maakte ik een vliegende start: daar verkreeg ik waardevolle informatie over namen van de gevangenen, data van gevangenschap, namen van mensen die zijn verhaal t.b.v. de Rode Kruis bevestigden en introducties bij archieven in Amsterdam en Brussel en bij de schrijfster Megan Koreman van "Gewone Helden" over de Dutch-Paris ontsnappingslijn 1942-1945. In haar boek las ik over een safe house van het verzet in Brussel, dat het eerste onderduikadres van mijn vader in België bleek te zijn.

Nabestaanden van een voormalige mede onderduiker in dit safe house in Brussel, traceerde ik via de archieven in Brussel en "desk onderzoek". Ook nabestaanden van de moedige mensen, die met gevaar voor eigen leven mijn vader onderdak verleenden, wist ik op deze wijze te vinden.

In de oorlog zijn veel gegevens verloren gegaan. Mijn vader verloor alles zoals foto's, brieven en zijn postzegelverzameling. Behalve de verkoop van de ouderlijke woning in Den Haag in 1940, zijn er nagenoeg geen gegevens beschikbaar over aankoop en verkoop van woningen. Wel zijn er gegevens over afgedwongen verkoop tijdens de bezetting van zowel het familiebedrijf als van landbouwgronden. Daarom was het een uitdaging om met de nog schaarse bronnen een goede indruk te krijgen van het leven van de familie Hartog.

Wat ik wel heb gevonden is de moeite waard en kan mijn verhaal goed onderbouwen

(Foto's van mijn vader. 'Mijn vader was een mooie man, charmant en geestig, ook. Door een van nichten, Hetty Hammonds-Hartog werd hij de "golden boy" genoemd).

¹ Minder bekend is dat Joden in WOII actief waren in het verzet. Zie:

https://www.4en5mei.nl/oorlogsmonumenten/monumenten_zoeken/oorlogsmonument/1631/amsterdam%2C-%27monument-joods-verzet-1940-1945%27

² Begin februari 1941 werd de Joodsche Raad voor Amsterdam opgericht op last van de Duitse bezetter, volgens het misleidende model van Joods 'zelfbestuur'. Adolf Eichmann, leider van afdeling IV B4 van het Reichssicherheitshauptamt, had deze tactiek in Wenen, Berlijn en Praag toegepast.

De Joodse raden waren ondergeschikt aan het Duitse bestuur. Ze werden geïntimideerd en gemanipuleerd om de anti-Joodse maatregelen uit te voeren (bron Raymund Schulz, Joodse Raad Cartotheek en Arolsen Archives 03 V, Raymund Schütz, Published 2019, Holocaust Studies, Digital Archives).

Hartog familie

De voorvaders zijn overwegend slagers tot en met Hartog Hartog, die later de Hartog fabrieken in Oss zou oprichten. De vroegst bekende voorvader van de familie Hartog is Jacob Levie, paardenhandelaar en slager, in Duitsland, geboren circa 1705 en circa 1790 overleden in Frielendorf Hessen, Duitsland. Jacob huwde Judik Heijmans circa 1730. Zij hadden in ieder geval twee zonen Hartog Levie (1734-1824) en Meijer Levie (1742-1821) en een dochter Judel. De twee zonen trokken beiden naar Nederland. Van Judel is niets bekend.

Hartog Levie huwde Dina Davids circa 1770 in Kampen, Overijssel. Zij veranderden hun familienaam in Hofstede. In 1809 werd door Napoleon de burgerlijke stand in Nederland ingevoerd en kreeg iedereen een fatsoenlijke achternaam. Bij die gelegenheid kan de naam Hofstede zijn geregisteerd. Hartog Levie Hofstede overleed in 1824 te Zaltbommel. Hartog en Dina hadden 8 kinderen waarvan Jacob als enige zijn naam in Hartog veranderde. Jacob (1782-1847) huwde in 1846 met Catherine van Dijk en hadden een zoon, Hartog Hartog, die 1847 in Brakel werd geboren. Na de dood van haar man, hertrouwde Catherine in 1848 met Izaak van Zwanenburg (1812-1898), die een goede stiefvader voor de jonge Hartog was. Catherine en Izaak hadden 5 kinderen, dus halfbroers en zussen van Hartog .

Familie Stamboom Hartog Hartog (1847-1926) -Marianne van den Bergh (1851-1922)

- 1.1 Jacob Hartog (1875-1962) en Suzanne Elias (1878-1960)
- 1.2 Cato Hartog (1876- 1972) en Salomon Leuvenberg (1868-1931)
- 1.3 Isaac Hartog (1877-1945) - Lea (Leentje) Hertzberger (1884-1958)**

Henri Hartog (1908-1968) - Bep Keppels (1920-2002)

Philip Jan (1959-2020) - Marianne Heemskerk 3 kinderen

Jo Hartog (1910-2004) -**Ada Menko** (1915-1965); Lotte Moos (1913-1999)

Sebastiaan (1940-1946)

Elzelien (1944) – Robert Stanton*, Robert Klaeger 2 kinderen

Anne (1946) - Jan Hendrik de Leeuw (1943-2020) 2 kinderen

Frederique (1948) - Douglas Rapp*, Dan Levin 2 kinderen

John Alan (1952) -Kathleen Irish 3 kinderen

Philip Hartog (1916-1990)- **Maureen O'Leary** (1918-2001)

Anthony (1948-1975)

Patricia (1949-1987)

Peter (1951)- Ulrike Franzen* 1 kind, Patty Hendrikx

Philip (1954) - Sylvia Jansen (1960-2013) 3 kinderen

Stephen (1956) - Andrzej Lisowski (1970)

Maureen (1959-1991)

- 1.4 Bertha Hartog (1879-1943)- Philip Markus (1870-1943)
- 1.5 Arnold Hartog (1880-1966) - Selma Elias (1890-1977)
- 1.6 Anna Hartog (1884- 1941) - Simon van Aalten (1869-1943)
- 1.7 Henriette (1887-1945) -Joseph Spier (1866-1945)
- 1.8 Simon Hartog (1888-1961) - Betty Philips (1888-1957)
- 1.9 Eva Hartog (1889-1979) -Salomon Cohen (1879-1947)
- 1.10 Arthur Hartog (1890-1985)- Jeanette Catz (1892-1981); Adele Mc Hatton (1900-1992)
- 1.11 Rika Hartog (1893-1972) - Hartog Cohen (1879-1953)

- = Gescheiden

Familie Edersheim

Eliezer Edersheim (1820-1895) – Lea Engeltje Hartogensis (1830 - 1868),
gehuwd 1854

1 Mozes Ederheim (1855-1910) - Henriette Polack (1857-1935)

1.1 **Henri Edersheim (1885-1943)**- Christien Zegwaard (1882-?), Rachel de Pool (1907-1943)

1.2 Jozef Ederheim (1886-1886)

1.3 Samuel Edersheim (1887-1955) – Ella Catherina Levenbach (1894-1974)

1.3.1 Maurits Ernst (Mauk) Edersheim (1918-2008) – Frances Collin (1917-1962), Claire Kantyff (1927)

1.3.2 Hans Samuel Edersheim (1923-2011) – Helen Maxine DeVries (1927)

1.4 Caroline Edersheim (1889-1889)

1.5 Helene Caroline Edersheim (1892-1943)

1.6 **Karel Jozef Edersheim (1893-1976)** – Margarete Rebecca Weening (1903-1973)

1.6.1 Henriette Edersheim (1932) – Lodewijk Theodoor Ornstein (1931-1997),
Benjamin Klaus Heller (1930)

1.7 Elisa Hermina Edersheim (1903-1999)- Siegfried Isaac (1900-1948)

1.7.1 Henriette Isaac (1929-2013) – David Joel de Levita (1926-2019)

1.7.2 Arthur Daniel Isaac (1932) – Clara van Leeuwen

1.7.3 Benjamin Isaac (1945)

2. Samuel Edersheim (1856-1917) – Caroline Kalker (1852 - 1923)

3. Abraham Hirschel Edersheim (1858-1933) – Anna Maria de Jongh (1855 – 1933)

4. Tamar Henriette Edersheim (1860-1931) – Joseph Hertzberger (1853-1931)

4.1 Philip Hertzberger (1882-1937)

4.2 Lea Engelina Hertzberger (1884-1958)- Isaac Hartog (1877-1945)

4.2.1 **Henri Hartog (1908-1968)** – Bep Keppels (1920-2008)

4.2.2 **Jozef Jacob Hartog (1910-2005)**- Ada Menko (1915-1965), Lotte Moos

4.2.1 Philip Arnold Hartog (1916-1990) - Maureen O’Leary (1918-2001)

Anthony (1948-1975), Patricia (1949-1987), Peter (1951), Philip (1954), Stephen (1956) en Maureen (1959-1991)

4.3 **Selina Hertzberger (1888-1977)** – David Schrijver (1891-1948)

5. Meijer Edersheim (1862-1933)

6. Klara Edersheim (1863-1927) – Isaac Franken (1860-1920)

7 **David Edersheim (1868-1940, directeur ESVEHA)** – Hubertina Carolina van den Bergh (1876-1963)

**Tweede huwelijk Eliezer Edersheim - Heintje van Arend (1836-1901),
gehuwd in 1868**

8. Heijman Edersheim (1870-1943)

9. Sophie Edersheim (1871-1943)

10. Bendit Salomon Edersheim (1872-1935) - Louise Adriana Petit (1874-1941)

11 Kiewe (Akiwa) Edersheim (1877-1916) - Anna Redelmeijer (1880-1943)

12 Bertha Edersheim (1879-1959)- Miljan Isidoor Menko (1874-1930)

12.1 Niels Johan Menko (1906-1934)

12.2 Ernst Menko (1908-1944)

12.3 Henriette (Hansje) Menko (1910-1992) - Henri (Hans) de Vries Robles (1907-1993)

12.4 Arthur (Dickie) Menko (1912-1976)- Henriette JCW Maassen (1909-1975)

1. Jeugd, studie en werk (tot mei 1940)

Philip Hartog werd in 1916 als nakomertje van de twee oudere zonen, Henri (1908) en Jo (1910), van Isaac Hartog en Lea Hertzberger³ in 1916 in Nijmegen geboren. Zijn ouders waren kort na hun huwelijk in Utrecht (27 maart 1906) in Nijmegen⁴ gaan wonen.

Zijn vader, Isaac Hartog werd op 9 december 1877 te Oss geboren en kwam uit een gezin van 11 kinderen. Isaac Hartog overleed tijdens de onderduik op 11 februari 1945 te Hilversum.

Lea (Leentje) Engelina Hertzberger geboren 24 februari 1884 te Eindhoven. Haar ouders waren Joseph Hertzberger, koopman, en Thamar Henriette Edersheim, Lea had een oudere broer Philip en een jongere zus, Selina. Lea overleed op 15 september 1958 te Den Haag⁵.

De ouders van Isaac waren Hartog Hartog (1847-1926), en Maria Anna van den Bergh (1851-1922). Hartog Hartog was oprichter van Exportslachterijen te Oss (later Unox), de H. Hartogs Fabrieken⁶. Vier van de vijf zonen, waaronder Isaac- zijn terrein was het vleesbedrijf - zaten met hun vader Hartog in de directie. Isaac had hierbij de algemene verantwoordelijkheid voor het vleesbedrijf. De vijfde zoon werkte voor een Engels bedrijf, dat veel zaken deed voor de Hartog fabrieken in de olie- en vet sector. Dagelijks reisden de Hartogen vanuit Nijmegen op en neer naar hun werk in Oss (met forensentrein of met de auto).

In augustus 1929 verhuisde Isaac en Lea met hun gezin van Nijmegen naar Scheveningen. Isaac verkocht zijn villa in Nijmegen aan Salomon van Zwanenburg, familie van vaderszijde (zoon van een halfbroer van zijn vader)⁷. Een logische verandering met oog op zijn afscheid van de Hartog fabrieken in Oss en de aankoop van het bedrijf ESVEHA in Rijswijk. Ook zijn broers Jacob, Arnold en Arthur vertrokken naar dezelfde regio, namelijk Wassenaar en Den Haag. Deze broers gingen voor Unilever in Rotterdam werken.

Relaties van Zwanenberg en Hartog fabrieken (bron: Aartsvaders, pag. 484)

Familie van Zwanenberg was aangetrouwde familie, buren, concurrent van de Hartogen. Hartog Hartog was stiefzoon van Isaak van Zwanenberg, de grootvader van Saal van Zwanenberg. Hartog Hartog was een halfbroer van Arnoldus (Nol) van Zwanenberg (1856-1941). Hartog was medeoprichter van Exportslachterijen te Oss. Hij zat tevens in de gemeenteraad van Nijmegen (1912-1919).

³ Bronnen over Isaac Hartog en Hertbergers

Hertzberger-Gold, Jenny, De familie Hertzberger in Nederland, p. 35

Hertzberger, E., Door de mazen van het net

Stegeman, H.B.J. [et al.], Het joodse werkdorp in de Wieringermeer, 1934-1941, p. 38

Info Henri:

<http://www.jodenin nederland.nl/cgi/b/bib/bib-idx?c=jbw;cc=jbw;lang=nl;q1=P-3265;rgn1=id;type=boolean;fmt=long;page=reslist;view=reslist;start=1;size=1;sort=naam>

Info Jo: <http://www.jodenin nederland.nl/cgi/b/bib/bib-idx?c=jbw;cc=jbw;lang=nl;q1=Organisaties%20bestuurlijk;rgn1=subsector;type=boolean;view=reslist;sort=naam;fmt=long;page=reslist;size=1;start=179>

⁴ Op de Stationsweg 2, later was de naam Burgemeester van Schaeck Mathonsingel 2

⁵ Link naar de familie Hertzberger: <https://www.genealogieonline.nl/direct-ancestors-of-steven-jaron/l1204.php>

⁶ Family, Family Firm and Strategy, six dutch family firms in the food industry 1880-1970, pag 143-156

⁷ Inschrijving Den Haag Scheveningse weg 106 d.d. 10 aug 1929

Ook Hartog Hartog was als varkenshandelaar in Heesch begonnen. Pal naast de deur van het vleesbedrijf Van Zwanenberg bouwde hij later in Oss een exportslachterij. De weg tussen de twee bedrijven werd het concurrentiestraatje genoemd.

Hartog Hartog had samen met zijn zonen Jacob, Isaac, Arnold en later Arthur, een vetsmelterij ook een baconzouterij, en een margarine- en zeepfabriek⁸.

Begin 1929 werden de Hartog fabrieken verkocht aan de Margarine Unie van Jurgens en van den Bergh. Bij de Amsterdamsche Bank, die bij de onderhandelingen tussen de Margarine Unie en Hartog betrokken was geweest, probeerde Saal van Zwanenberg erachter te komen voor hoeveel geld Hartog zijn zaak verkocht had. Hij schatte het bedrag op 8 miljoen gulden, maar functionarissen van deze bank wilden slechts loslaten: "Als wij met zijn drieën het verschil hadden, waren wij alle drie heel rijk".⁹

Op 2 september 1929 fuseerden de Margarine Unie en Lever Brothers samen tot Unilever. Twee broers van Isaac, Arthur en Jacob, kregen een zetel in de nieuwe raad van bestuur in Unilever¹⁰

Hartog Hartog was een diep religieuze man, die van zijn 9 kinderen dezelfde toewijding verwachtte. Hij had functies in de Joodse Gemeente te Oss en later als Voorzitter van de Nederlandsch Israëlitische Gemeente in Nijmegen.

Ben Polak (1913-1993) over de joodse gemeente in Nijmegen: "Mijn vader was rebbe in Nijmegen. Een merkwaardige joodse gemeente. Moet je voorstellen: al die rijke joodse vlees- en margarinemagnaten uit Oss, zoals de Hartogs, de van Berghs en de van Zwanenbergs – die redeneerden: je weet nooit zeker of God niet ergens achter een wolk verscholen zit....."¹¹

De meeste kinderen van Hartog Hartog waren niet diep religieus. Isaac beschouwde religieuze toewijding als een verschijning, dat in stand werd gehouden om zijn vader tevreden te stellen. Toen tijdens een lunch, die Isaac met zijn familie had, grootvader Hartog onaangekondigd verscheen, werd bliksemsnel de ham en varkensvlees onder de tafel geschoven zodat grootvader niet werd geconfronteerd met "onrein" voedsel.

Toen Hartog Hartog op bezoek bij zoon Simon in Londen informeerde waar de synagoge was, brak bij Simon paniek uit. Hij had geen idee waar de synagoge was. Tot overmaat van ramp meldde het zootje van Simon dat pappa nooit naar de synagoge ging....

Jeugd

Philip vertelde graag over zijn vrolijke en onbezorgde jeugd. Hij was ervan overtuigd dat hij daardoor de zware tijd in WOII goed heeft doorstaan.

Zijn twee oudere broers, Henri en Jo, moesten vanwege hun orthodox joodse grootouders met 13 jaar hun bar mitwa doen. Jo zou later aangeven, dat hij dit vreselijk vond.

⁸ Zie: Van concurrentie naar eenheid. Aspecten van de geschiedenis van Hartogs en van Zwanenbergs fabrieken en Unilever Vleesgroep Nederland te Oss.

⁹ Aartsvaders pag. 491

¹⁰ Pag. 264/ 265, de Aartsvaders, grondleggers van het Nederlands bedrijfsleven, Wim Wennekens. Pag. 490/491)

¹¹ Pag 278 en 279 uit: Ischa Meijer Ik heb niets tegen antisemieten, ik lééf ervan. Ronit Palache, de Arbeidspers. Ben Polak (1913- 1993) was huisarts en tijdens de oorlog actief in het verzet. Na de oorlog werd hij raadslid van de Communistische Partij Nederland (CPN) en wethouder in Amsterdam. In de jaren vijftig was hij Eerste Kamerlid (CPN) en later werd hij hoogleraar huisartskunde.

Philip was als laatste aan de beurt. Samen met zijn vriendje Otto Frank (geen familie van Anna Frank), volgde hij voorbereidende lessen bij een oude rabbijn. Veel leerden zij niet omdat deze rabbijn regelmatig in slaap viel. De jongens verstopten zich dan bij de rabbijn onder een tafel of gingen voetballen

(Foto's met boezemvriend Otto Frank, Voetbal foto's in een achtertuin in Nijmegen).

Toen Philip als jochie door een aantal jongens was geslagen en huilend thuiskwam, vroeg zijn grote broer Jo wie dat hadden gedaan. Later vernam hij van Jo dat hij deze jongens een koekje van eigen deeg had verkocht.

Tijdens een autorit, heeft Jo Philip, ongeveer 10 jaar, in drie tellen de 'facts of life' uitgelegd. Dat vond Philip prachtig dat deze onbekende materie zo kort en krachtig bij hem geïntroduceerd werd!

Veel contact had Philip niet met zijn grootvader Hartog Hartog. Hij herinnerde, dat hij op verjaardagen bij hem op bezoek ging: "Hij schudde en dan viel er een rijksdaalder op de grond", zijn verjaardagscadeau. Toen deze orthodoxe grootvader Hartog Hartog op 10 maart 1926 overleed, werden zijn lessen stilzwijgend door zijn ouders gestopt. Hij was toen 8.

Het was onzeker of Philip werd toegelaten tot de middelbare school of kon overgaan. Isaac is toen – zo gaat het verhaal- met een mooi stuk ossenhaas naar de directeur van de school gegaan om de goede gang van zaken zeker te stellen.

Zoals veel neven en nichten ging Philip in Nijmegen naar de Nutsschool aan de Hertogplein, voetbalde bij Be Quick, en hing in het naburige park de belhamel uit o.a. door de parkwachter voor "lange, lelijke slingeraap" uit te maken en dan hard weg te hollen. Dat was leuk totdat deze parkwachter thuis aanbelde met zijn petje in de hand met de vermelding "Philip Hartog". Kortom hij had een onbezorgde jeugd. Isaac werd door Lea geïnstrueerd dat zoonlief gestraft moest worden. Daartoe moest Philip verschijnen in de studiekamer van Isaac. Al gauw klonk gebulder van het lachten. Had hij, die een soort guitige Pietje Bell was, weer zijn vader aan het lachten gekregen en kwam van straffen weinig terecht!

In 1929 werden de Hartog fabrieken verkocht aan de Margarine Unie van de families van de Bergh en Jurgens. Als enige van de vijf broers was Isaac tegen deze fusie. Hij liet zich uitkopen en kocht een meerderheidsbelang in ESVEHA, een papierverwerkende fabriek in Rijswijk, van de families Edersheim en Simons. In dit bedrijf, zat Isaac samen met David Edersheim¹², een oom van zijn vrouw, en Abraham Simons¹³ in de directie. Jozef Hartog, oudere broer van Philip, werd in 1932 medewerker en in 1937 mededirecteur van ESVEHA.

Het fabrieksgebouw van papierhandel en kantoorartikelen NV Esveha stond van 1915 tot 1988 aan de Rijkswijkseweg 512 in Rijswijk. In 1878 begon Ph. Simons (1834-1904) een kartonnagefabriekje aan de Stille Veerkade in Den Haag en voerde als fabrieksmerk de letters S.V.H.: Simons-Veerkade-Haag. In mei 1940 waren aandeelhouders Edersheim, Simons en Isaac Hartog.

¹² David Edersheim (14 juni 1868, Den Haag- 5 april 1940, Den Haag) was getrouwd met Hubertina Carolina van den Bergh (1876-1963), broer van Tamar Hertzberger-Edersheim, moeder van Lea Hartog-Hertzberger. Bron: : <http://www.jodenin nederland.nl/id/P-5996>

¹³ Abraham Simons (26 juli 1864, Den Haag – 4 januari 1941, Den Haag) was getrouwd met Henriette Edersheim (1863-1943). Bron: <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/228698/abraham-simons>

De oudere broers Henri en Jo waren bij de verhuizing in 1929 naar Den Haag reeds uit huis. Henri studeerde geneeskunde in Utrecht en Jo volgde stages en opleidingen in het buitenland als voorbereiding op zijn werk bij het familiebedrijf ESVEHA.

Ook de familie van de boezemvriend, van Philip, Otto Frank verhuisde in 1929 naar Scheveningen. Na de middelbare school in Den Haag, voltooide Otto, kort na de bezetting, de studie geneeskunde in Leiden. Na het behalen van zijn artsexamen in 1940 mocht Otto wegens een anti joodse maatregel zich niet meer specialiseren. Hij vestigde zich als huisarts in Enschede. Op 18 november 1940 huwde Otto met Edith (Hansje) Menko. Philip was aanwezig bij het huwelijk van zijn oude boezemvriend: "diverse speeches vanPhilip (die was weer kostelijk) ... en van Ot zelf. De jeugd kwam met een huwelijkskrant. S 'avonds had Philip ook nog prachtige jeugdfilms en een voordracht. Ot lag dubbel van de pret"¹⁴

In de nacht van zaterdag 13 op zondag 14 september 1941 vond in Enschede een grote razzia plaats waarbij Otto Frank werd opgepakt en afgevoerd naar Mauthausen, waar hij op 2 december 1941 werd omgebracht¹⁵.

Beschrijving van het ouderlijk huis in Scheveningen

Het ouderlijk huis aan de Scheveningse weg 106 was een mooie villa. Judith Schrijver, een nicht van Philip heeft mooie herinneringen aan dat huis: "Als kinderen brachten Lea en ik daar vaak een zomermaand door. Het lag vlakbij de kleine vissershaven en badplaats Scheveningen. Zo leerden we onze neven Henri, Jo en Philip kennen. Ze waren ongeveer 15 jaar ouder dan wij. Als ik het me goed herinner, waren we nogal hinderlijk voor hen. Deze vakanties waren gouden zonnige gelegenheden. Na vele jaren hou en bewonder ik Tante Leentje meer dan ooit, want ik kan me niet voorstellen dat ik de kracht en energie zou kunnen opbrengen voor een dergelijke gastvrijheid aan een paar pre-tieners. Zestig jaar later herinner ik me nog dat ik speelde in de grote en prachtige tuin van het huis, de bezoeken aan chique warenhuizen in Den Haag om ons te laten uitrusten, uitstapjes naar het strand, af en toe een afternoon tea in de stad met heerlijk gebak en vuurwerk kijken vanaf het terras van het meest elegante hotel van Scheveningen (Kurhaus hotel), waar we heerlijke ijsscoups aten, laat opblijven...."¹⁶.

Volgens een beschrijving van de heer L. Schut, die de woning in 1940 namens een Gereformeerde vereniging zou kopen: "van binnen heel mooi betimmerd met palissander – en eikenhout, houtsnijwerk, wandkleden en marmer. Een ruime hal met prachtige eiken, oud hollandse schouw: een eikenhouten trap met uitgesneden dieren figuurtjes op de leuning versierd, twee badkamers waarvan een met exotisch marmer. Daarbij een uitgestrekte tuin, die een duinheuvel bevatte waarop een koepeltje, vanwaar de schilder Mesdag het beroemde Panorama Scheveningen geschilderd had....en een recht van een smalle uitgang eenmaal per jaar naar de Doornstraat. Ook was er een koetshuis met tuinmanswoning bij"

¹⁴ Pag. 59 "Alles Sal reg kom; Oorlogsbrieven van Sig en Emmy Menko-van Dam van Jan R. Magnus, uitgeverij Walburg Pers, 2005

¹⁵ Menko, de geschiedenis van een Twentse textielfamilie; Pag. 100-102

¹⁶ The Old World to the New; the Journey of David and Selina Schrijver, Judy's Recollections, Page 102 Composed by Judy Bellin, Edited by Anne Shelton and Peter Bellin. Judy was a daughter of Selia and David; Anne and Peter are children of Judith.

Isaac Hartog was niet streng religieus maar zette zich wel in voor de joodse gemeenschap. Onder meer was hij in Den Haag regent bij het Israëliësche Oude mannen- en vrouwenhuis te Den Haag. Hij was lid van het vooroorlogs Comité voor Joodse Vluchtelingen en het Nederlandsch Palestijns Opbouwfonds. Philip vertelde over een joodse vluchteling uit Oost Europa, die 's avonds laat in de tuin stond aan de Scheveningse weg en aan Isaac om hulp vroeg.

In Den Haag woonde Philip bij zijn ouders in Scheveningen en hockeyde vanaf 1930 bij hockeyclub SOS ("Sport Op School", later "Samenwerking Overwint Steeds"). Deze club was door leerlingen van de Gemeentelijke HBS aan de Nieuwe Duinweg in Scheveningen opgericht¹⁷.

Bij deze Haagse hockeyclub trof Philip, Johan Schlingemann¹⁸. Zij werden teamgenoten¹⁹ en sloten een vriendschap voor het leven. Later tijdens de bezetting, zouden Johan en zijn vrouw Jopie, Philip in Den Haag onderdak bieden.

Studie economie aan de Hogere Handelsschool in Rotterdam 1933-1939

In 1933 ging Philip, 16 jaar oud, in Rotterdam economie studeren aan de Nederlandsche Handels Hoogeschool en werd lid van sociëteit Hermes.

Op deze studentenvereniging was zijn eerste confrontatie met antisemitisme: een student viel hem aan op zijn joodse afkomst. Andere verontwaardigde Hermes leden zetten deze student uit de zaal.

Sociëteit Hermes aan de Eendrachtsweg was de basis van zijn studentenleven. Daar werden vriendschappen voor het leven gesloten. Philip was actief lid, zat in jaarclub "grandslam" met het motto "Never down" en in meerdere besturen van Hermes met o.a. Arno Dekking, Jan Fehmers, "Puck" Leendert Meerburg, Willem Alexander Renardel de Lavalette en Hans van Wijk²⁰. Daarnaast was hij bevriend met, "Tuur" Driebeek, Everhart Koppius, Nico van Lessen, Piet van Nieuwenhuizen, Reinier Thiadens en Cees Woutman.

Een aantal van deze studievrienden zouden hem onderdak bieden toen hij en zijn ouders tijdens de bezetting moesten onderduiken. Hierover later meer (pag. 26 en verder).

Philip deed naast zijn studie veel aan sport: voetbal, hockey, tennis, boksen, schermen, skiën en paardrijden.

In oktober 1939 studeerde hij in Rotterdam af bij professor mr. P. Lieftinck, de latere minister van Financiën. Na zijn afstuderen volgde Philip een stage bij een bank in Amsterdam. Dit vond hij zo saai zodat hij deze stage snel afbrak. Uiteindelijk ging hij in november 1939 in België bij wolfweverij van

¹⁷ De 6de Gemeentelijke HBS, Nieuwe Duinweg 6-14. De school bestaat nu onder een andere naam: Johan de Witt Scholengemeenschap/Lyceum. Vanaf 1947 was de naam GHC De Gazellen, dat uiteindelijk samen met HOC, fuseerde tot HGC.

¹⁸ Drie maanden na de geboorte van Johan in oktober 1914 in Maastricht, overleed zijn moeder in januari 1915. Zijn vader verhuisde naar Roermond, hertrouwde en verhuisde met zijn gezin in 1929 naar Den Haag. Tijdens zijn rechtenstudie in Leiden (1935-1941) werd Johan lid van de vereniging Minerva.

¹⁹ Twee elftalfoto's Paastoernooi maart 1940

²⁰ H.J.G. van Wijk

Damme in Eekloo werken (directeur Van Damme). Zijn taak was rationalisatie en reorganisatieplanning²¹.

In die tijd, dat Philip in België werkte, kwam hij regelmatig over de vloer bij de familie van zijn nicht Hetty en haar man Isidoor Heijmans, die toentertijd in Gent woonde. Isidoor was directeur bij een textielbedrijf in Gent.

Op 18 juni 1940 kreeg de familie Heijmans visa van de Portugese consul Aristides de Sousa Mendes in Bordeaux, wat cruciaal was voor hun ontsnapping²². Ze staken Portugal over en reisden vervolgens in juli 1940 met het schip Nea Hellas van Lissabon naar New York.

Sinds 1933 probeerden David en Selina Schrijver-Hertzberger (oom en tante van Philip²³) joodse mensen in Nederland te waarschuwen voor de vervolging in Duitsland van joden, zigeuners en oppositie. Tijdens een bezoek aan Philips ouders in Den Haag, merkte Selina in april 1938 "een soort struisvogelachtige kop in het zand beleid en angst" op over de dreiging van nazi-Duitsland. "Ik blijf maar denken aan hoe ze weigerden iets te horen over de verschrikkingen die in Duitsland en Spanje plaatsvonden, wat hen had kunnen helpen begrijpen wat hun te wachten stond. We hebben Leentje en Isaac een abonnement op een geïllustreerd tijdschrift gegeven, en Leentje wilde niet dat iemand er zelfs maar naar keek!²⁴ "

Uiteindelijk namen zijn ouders maatregelen voor slechtere tijden. Vermoedelijk kregen zij dat inzicht door hun steun aan en contacten met joodse vluchtelingen via het vooroorlogse Comité voor Joodse Vluchtelingen uit Oost Europa. In september 1939 tekende zijn moeder een volmacht aan haar zwager Jacob Hartog m.b.t. tot de bezittingen van de familie in de Verenigde Staten. Jacob, oudere broer van haar man Isaac, die eerder naar Amerika emigreerde, kreeg volledige volmacht hun bezit bij Guaranty trust New York.

In april 1940 werd kunstbezit van de familie in bruikleen gegeven aan het Haags Gemeentemuseum.

Tijdens de aanval van Duitsland op Nederland in mei 1940 waren de ouders van Philip, samen met Henri en Ada in de haven van IJmuiden om per boot uit te wijken naar Engeland. Toch zagen zij er op het laatste moment van af.

Toen op 10 mei 1940 Nederland door Duitsland werd aangevallen, stapte Philip in zijn Citroen en reed vanuit België, door gebied waar Duitse parachutisten waren geland, terug naar zijn familie in Nederland. Op de vraag waarom hij niet de andere kant was opgegaan antwoordde hij: "Deze vraag is mij duizend keer gesteld. Ik had niemand, mijn familie in Den Haag was alles wat ik had".

Het treft me, dat mijn familie zorgen had over wat er met de Joden kon gebeuren, o.a. door hun steun voor joodse vluchtelingen uit Duitsland en hun financiële voorzorgsmaatregel in 1939, en er toch van afzagen zich tijdig in veiligheid te brengen.

²¹ Hij werd door het Efficiering bureau te Lever, waar hij werkzaam was, geplaatst bij het bedrijf Van Damme.

²² <http://sousamendesfoundation.org/family/heyman>

²³ Selina Schrijver, jongere zus van Philips moeder Lea Hartog-Hertzberger. David en Selina verhuisden in December 1938 met hun kinderen naar Paris en in juni 1940 ontsnapten zij per boot van Frankrijk naar Engeland. En in September 1940 reisden en emigreerden zij per boot van het VK naar New York.

²⁴ Volgens het dagboek van Selina. Bron: The Old World to the New; the journey of David and Selina Schrijver, Selina's Journal 1945, page 6 and 52, composed by Judy Bellin, Edited by Anne Shelton and Peter Bellin.

2. Het leven in bezet Nederland, de Joodse Raad, arrestatie en onderduik

In Den Haag was tijdens de inval van Duitsland in Nederland van 10 tot 15 mei 1940 grote paniek bij zowel bij de Nederlandse overheid als de familie. Tijdens deze inval en later tijdens de bezetting was er een combinatie van paniek, wantrouwen en noodzaak onder grote druk snelle beslissingen te nemen.

De ouders Hartog, zoon Henry en Ada, de vrouw van zoon Jo, waren naar IJmuiden gegaan om daar een boot naar Engeland te nemen. Maar op het laatste moment zei Henry, dat hij niet kon gaan. Ada antwoordde, dat zij in dat geval ook niet zou gaan, zij wilde haar man Jo niet achterlaten. Jo was op dat moment in het leger, niet bereikbaar. Dus de familie bleef ²⁵ en moesten in het bezette Nederland het beste ervan zien te maken. (Veel familieleden, die ook in Nederland bleven, zouden worden gedeporteerd naar Duitsland. De meesten werden daar vermoord).

Philip over deze meidagen in 1940: "De mensen die ze moesten hebben, kregen ze niet. Iedereen werd gewantrouwd. Oma had een Duitse dienstmeid, was zij in orde? Alles hing van kleine dingetjes af". Toen hij samen met schoonzus Ada in de meidagen 1940 een wandeling maakte op de boulevard in Scheveningen werden zij opgepakt, verdacht als spionnen.

Jo was in het leger en zou pas twee weken na de overgave van Nederland (15 mei 1940) thuiskeren. Vanaf eind mei 1940 tot 15 april 1941²⁶ woonde Philip hij bij zijn ouders in Haarlem en van begin juni 1941 t/m november 1942 in Den Haag. Steeds werden zij door de bezetter uit hun huis gezet en uiteindelijk gearresteerd²⁷

Zijn vader, Isaac Hartog, had in april en juni 1940 zijn kunstcollectie, onder meer schilderijen van Israëls en Breitner en een collectie Chinees porselein, in bewaargeving gegeven aan het Haags Gemeentemuseum. Isaac en Lea Hartog waren blijkens deze bewaargevingsovereenkomst per 1 juni 1940 van Den Haag naar Haarlem verhuisd (Anna van Burenlaan 63) waar zij tot zomer 1941 zouden wonen²⁸.

Toen de bezetter eerst op 4 oktober 1942 dreigde het museum te slopen en op 24 oktober ontruiming binnen twee weken eiste i.v.m. afbreking t.b.v. een tankgracht, verplaatste het Haags Gemeentemuseum eind 1942 collecties, waaronder die van Isaac Hartog, naar het paleis Noordeinde²⁹. De collectie van de familie was vanaf eind 1942 tot de bevrijding op kamer 107 in het paleis³⁰. In 1946 werd de collectie aan de familie teruggegeven.

Verkoop van de ouderlijke woning en de reactie van de SS op de koop van een joodse familie.

Op 28 september 1940 werd de ouderlijke woning in Scheveningen verkocht aan Vereniging oprichting en instandhouding van ziekenhuizen van gereformeerde grondslag in 's-Gravenhage en

²⁵ Bron: "Memories, an oral history" van Jozef Hartog uit 1985, pag. 12. (opgenomen en getypt door een van de familieleden)

²⁶ Bronnen: persoonskaart Philip Hartog, Studie Herkomst en Restitutie met bijlagen bewaargevingsovereenkomst Isaac Hartog met Haags Gemeentemuseum op 19 april 1940 adres Haarlem al bekend en bevolkingsregister Haarlem brief met stempel: vertrek ouders 15 april 1941 uit Haarlem naar DH, woonkaart Anna van Burenlaan 63; mail Archief Noord-Holland dd. 28 en 29 augustus 2017).

²⁷ Bron: Verslag verhoor Militair Gezag dd. 23 oktober 1944 te Brussel.

²⁸ Onduidelijk is of deze woning in Haarlem hun eigendom was.

²⁹ Rapport 1999 Herkomst en Restitutie, verslag onderzoek naar collectievorming Haags Gemeentemuseum april 1999 pag. 8

³⁰ Rapport 1999 Herkomst en Restitutie. Zie pag. 6 t/m 8, pag. 16 en Conclusie.

omgeving³¹. Dit was uit nood vanwege de te verwachten inbeslagname van joodse woningen en vervolging van joden door de bezetter. Anderen, zoals kopers van deze woningen, profiteerden van de benarde situatie joodse gemeenschap.

De voorzitter van deze Vereeniging, dhr. L. Schut, koper van de woning in Scheveningen, maakte in zijn memoires een uitgebreide beschrijving over de jarenlange zoektocht van deze Vereeniging vanaf de oprichting in 1932, naar geschikt onroerend goed voor een nieuw ziekenhuis in Den Haag. Hij beschreef tevens de onderhandelingen met familie Hartog³² over de aankoop van de Scheveningse weg 106, beslaglegging door de bezetter en de aanwending van deze woning in 1947 als ziekenhuis in Den Haag³³. Dhr. L. Schut was tevens oprichter van het Lazarus fonds t.b.v. financiering van een ziekenhuis in Den Haag.

Begin september 1940 nam Makelaar Smeele namens Isaac Hartog contact op met dhr. Schut over de verhuur van zijn woning. Later bleek het om verkoop te gaan. Dhr. Schuts schrijft over Isaac Hartog: "Een snelle beslissing was nodig. Hij vreesde inbeslagname van zijn woning door de Duitsers. Hijzelf dook onder met zijn gezin".³⁴ Kort daarna ontmoette dhr. Schut mevrouw Hartog en een zoon bij makelaar Smeele (uiterlijk 9 sept. 1940).

Op 10 september was tekening van het voorlopig koopcontract (en overhandiging van de sleutel door Isaac Hartog) resp. notariële overdracht op 28 september 1940. Verkoop was onder beding van Isaac Hartog, dat de tuinman tot maart 1941 kon blijven wonen en overdracht van de woning door zijn notaris van de Steenstraten, wat ook geschiedde.

Na de overhandiging van de sleutel door Isaac Hartog liep dhr. Schut in de woning (beschrijft de woning met mooie details, zie pag. 28) en ziet het als een verhoring van "de Heere". Hij gaat gemakshalve er aan voorbij aan dat de familie Hartog onder hoge druk deze woning verkocht vanwege de – door hemzelf in zijn memoires genoemde - vrees van de familie voor inbeslagname van deze woning door de bezetter.

Deze vrees van inbeslagname bleek al spoedig terecht: op 13 september 1940 ontving de heer Schut een brief van de Gemeente Den Haag³⁵ over de vordering van de woning door de bezetter t.b.v. aanwending als casino voor de SS'ers³⁶. Vervolgens vroeg dhr. Schut een gesprek aan per brief d.d. 7 oktober 1940 gericht aan brigadegeneraal Rauter, het beruchte hoofd van de SS.

Eind oktober ontving dhr. Schut een uitnodiging voor gesprek met Wegener, de secretaris van generaal Rauter, op Plein 1 in Den Haag. Mededeling van Wegener: u bent in staat van beschuldiging en moet verantwoording afleggen wegens overtreding van de regels van de bezetter. Wegener raadde Schut aan de koop ongedaan te maken, omdat hij van een jood gekocht had. Als deze jood zou weigeren zou hij hem laten komen en onder zijn ogen het geld laten terugbetalen³⁷.

Na de vordering van de woning door de SS, wapperde maandenlang een lange zwarte vlag op de Scheveningse weg 106, aldus de memoires van dhr. Schut. Zij bleven er totdat de Wehrmacht

³¹ Bron: notariële acte van 28 september 1940.

³² Memoires Schut, pag. 26 t/m 29. Haags Gemeentearchief, dossier...,

³³ Haags Gemeentearchief dossier over deze Vereniging nr..... **BIJLAGE**

³⁴ Bron Memoires Schut, pagina 16, Haags Gemeentearchief

³⁵ Brief van dhr. Hardenberg, wnd. hoofd van de Rijksgebouwendienst.

³⁶ Bron Memoires Schut pag. 30 t/m 33, Haags Gemeentearchief

³⁷ Idem pag. 32 t/m 35.

Scheveningen als sperrgebied verklaarde en iedereen - en ook de SS- moesten evacueren maar niet nadat zij grote vernielingen in de woning hadden aangebracht³⁸

De Vereniging moest na de oorlog grond – en straatlasten aan de Gemeente Den Haag betalen, er werd geen vrijstelling verleend.

Waarschijnlijk heeft Isaac Hartog het ontvangen bedrag voor de verkoop van zijn woning met spoed doorgesluisd naar Engeland. Daar woonde sinds circa 1910 zijn broer Simon, die in 1913 de Engelse nationaliteit verkreeg, en hem waarschijnlijk hierbij hielp. De familie had in ieder geval sinds 1940 rekeningen en tegoeden bij Engelse Banken Midland Bank Ltd. en Westminster Bank in Londen waaronder een rekening op naam van Philip en Henri Hartog bij Midland Bank in Londen. Deze rekening bestond in ieder geval in december 1940³⁹.

Zowel de bewaargeving van zijn kunstcollectie aan het Gemeentemuseum te Den Haag als de snelle verkoop van zijn villa in september 1940 vallen op. Isaac Hartog en zijn familie voorzagen, dat de joden tijdens de bezetting niet veel goeds konden verwachten: immers reeds in mei 1940 deden Isaac met zijn vrouw, zoon Henri en schoondochter Ada (zoon Jo was in het leger) een poging om vanuit IJmuiden een boot naar Engeland te nemen. Op het laatste moment zagen zij hiervan af.

Anti joodse maatregelen waaronder inbeslagname van het familiebedrijf ESVEHA in september 1940 en landbouwgronden vanaf juni 1941⁴⁰

De bezetter nam al in 1940 een reeks van anti joodse maatregelen gericht op isolatie van het maatschappelijk leven zoals het weren van joden uit scholen, universiteiten, beroepen, openbaar vervoer, parken, verenigingen, bioscopen etc. Vanaf 2 mei 1942 werden Joden verplicht tot dragen van een gele Joodse ster,⁴¹ uitgifte van persoonsbewijzen met een grote J erin. Op overtreding van deze verplichtingen zoals inzake niet dragen van de ster, stond deportatie naar Duitsland. Joden werden gedwongen hun bezittingen, waaronder woningen en bedrijven, aan de bezetter af te geven.

Vanwege uitsluiting door de Duitse bezetter voor Joden van werk, zocht Philip na terugkeer in Nederland naar andere mogelijkheden. Daarom volgde hij een opleiding als loodgieter. Aan dit werk was volgens hem altijd behoefte. Vermoedelijk begin 1942 ging hij werken bij de Joodse Raad om “iets nuttigs” te doen. Na circa een half jaar verliet hij weer de Joodse Raad toen hij zag dat deze Raad door de bezetter werd gebruikt. Hierover later meer (pag. 19 en 20.)

Vele huisuitzettingen

³⁸ Idem pag. 26 t/m 33.

³⁹ Bron: Nationaal Archief, MvJ te Londen (1936) 1940-1945 (1953), Inv. Nr. 17634

Doc Custodian of Netherlands property dd. 26 okt 1943 File red HH 230

Held by Midland Bank Ltd

Energie debts departement, 27/32, Fealtry, London,

For account of Henri Hartog en Philip A Hartog, van Edenstraat 18, Haarlem,

Description Red TE6/EM299/12, current account

Value BOOK £474. 5 4. Particulars: Statement from Midland bank Ltd date december 1940,

Deposited with C.N.P.

⁴⁰ Bron: <http://www.wittebrugpark.nl/ww2/nl-41/nl-41.htm>

⁴¹ Philip droeg deze ster tot uiterlijk 6 nov 1942 (datum arrestatie en dook na vrijlating op 23 nov 1942 onder). Bron: Nationaal Archief, dossier CADSU 327653

Philip was, nadat hij een jaar bij zijn ouders in Haarlem woonde⁴², begin Juni 1941 teruggekeerd naar Scheveningen⁴³. In Den Haag moest hij regelmatig door huisuitzettingen van adres wisselen: nauwelijks een maand later (10 juli 1941) naar de ten Hove straat 45 en weer 2 maanden later (5 sept 1941) naar de Jaarsveldstraat 304 in Den Haag. Hij ging – na ruim een jaar – vanaf 3 augustus 1942 - weer twee en half maanden samenwonen met zijn ouders in een huurappartement op het Lyceumplein 63. Vanaf 17 okt 1942 woonden zij op Ruijgrocklaan 176 44. Philip werd meerdere malen door de bezetter uit het huis gezet en gearresteerd. Telkens werd hij vrijgelaten.⁴⁵

Inbeslagname van de woning van broer Jozef en schoonzus Ada.

Vóór de inbeslagname in 1942 van hun huis in Den Haag lukte het Jo en Ada Hartog hun meubels, waaronder een prachtige piano ongezien uit hun huis te krijgen en bij vrienden op te slaan. Deze meubels werden vervangen met goedkope meubels in het huis. Het opslaan van Joodse bezittingen was streng verboden en verraders sliepen nooit. Deze piano staat nu thuis bij mijn nicht Ann in de woonkamer.

Verscherping van de anti joodse maatregelen na de februari-staking in Amsterdam in februari 1941 en de Wannsee conferentie, waar de nazi's besloten tot Endlösung, vernietiging van de joden. In 1942 startten de deportaties van Joden naar concentratiekampen in Duitsland.

Iedereen probeerde via relaties bij de Joodse Raad, zichzelf “onmisbaar” te laten verklaren, door een baan bij de Joodse Raad of tegen betaling, verkrijging van een Sperre t.w. uitstel van deportatie verkrijgen. Op deze Sperre had de maatschappelijke bovenlaag van de joodse gemeenschap meer kans door hun contacten met de bestuurlijke elite, zoals met de Secretaris Generaal Frederiks van het ministerie van Binnenlandse Zaken, die over aanvraag van Sperreren ging. Joden zonder relaties, werk bij de Joodse Raad of geld verkregen deze Sperre niet en werden het eerst opgepakt en gedeporteerd. Uitstel van deze deportaties resp. plaatsing bij kamp Barneveld werd verleend voor Joden, die of nodig waren voor de bezetter, of via invloedrijke relaties en voor leden van de Joodse Raad en hun families. Hierover later meer (pag. 17 en 18).

Inbeslagname van joodse bezittingen

Ter voorbereiding van inbeslagname van ondernemingen, werd op grond van de Duitse verordening 48/ 1941 Rijkscommissaris van oktober 1940 Joodse ondernemingen aangemeld bij de Wirtschafprüfstelle en inbeslagname van landbouwgronden “in joodsche handen” op grond van de Duitse verordening 102/1941 tot verwijdering van joden uit het agrarisch bedrijfsleven.

⁴² Adres Isaac en Lea Hartog, 31 mei 1940- 15 april 1941, volgens Huizenkaart Gem. Haarlem: Anna van Burenlaan nr 63 en bericht Gem Haarlem: stempel bevolkingsregister Haarlem.

⁴³ Inschrijving Scheveningse weg 60 d.d. 3 juni tot 10 juli 1941.

⁴⁴ Bronnen: Persoonskaart Philip Hartog en Persoonsbewijzen Isaac en Lea Hartog resp. Joodsmonument Lyceumplein 63. Eigenaar deze woning (thans Louis Couperusplein 63) was van 1931 tot 1973 was N.V. Beleggingsmaatschappij Mauritspark te 's-Gravenhage⁴⁴.

⁴⁵ Bron: verslag verhoor Militair Gezag te Brussel op 23 oktober 1944).

Vordering van landbouwgronden van de familie in Gelderland en Zuid-Holland

Tijdens de Tweede Wereldoorlog gingen de nazi's al snel over tot het verwijderen van Joden uit het economische leven en de agrarische sector in Nederland. Op 27 mei 1941 vaardigde de bezetter verordening 102/1941 uit betreffende de aangifte en gedwongen verkoop van landbouwgronden in Joodse handen⁴⁶.

Van Isaac Hartog werden landbouwgronden in Gelderland (percelen Angeren, Alphen en Berghem) en Zuid-Holland (percelen Wassenaar en bij Oudewater) gevorderd en verkocht.

In Zuid-Holland vroeg de familie om vrijstelling van gedwongen verkoop van een perceel in Wassenaar. De Gemeente Wassenaar bevestigde in een brief van 12 augustus 1941, dat het perceel onder het uitbreidingsplan van de Gemeente valt. De Grondkamer adviseerde vervolgens vrijstelling van (gedwongen) verkoop omdat het perceel is bestemd voor bebouwing. Door notaris van de Steenstraten werd namens de familie in een brief van 13 augustus 1941 om vrijstelling verzocht van de gedwongen verkoop onder verwijzing naar deze laatstgenoemde brief van de Gemeente Wassenaar. In een brief van 18 februari 1942 aan het Bureau voor de Goedkeuring nam de Grondkamer dit advies om vrijstelling over. In een brief van 9 april 1942 aan de Gemeente Wassenaar stelt echter het Bureau voor de Goedkeuring toch vervreemding van het perceel voor. Daarna bleef het bijna een jaar stil getuige de herinnering en verzoek van het Bureau voor de Goedkeuring in een brief van 3 maart 1943 om een spoedig antwoord op haar brief van 9 april 1942. Niet duidelijk of door de directie Landbouw alsnog verkoop van het perceel de Gemeente Wassenaar werd opgelegd⁴⁷.

Inbeslagname van het familiebedrijf ESVEHA

Op 9 september 1940 eiste Bruno Casselmann, die toen 15 jaar werkzaam was voor ESVEHA, in gezelschap van NSB'er P.W. Bijl, van de directie overdracht van het familiebedrijf ESVEHA. Hij ontpopte zich toen als een fanatieke nazi.⁴⁸ Op deze eis van Casselmann werd niet ingegaan. Vervolgens werd Directielid Jozef Hartog, broer van Philip, onder beschuldiging van "sabotage" gearresteerd en vastgezet in de politiegevangenis in Scheveningen (**Duitse advocaat toegewezen?**) en werd tekening van een verkoopovereenkomst dd. 11 oktober 1940 van het familiebedrijf ESVEHA

⁴⁶ <https://www.joodsmonument.nl/nl/page/348674/joodse-eigenaars-van-landbouwgronden>, Nationaal Archief, dossier 2.11.08.01 Directie Landbouw afdeling grondzaken en pachtzaken. In dit archief zijn aangifteformulieren die de Joodse eigenaren zelf hebben moeten (laten) invullen. De formulieren geven informatie over naam, geboortedatum, beroep (vaak veehouder, slager, koopman of geen) en adres van de Joodse eigenaar, de percelen die ook al in de minuut van goedkeuring vermeld zijn, en wie de grond exploiteerde. In veel dossiers bevindt zich ook nadere informatie, zoals correspondentie van de Joodse eigenaars of meer details over de verkochte percelen.

⁴⁷ Nationaal Archief, dossier 2.11.08.01 Directie Landbouw afdeling grondzaken en pachtzaken, inv. nr. 128

⁴⁸ Bron: Brief Jozef Hartog, Buenos Aires, dec 1942 met beschrijving dreigementen, bezoek aan directie in Rijswijk, zijn arrestatie en vervreemding van het bedrijf.

Bron: Nationaal Archief, dossier NBI; Verslag bespreking op ESVEHA Casselmann met zijn handlanger politieman PJW Bijl (NSB'er) met de directie: Isaac Hartog, zoon Jo, Karel Edersheim, A en M van Raalte, A en M Simons.

Bijlage: Verslag over opeising door Casselmann van het familiebedrijf ESVEHA op 9 september 1940

afgedwongen⁴⁹. In deze verkoopovereenkomst was overdracht van ESVEHA bepaald aan Casselmann voor 20% van de reële waarde. Ook deze 20% werd niet ontvangen. Van officiële maatregelen tegen joden en joodse ondernemingen was toen nog geen sprake.

Casselmann heeft grote bedragen onttrokken uit ESVEHA en kocht voor zichzelf circa 4 panden in Rijswijk en inboedel⁵⁰. Daarnaast was er zwarte verkoop van papier van ESVEHA. Aan het eind van de oorlog, werden pogingen werden ondernomen om machines, voorraden papier van ESVEHA weg te voeren. Enige wagons werden gevonden op station emplacement Staatsspoor, Den Haag, in Groningen opslag machines en papier en in Amsterdam papiervoorraad. Over het rechtsherstel, dat na mei 1945 startte, zie hoofdstuk 5 (pag. 31 e.v.).

Notaris Küller was direct na de bevrijding als beheerder en tevens als bestuurder van ESVEHA benoemd door de Militaire Commissaris bij beschikking van 9 juli 1945. Hij was reeds eerder werkzaam en vatte in zijn eerste verslag over de periode 7 mei 1945 tot 1 oktober 1945 de gebeurtenissen over ESVEHA tijdens de bezetting samen: “De NV had een Duitse bedrijfsleider in dienst, genaamd, B.L.E. Casselmann, die zich kort na de bezetting richtte tot de aandeelhouders met de mededeling, dat hij het bedrijf wenschte over te nemen. Hoewel hij geen cent bezat, is hij er toch door diverse manipulaties (o.a. door het gevangen laten nemen van den heer J.J. Hartog) er geslaagd de aandeelhouders te dwingen de aandelen aan hem over te doen tegen betaling van een belachelijk lage koopsom, waarvoor hij het geld bij een bank had opgenomen. Toen de bepalingen op arisering van bedrijven bekend werden is achteraf een ariseringverklaring afgegeven. Na de inwerkingtreding van het liquidatiebesluit heeft de heer Casselmann de N.V. laten liquideren en alle baten op zijn naam doen overschrijven. Achteraf is aan de Duitse instanties gebleken dat de overdracht op wel zeer eigenaardige wijze tot stand was gekomen. Men heeft daarnaar een nieuw onderzoek ingesteld, de verleende arisering ingetrokken, Casselmann onder beheer gesteld van Dr. Priem en opnieuw een arisering doen plaatsvinden”.

Beschrijving willekeur, onrecht en intimidatie

Voorbeeld van willekeur van de Duitsers: “Ze vaardigde een oekaze de ene week uit en het volgend moment hebben ze gewoon in het wilde weg iemand opgepakt, een week daarna, om te laten zien, dat ze niet met zich lieten spotten en die man die willekeurig werd opgepakt was mijn vader, dat had ieder ander ook kunnen zijn”⁵¹.

Jozef Hartog beschrijft in zijn brief van december 1942⁵² hoe hij in 1940 de gevangenis, het Oranje hotel, in Scheveningen onder druk werd gezet om zijn aandeel van het bedrijf te verkopen en de situatie van onrecht en intimidatie:

⁴⁹ Bron: Nationaal archief, NBI, beheer dossiers 1945-1967 Korte verslag van dit voorval, Inv. nr. 53476; brief Jozef Hartog december 1942, Buenos Aires, NIOD en *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945*, deel 5, eerste helft, voetnoot op pag. 599, Loe de Jong, vermelding verkoop onder dwang van ESVEHA.

⁵⁰ Bron: Nationaal archief, NBI, beheer dossiers 1945-1967

⁵¹ Gerard, Zoon van les Cassuto: Website familie Rob Cassuto:

<http://www.robassuto.com/documentsgeo.html>

⁵² Brief Jozef Hartog december 1942, Buenos Aires

“Eindelijk, na drie weken wachten komt de Gestapoman mij verhoren”. Ik word beschuldigd van sabotage, omdat, volgens zijn zeggen, één meisje van het fabriekspersoneel van over 500 man, een ander meisje een spotrijm heeft laten lezen aan een ander meisje. Ik, als directeur, ben daarvoor aansprakelijk, volgens Duitse begrippen, en dus ben ik schuldig aan sabotage! Hij laat doorschemeren, dat de kans groot is, dat de zaak wordt gesloten door de Duitse overheid en ik naar een concentratiekamp wordt gestuurd. Tenzij de zaak onder goede nieuwe leiding komt te staan, welke nationalistisch-socialistisch is gezind. Het verhoor is afgelopen. Ik moet terug naar de cel. Intusschen, zoo is mij laten gebleken, heeft thans Casselmann openlijk de eisch aan de andere aandeelhouders (van het familiebedrijf) gesteld: of de zaak aan mij verkoopen, of alle overige aandeelhouders (4 a 5 mensen, allen familieleden) naar de gevangenis!

De dag, volgende op mijn verhoor, krijg ik “bezoek”. Casselmann heeft bij groote uitzondering (!) toestemming gekregen, mij te bezoeken! Hij vertelde mij, met goed gehuichelde belangstelling, dat hij alles voor mij doet en gedaan gekregen dat ik niet naar een concentratiekamp wordt gestuurd, dat de zaak met alle employé's (ook de joodsche!) zal blijven werken als gewoon, dat mijn collega Simons directeur kan blijven, als ik maar toestem, mijn aandeel te verkopen aan hem! Doe ik dat niet, ja...!? Ik vraag nog naar condities, maar reeds heeft hij mij een papier onder de neus geduwd, en zegt “hier teekenen”. Ik zie, dat het de verkoopacte van mijn deel is, voor 20% van de waarde, en twijfel wat te doen. Doch reeds hebben 3 weken gevangenis met Duitse behandeling, en de kennis van macht van de Gestapo mij duidelijk gemaakt, dat verzet in dit stadium geen zin heeft, de Duitschers doen toch hun zin. Ik teeken dus, waarop de nieuwe eigenaar ijlings opstaat, weggaat, nadat hij mij nog heeft toevertrouwd, dat het geld, waarop ik volgens deze overeenkomst recht heb, naar het “Duitse Roode Kruis” gaat. Ik heb hem nooit meer gezien, evenals de tegenwaarde van mijn fl. 100.000, - aandelen minstens hun “face-value” hadden, ooit een cent heb gezien.

Een week later laat een of andere bewaker mij zonder een woord vrij.

Thuis vind ik mijn vrouw na weken van allergrootse spanning en angst, en hoor, dat de overige aandeelhouders hun bezit aan Casselmann “verkochten”, en dat deze dus, als nieuwe eigenaar van de zaak, z'n doel heeft bereikt. Ik heb, nog in de gevangenis gezeten, “op mijn verzoek” zooals het in de circulaire aan het publiek heette, ontslag als directeur met onmiddellijke ingang gekregen. Over verdere betaling wordt niet gesproken. De 75 jaren bestaande, goedgaande en alom bekende zaak, is vanaf oktober 1940, een nationaal-socialistisch “modelbedrijf” met propaganda voor z'n “sociale” directeur!”

Casselmann heeft ESVEHA op zijn naam gezet en aanzienlijke gelden aan het bedrijf onttrokken resp. onroerend goed (4 woningen in Rijswijk) gekocht

Uithuiszetting in Haarlem van Philips ouders

Vermoedelijk werden half april 1941 Isaac en Lea Hartog, door de bezetter uit hun huis op de Anna van Burenlaan 63 in Haarlem⁵³ gezet. Henri schreef hierover later in zijn verklaring: “Mijn ouders waren toentertijd reeds een keer aangehouden geweest door de Duitsers en hun huis was hun afgenomen (vóór de arrestatie op 7 november 1942 in Haarlem). Daarna zijn ze op kamers gaan wonen”⁵⁴

⁵³ Adres Isaac en Lea Hartog, 31 mei 1940- 15 april 1941, volgens Huizenkaart Anna van Burenlaan nr 63 en bericht Gem Haarlem: stempel bevolkingsregister Haarlem.

⁵⁴Bron: verklaring Henri Hartog, pag. 2, NIOD.

Beschrijving hoe Joodse families ontsnapten, onderdoken (uitreisvisum Jozef Hartog, van Zwanenburg diplomatieke status Uruguay).

Vlucht uit Nederland

Ruim voor de inval van Duitsland in mei 1940 in Nederland, trof Saal van Zwanenberg, familie van de Hartogen⁵⁵, voorbereidingen om met zijn hele familie naar Engeland te vluchten. In de meidagen van 1940 verbleef hij enkele dagen bij de Haagse gezant van Uruguay, met wie hij enkele jaren eerder bevriend was geraakt tijdens een vakantie in Lissabon. Nadat zijn familie in Den Haag was gearriveerd en een eerste poging om via IJmuiden naar Engeland te vluchten was mislukt, slaagde hij met zijn familie erin om op 16 juli 1940 met een diplomatiek paspoort op zak naar Lissabon te nemen, op het station uitgezwaaid door de Duitse diplomaat, een oude vriend. Vanuit Lissabon maakte het gezin met een vliegtuig de oversteek naar Engeland⁵⁶.

Philip en ook zijn familie werd diplomatieke status van Uruguay aangeboden om veilig weg te komen. Omdat de familie Hartog deze oplossing te fantastisch klonk, werd op dit aanbod ingegaan. Later bleek dit dus wel degelijk te werken. Het is aannemelijk dat dit aanbod inderdaad van Saal van Zwanenburg kwam.

De lange weg naar vrijheid voor Jo en zijn gezin.

Na terugkeer uit gevangenschap in Scheveningen wordt Jozef Hartog bedreigd door dezelfde Gestapo man die hem in de gevangenis verhoorde. Dit biedt een onverwachte opening naar een uitreisvisum:

Streven Jozef Hartog naar een uitreisvisum (1941-1942)

Citaat uit brief van Jozef Hartog, December 1942 (Pag. 3):

“Kort na mijn terugkeer in Den Haag begin 1941 wacht me een onaangename verrassing! Op zekere dag wordt er thuis een boodschap gebracht, dat ik 2 dagen later bij de Gestapo moet komen. Doodelijke schrik! Gevaarlijk is dit “Komen” de aanleiding en het begin van “blijven”. Ik ga, met loome schreden, want andere oplossing zie ik niet. Bij de Gestapo moet ik wachten, wachten, totdat eindelijk op mij af komt- dezelfde ongunstige en verraderlijke Cronie, die mij destijds arresteerde en “verhoorde”. Nu is hij quasi- vriendelijk! “Gaat u zitten! Wat doet u nu?”. Ik antwoord kort, dat ik niets doe, omdat sinds eenige maanden joden in allerlei ambten en beroepen beperkt worden. “Of ik wel eens iemand van mijn vroegere zaak spreek?” “Ik heb alle contact verloren”, zeg ik. Dan plotseling verandert z’n toon, en hij zegt dreigend: “Het bevalt ons niet, dat u rustig hier blijft wonen, en als het ware afwacht!”. Hij is klaarblijkelijk, (geïnspireerd door zijn “vriend” Casselmann) bang, dat z’n machinaties, nog eens al te bekend zullen worden! “U moet weg, u moet emigreren, weg uit Europa!”. Nu, dat is mij feitelijk wel goed. Ik zeg dus: “Best, als u mij er maar uithelpt!” Hierop antwoord hij:” Het komt wel goed, er zijn reeds honderden weg, gaat u maar naar dat en dat SS bureau⁵⁷ in Amsterdam”!

Als Jozef Hartog zich vervolgens meldt bij dit SS bureau in Amsterdam krijg hij te horen: “Maar zo eenvoudig gaat dat niet! Van ons krijgt u daarom geen uitreisvisum. Dat moet die meneer in Den Haag maar regelen!””. Zo heb ik geen succes, hoewel ik voel, dat “mijn” Gestapo man er belang bij heeft, als ik wegga, en beslist wel een beetje hieraan zal helpen.

⁵⁵ Saal was een zoon van een halfbroer van Hartog Hartog, de grootvader van Philip.

⁵⁶ Aartsvaders, Wennekens, pag. 494.

⁵⁷ Zentralstelle für jüdische Auswanderung

Terwijl Jozef onderzoekt wat te doen voor hun emigratie, ontvangt hij een brief van een "Hamburgsche (nazi) advocaat", die reeds voor de oorlog met kennissen in contact stond. Deze advocaat geeft aan hulp te willen verlenen, als er moeilijkheden zijn en vraagt of hij langs zal komen. om te komen praten. Jozef gaat hierop uiteindelijk op in realiserend dat "alléén iemand met relaties, en vrienden onder de nazi's iets kan bereiken". Tenslotte komt in april 1941 de advocaat langs en zegt toe "tegen behoorlijke honorering in guldens"- moeite bij zijn hoge nazi-vrienden te doen. Hij vertrekt, en de volgende weken en maanden, schrijft hij ons regelmatig, welke hoog SS man hij nu weer heeft geschreven of aangesproken, maar zonder resultaat steeds. Wel heeft hij met pijnlijke nauwkeurigheid, van tijd tot tijd, de gelegenheid een declaratie wegens "bemoeienissen" in te zenden.

Als dan in Augustus 1941 de bepaling uitkomt, waarbij alle geldelijk bezit van joden bij een nazibank moet worden ingeleverd, en wij onze beperkte inkomsten, waarbij wij na mijn ontslag van leefden, (Brief Jozef Hartog, Pag. 4) ook nog zien verdwijnen, zijn wij haast besloten, dit keer maar te laten weten, dat wij van zijn verdere diensten afzien. Een herhaald persoonlijk bezoek, waarbij hij z'n financiële eischen aanpast, aan onze nieuwe geblokkeerde (feitelijk geconfisqueerde) toestand, en de mededeling, dat hij met de uitreisvergunning al heel ver is, doen ons besluiten, nog even de zaak aan te zien. Zo komt winter 1941".

Over begin 1941: ".....de maatregelen tegen de joden worden steeds scherper. Na de voortdurende razzia's, waarbij duizenden joden naar het beruchte concentratiekamp Mauthausen werden gestuurd, en daar binnen enkele maanden, allen, stierven, is er een voortdurende paniekstemming onder de mensen. Geen nacht is meer rustig, tallozen zijn, die buitenhuis slapen, omdat vooral de nacht een geliefkoosd tijd van de nazi's is om de mensen te "halen". Na de laatste razzia onder de Joden in September (1941), waarbij vele kennissen en familieleden van mij als slachtoffer vielen, slaap ik maandenlang niet meer thuis, maar bij kennissen, wat mijn vrouw met haar baby alleen in het huis heeft uit te staan in zulke nachten, als de Gestapo altijd verwacht kan worden, is niet te beschrijven.

Begin 1942 komt eindelijk het eerste definitieve bericht: "de zaak is zoo goed als in orde", het zal niet lang meer duren! Inderdaad, het wordt tijd! De laatste bezittingen van de Joden zijn in beslag genomen: zilver, sieraden, alles van waarde! Mijn huis, volledig vrij eigendom, is "onder beheer" gezet, en zoo paradoxaal als het moge klinken, ik moet van mijn schamele inkomsten een groot gedeelte betalen als "huur" van mijn onbelaste woning aan een nazi-firma! Men deelt mij mede, dat binnenkort mijn huis verkocht zal worden, en dan moet ik eruit, naar het ghetto in Amsterdam. Ik kan dat "verkoopen!".

Dan mogen de joden na 8 uur s 'avonds niet meer op straat lopen, mogen niet meer in treinen, trams of autobussen, mogen niet meer in de winkels kopen, behalve tusschen 3-5 uur s 'middags, als alles weg is, mogen niet meer bij christenen in huis komen, moeten de gele Davidster dragen, en talloze kleine andere maatregelen....."

"Dagelijks worden we opgeschrikt door berichten om arrestatie's onder onze kennissen en vrienden..... het feit, dat op een zekere morgen de Duitsers ons huis binnenvallen, met de mededeling, dat dit door het leger is gevorderd, en wij eruit moeten, maar de inventaris moeten achterlaten, voor ons slechts iets is van ondergeschikt belang. Het gaat nu om ons leven! ".... De hoop op een spoedig vertrek uit al deze ellende, geeft ons de nodige, moreele steun. Maar nog is het niet zoover, nog zijn er moeilijkheden genoeg te overwinnen".

(Brief Jozef Hartog, Pag. 5)

Wij hadden nu wel de uitreisvergunning, maar geen visum. Hoe dat te bereiken, wordt een probleem. Er is vanuit Holland geen communicatie meer met de buitenwereld. Wij kunnen onze

familie in de USA niet bereiken..... De Duitschers dreigen met werkkampen, deportatie. De toestand wordt steeds benauwder. Op een zekere dag komt een rechercheur bij ons binnenvallen en zegt: "Is het waar, dat u vergunning hebt te emigreeren?". Ja, antwoord ik. "Nu, zegt hij, dan zal ik er wel eens even zorgen, dat dit niet doorgaat!". Wij zijn de wanhoop nabij. Zooveel maanden, jaren moeite, en dan weer voor niets, dat alles! En waarom? Dat is iets, wat men niet vragen moet onder de "Nieuwe orde". Willekeur en rechteloosheid, zeker als het om joden gaat. Maar tenslotte wordt ook dit gevaar bezworen, en als vrienden ons tenslotte in Juli het Argentijnse visum verzorgen, kunnen wij werkelijk aanstalten maken, om te vertrekken"

Jozef Hartog, broer van Philip, verkreeg na een jaar een visum voor Argentinië en weer een jaar later een uitreisvergunning dd. 29 mei 1942 voor zijn gezin van de Zentralstelle für jüdische Auswanderung te Amsterdam (**BIJLAGE**). Deze uitreisvisum omvatte de eis, dat het gezin van Jozef binnen 5 dagen Europa verlaten moest hebben! Het was niet gemakkelijk om de familie in Nederland achter te laten maar iedereen moedigde Jo en Ada om te vertrekken, ook omdat zij een baby Sebastiaan (1 jaar) hadden. Op 28 juli 1942 vertrok Jo met zijn gezin met de trein naar België, Frankrijk en Spanje. Over het vertrek s' avonds van station Staatsspoor in Den Haag: "Licht is dat vertrek niet. Behalve talloze vrienden en kennissen, laat ik mijn beide ouders en broers achter in Holland, en alleen de hoop, hun spoedig in een betere wereld weer te zien, geeft ons wat troost. Op het laatste moment weet de Gestapo ons nog even een "mooi" afscheid te bezorgen! Wij worden plotseling, onder Gestapo geleide naar Amsterdam getransporteerd, ... ons reeds in een concentratiekamp! Het blijkt, dat wij nog geen verklaring hebben afgelegd, waarbij ons buitenlands bezit, onder meer in de USA, aan de nazi's wordt "overgedragen". Ook deze verklaring zullen we wel tekenen: de oorlog zal wel duidelijk maken aan deze dieven, wat of dit voor waarde heeft.

En zo vertrekken we 28 juli 1942 met de trein via België en Frankrijk naar Spanje door vele vrienden uitgewuifd. Mijn familie kan niet aanwezig zijn bij het afscheid, omdatJoden niet in stations mogen".

Het gezin van Jozef droegen allen in de trein hun gele Davidsterren en werden bij de grens onmiddellijk uit de trein gehaald en in Antwerpen gevangengezet. Ze waren pas in Antwerpen, zaten vast in de gevangenis, en de eerste van de 5 dagen waren al voorbij! Jo wist zijn gezin met veel moeite door op "Duitse manier" een grote mond op te zetten" weer vrij te krijgen door de autoriteiten te wijzen naar de dienst in Amsterdam, die de vergunning had verleend en hun verantwoordelijkheid als zij dit zouden negeren. Een Duitse militair bracht het gezin van de gevangenis naar het station in Brussel en zei: "Verwijder deze gele Joodse sterren, zij zullen u alleen problemen bezorgen". In Frankrijk werden zij wederom uit de trein gehaald en in een gevangenis in Drancy gezet. Met hetzelfde beroep op zijn visum wist Jo zijn gezin wederom vrij te krijgen en kon de reis vanuit Frankrijk naar Spanje tijdig worden gehaald.

Na een lange, zware reis door Europa naar Portugal en per boot van Portugal naar Argentinië waren ze eindelijk in veiligheid. Over zijn aankomst in de haven van Buenos Aires schrijft Jo:

"Hoe we ons voelden, toen tenslotte mid-oktober de Spaanse boot ons aan land zette, is niet te beschrijven. De laatste jaren, onder deze omstandigheden doorgebracht, hebben ons veel geleerd"⁵⁸

⁵⁸ Brief Jozef Hartog, Buenos Aires, December 1942

De Joodse Raad

Achtergrond en rol van de Joodse Raad

Vanaf oktober 1941 werd de functie van de Joodsche Raad voor Amsterdam uitgebreid tot heel bezet Nederland en kwamen er plaatselijke vestigingen zoals in Den Haag, Rotterdam, Enschede.⁵⁹ De Nazi's gebruikten op sluwe wijze de Joodse Raad als werktuig voor uitvoering van hun anti joodse maatregelen.

“Deze werd in februari 1941 op last van de bezetter opgericht als een dwangorganisatie waarin de Joden niets te vertellen hadden. Het was een orgaan zonder rechtsvorm. Per oktober 1941 kreeg de Joodsche Raad voor Amsterdam een landelijke functie. De Joodsche Raad hield de facto op te bestaan op 29 september 1943 toen de leiding van de raad met aanhang van familie, vrienden en betrekkingen naar Lager Westerbork werden afgevoerd. De raad en de beide de voorzitters Abraham Asscher en David Cohen staan hoog op de schuldigenlijst Jodenvervolging.”⁶⁰.

“Het was een dwangmodel: de macht lag bij het RSHA/SS, die de raden als hulpkracht misbruikte. Joden bemanden zelf het front-office van wat de Endlösung bleek te zijn ingezet bij hun eigen deportatie en ondergang: verdeel en heers tactiek toegepast in een bureaucratisch decor”³⁹

“In die lijn ligt ook het verwijt dat men in overleg trad met de bezettersautoriteiten. Daarin was de Joodsche Raad niet uniek. Ieder Nederlands bestuursorgaan heeft tijdens de bezetting met de bezetter overlegd. Notarissen overlegden met de Liro over de uitvoering van de Liro-verordening, die de Joden hun bezit ontnam. Burgemeesters, de Rijksinspectie der Bevolkingsregisters. De Hoge Raad der Nederlanden. Al deze organisaties rechtvaardigden dit met verwijzing naar de beoogde bestuurlijke continuïteit en de voortgang van het openbare leven. Kortom, men wilde ‘erger voorkomen’. Net zoals de Joodsche Raad”³⁹

Raymund Schutz geeft in zijn publicatie “Vermoedelijk op transport” duidelijk aan dat de Joodse Raad niet meer deed dan de Nederlandse ambtenaren: samenwerken met de bezettingsmacht, om erger te voorkomen:

“Conclusie

Plaatsing binnen de Nederlandse bestuurlijke context leidt tot het volgende beeld. De Joodsche Raad voor Amsterdam en zijn leiders hebben zich ten opzichte van de bezetter opgesteld zoals het Nederlandse bestuur. Men trad in overleg met de machthebbers, zoals men in Nederland was gewend, al voor de oorlog. Men boog mee, men werkte mee, men accommodeerde. Men collaboreerde. Alleen waren de consequenties voor de Joden het dodelijkst. De isolatie van de Joden betekende dat de handelingsruimte voor het orgaan Joodsche Raad nihil was. Dit was exact wat Eichmann had beoogd, toen hij het systeem invoerde. Het was de doelbewuste strategie van de bezetter om de voorzitters Asscher en Cohen voor voldongen feiten te stellen. Men trachtte in te spelen op de maatregelen van de bezetter, maar liep daarbij voortdurend achter de feiten aan. En verder werd men door de Nederlandse autoriteiten in de kou gezet. Geschiedschrijving van ‘onderop’ toont de machtsstructuur op microniveau: hoe de Duitse maatregelen de werking van de Joodsche Raad belemmerden. De Joodsche Raad was een dwangorganisatie, die voor de slachtoffers het front-office van de Endlösung werd. De functie van de Joodsche Raad was voor de bezetter een geheel andere dan voor Asscher en Cohen. Het Nederlandse bestuur heeft op zijn minst in ernst vergelijkbare fouten gemaakt als de Joodsche Raad. Het beeld van de ‘Joodse elite’ die profiteert van

⁵⁹ Vermoedelijk op transport , Raymund Schutz, pag ...

⁶⁰ Was de Joodsche Raad fout ? Open Joodse Huizen. Lezing Raymund Schütz, 3 mei 2014, Pag. 2

de 'gewone Joodse man' is een hardnekkig vooroordeel, waarin je zelfs een antisemitisch stereotype kunt herkennen. En dat hoort niet thuis in serieuze geschiedschrijving, zeker niet als grondig onderzoek tot een ander, genuanceerd oordeel leidt".

In tegenstelling tot de Landelijke Joodse Raad in Amsterdam, proberen Sig Menco en zijn medebestuurders van de afdeling van de Joodse Raad in Enschede joden te overtuigen om onder te duiken. Toen Sig bij een vergadering van de Joodse raad in Amsterdam de optie onderduiken ter tafel brengt, antwoordt voorzitter David Cohen: "Mijnheer Menko, dat woord komt in onze vocabulaire niet voor". Na dit voorval heeft Sig de Amsterdamse vergaderingen niet meer bijgewoond en stuurt hij Gerard Sanders (medebestuurder) in zijn plaats⁶¹.

De Joodse Raad in Den Haag, waar Philip werkzaam was

In Den Haag werd circa 1941 Henri Edersheim hoofdvertegenwoordiger van de Joodse Raad te Den Haag. Als secretaris van de Joodse Coördinatiecommissie kwam hij uit de strijdbare school van Visser, die zich verzette tegen de door de bezetter ingestelde Joodse Raad. Echter als hoofdvertegenwoordiger van de Joodse Raad werd hij spoedig de berichtgever van Duitse opdrachten, met eigen lijnen naar de Duitse instanties, naar het voorbeeld van Voorzitter Cohen in Amsterdam. Zijn benadering was niet de confrontatie aangaan maar door gedeeltelijke medewerking in de hoop daarmee erger te voorkomen.

Philip kon als jood door de maatregelen van de bezetter niet werken en wilde "iets nuttigs" doen. Waarschijnlijk kwam hij via Henri Edersheim in de Joodse Raad in Den Haag. Henri was familie van moederszijde en tevens mededirecteur bij het familiebedrijf ESVEHA. Later zou Edersheim zich inzetten om uitstel van deportatie te verkrijgen voor de familie Hartog. Vermoedelijk werkte Philip van mei 1942 tot oktober 1942 als economisch assistent lid bij de Joodse raad, de Haagse afdeling op de Hartogstraat 1.⁶² Na ongeveer een half jaar stapte hij uit de Joodse Raad toen hij zag dat de Raad door de bezetter werd gebruikt om joden op te pakken. Dit moet een periode van zware dilemma's zijn geweest: doe ik er goed aan voor de Joodse Raad te werken? Moet ik hiermee stoppen?

Vervolgens werd hij direct na zijn vertrek bij de Joodse Raad gearresteerd, gevangengezet op een politiebureau bij Plein 1813 in Den Haag. Na interventie van de Joodse Raad kwam hij weer vrij (informatie van mijn vader).

Over deze fase bij de Joodse raad is vrijwel niets meer terug te vinden, ook niet wanneer Philip daar precies werkzaam was. Alleen op zijn persoonsbewijs d.d. 8 dec 1941 staat bij het vakje over beroep een verwijzing naar de Joodse Raad met *doorgehaalde* zinssnede o.a. "economisch assistent bij vervoerdersorganisatie." Daarnaast staat op zijn kaart van de Joodse Raad een stempel "Sperre" met een 80 duizend nummer. Deze serienummer 80 hoorde bij medewerkers van de Joodse Raad.

⁶¹ Pag. 20 uit "Alles Sal reg kom; Oorlogsbrieven van Sig en Emmy Menko-van Dam" van Jan R. Magnus, uitgeverij Walburg Pers, 2005

⁶² Bron: persoonsbewijs Philip Hartog d.d. 9 dec 1941 bij het vakje over beroep is een verwijzing naar de Joodse Raad met doorgehaalde zinssnede o.a. "...assistent bij vervoerdersorganisatie". Niet duidelijk wanneer deze doorhaling geschiedde.

Veel Joodse mannen zochten bij de Joodse Raad een baan toen zij een oproep voor verplichte tewerkstelling (lees; dwangarbeid) in een Nederlandse werkkamp ontvingen. De oproepen van de mannen tussen de 18 en 40 jaar werden eind mei 1942 verzonden (Mail 14 april 2020 van Corien Glaudemans, Wetenschappelijk Medewerker Haags Gemeentearchief).

Collega's en bekenden van Philip bij de Joodse Raad

Andrew A. van Ameringen, collega-assistent lid, later zouden ze elkaar weer in Londen tegenkomen. Zij bleven de rest van hun leven in contact.

Henri Edersheim, familie van zijde van Lea Hartog-Herzberger: haar moeder was een Edersheim⁶³. Tevens mededirecteur bij het familiebedrijf ESVEHA (zie hierboven link over Esveha).

Henri Edersheim, secretaris van de Haagse afdeling van de Joodse Raad, geb. 8-4-- 1885, Den Haag, omgekomen op 23-7- 1943 in Sobidor.

Karel Jozef Edersheim (jongere broer van Henri), geb. 7-9- 1893, Den Haag, overleden, 25-05-1976, Amsterdam. Later zou hij commissaris bij ESVEHA worden.

David Simons. Later zou hij adviseur/ commissaris bij ESVEHA worden.

De 'stempels' - of Sperren⁶⁴

Henri Edersheim bestookte met succes Duitse gezagdragers resp. SG Frederiks van Binnenlandse Zaken met brieven om t.b.v. de familie Hartog deportatie naar Duitsland te vermijden door verkrijging van vrijstelling van transport naar Duitsland, de zogenaamde Sperre, tevens vergunning voor plaatsing van de familie in Barneveld⁶⁵ Bij deze brieven vermeldde Edersheim consequent de rol van Isaac Hartog bij de voedselvoorziening aan Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog. Mogelijk geschiedde deze voedselvoorziening via de Duitse vestiging van de Hartog fabrieken in Emmerich of Kleef.⁶⁶:

Men kon op grond van maatschappelijke verdiensten of omstandigheden een verzoek tot uitzondering op uitgevaardigde maatregelen bij een officiële instantie indienen, hetzelfde principe als de Sperre: het (tijdelijk) uitstel van deportatie. Deze Sperre, een vrijstellingsstempel in het persoonsbewijs, werd verleend op voorspraak van de Joodse Raad door de Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Amsterdam: vrijstelling voor transport naar Duitsland (brieven SG Frederiks d.d. 28 september 1942).

De familie Hartog (ouders en zonen) verkregen bevestiging van deze Sperre in brieven gedateerd 28 september 1942 van SG Frederiks van het departement van Binnenlandse Zaken: dat zij "noch naar Amsterdam op transport zult worden gesteld, noch in een werkkamp of in het buitenland tewerkgesteld zult worden". Daarmee maakten zij deel uit van de lijst voor plaatsing in Barneveld. De 'Sperren' werden geadmistreerd met genummerde stempels in het persoonsbewijs en op de Joodse kaart (086/01). Door deze stempels waren medewerkers van de Joodse Raad tijdelijk beschermd tegen deportatie. Uitstel van deportatie was letterlijk van levensbelang⁶⁷ .

Eenzijds was de Sperre van levensbelang, want het uitstel, hoe tijdelijk ook, verschafte velen de mogelijkheid om een onderduikplaats te vinden. Anderzijds was vaak niet duidelijk welke bescherming daadwerkelijk door Sperres werd geboden. Ze konden op ieder willekeurig moment worden herroepen en dat gebeurde dan ook⁶⁸.

⁶³ Tamar Edersheim: <https://www.genealogieonline.nl/direct-ancestors-of-steven-jaron/1770.php>

⁶⁴ Beschrijving Sperre in boek v.d. Boom Den Haag in de tweede wereldoorlog, pag. 159 en 164 voetnoten 110 - 118 (Haags Gemeentearchief)

⁶⁵ Bron: NIOD-brieven.

⁶⁶ Boek "Family, Family firm and Strategy, Six dutch family firms in the food industry 1880-1970, 3.3 Hartog pag. 212 voetnoot 140

⁶⁷ "Vermoedelijk op transport", Raymund Schutz, pag. 34

https://www.academia.edu/602303/Vermoedelijk_op_transport

⁶⁸ "Vermoedelijk op transport", pag. 48

Nog geen 5 weken na verkrijging van de Sperre, werden Isaac en zijn zonen Henri en Philip op 7 november 1942 gearresteerd, en gevangengezet in Scheveningen⁶⁹.

SG Frederiks van Binnenlandse Zaken en Professor Van Dam, secretaris-generaal van het Departement van Opvoeding, Wetenschap en Cultuurbescherming hadden bij de Duitse autoriteiten bedongen, eigen lijsten van (veelal) verdienstelijke Nederlandse joden te kunnen opstellen: de op deze lijsten voorkomende joden (in totaal ca. 670) werden niet gedeporteerd maar verzameld in een 'reserveringskamp' in Barneveld. Dit was ook voorzien voor de familie Hartog. Uiteindelijk was Henri Hartog, de enige van de familie, die in Barneveld onderdak zou vinden. De rest van de familie dook onder.

Echter op 29 september 1943 werd deze bevoorrechte groep vanuit Barneveld overgebracht naar Westerbork⁷⁰. Henri Hartog, de oudste broer van Philip, was in zijn eigen woorden "hem gesmeerd" toen hij tijdig over deze overplaatsing werd geïnformeerd⁷¹

Later volgde deportatie naar Theresienstadt. Vervolgens werd een aantal van hen naar Auschwitz vervoerd, waar zij omkwamen.⁷²

Bron: <http://www.wittebrugpark.nl/ww2/nl-41/nl-41.htm>

Arrestatie en gevangenschap Polizegefängnis in Scheveningen van 7 tot 23 november 1942.

De bescherming van deze Sperre was dus van korte duur: reeds op 7 november 1942 werden, Isaac Hartog en zijn zonen Henri en Philip gearresteerd en gevangengezet in Scheveningen. Arrestatie van Henri was in Haarlem en van Isaac en Philip in Den Haag, waarschijnlijk op hun adres de Ruijgrocklaan 176 te Den Haag. Moeder Lea Hartog ontsprong de dans, was niet thuis. Zij zou een grote rol spelen bij de vrijlating van haar man en kinderen.

Achtergrond van de arrestatie van Henri in Haarlem: Op 13 augustus 1942 deed het Haarlemse gemeentebestuur aan het Centraal bureau voor joodse "emigratie" te Amsterdam een opgave met de namen van de in Haarlem woonachtige joden (lijst van 1521 personen). Dit leidde waarschijnlijk tot arrestatie van Henri Hartog op 6 november 1942 in Haarlem (woonde toentertijd op 2^e Emmastraat 150, Haarlem) tijdens zijn bezoek bij oom Simon en tante Anna van Aalten -Hartog op het Frans Halsplein 4⁷³.

⁶⁹ Zie pag. 19.

⁷⁰ "Vermoedelijk op transport", pag. 49 en "Den Haag in de Tweede Wereldoorlog v.d. Boom pag. 159 en 160

⁷¹ Brief Henri Hartog juni 1945

⁷² Raymund Schutz, Vermoedelijk op transport; L. de Jong, Het Koninkrijk, Gevangenen en gedeporteerden, deel 7, 704.

⁷³ Verklaring Henri Hartog dd. 25 februari 1964, NIOD, 270d Proces E. Rajakowitsch. Henri woonde op de Koninginneweg 92 in Haarlem toen Nederland werd bezet.

<https://www.joodsmonument.nl/nl/page/51003/koninginneweg-92-haarlem>

Woonadres ttv van arrestatie Henri in Haarlem.

<https://www.joodsmonument.nl/nl/page/50784/tweede-emmastraat-15-haarlem>

Arrestatie Henri tijdens bezoek aan Tante Anna van Aalten-Hartog, op Frans Hals Plein 4, Haarlem.

<https://www.joodsmonument.nl/nl/page/493259/simon-bernhard-van-aalten-and-his-family>

Foto Anna Hartog (geplaatst door Aline Pennewaard)

<http://www.wo2kennemerland.nl/Overhalen/hlmomg.html>)

De drie Hartogen waren van 7 tot 23 november 1942 gevangen, hoogwaarschijnlijk samen in cel 780 van de gevangenis in Scheveningen⁷⁴. "Het Oranjehotel" was de erenaam, die men deze gevangenis had gegeven. Hun Sachbearbeiters waren Franz Fischer resp. Erich Rajakowitsch.

Beschrijving van de gevangenschap in het boek "Het Oranjehotel" geeft een aardige indruk het was voor de drie Hartogen die waarschijnlijk met zijn drieën in cel 760 zaten. Vader Isaac was de oudste, 65, en had bovendien hartproblemen:

"Het gemiddelde verblijf in het Oranjehotel was zeven weken. Wie geluk had, zat alleen in de een persoonscel van zo'n acht vierkante meter. Maar vaak zaten er drie, vier, vijf of wel zes gevangenen in die krappe ruimte. De enige brits was voor de oudste, of de langstzittende of degene met de zwakste gezondheid, de rest sliep op strozakken op de grond. Het kon er vreselijk stinken: in de hoek stond een zogeheten kibelton waarop iedereen zijn behoefte moest doen. Die moest 's ochtends geleege worden⁷⁵".

Veel gevangenen kwamen na het Oranjehotel in een andere gevangenis of kamp terecht. De gevangenen moeten rekening mee houden dat ze plotseling naar een concentratiekamp werden afgevoerd.

"De voor spionage opgepakte L.F. de Jong beschrijft de constante spanning die dit met zich meebracht:

Donderdagnacht was altijd erg spannend want dat was de nacht waarop de meeste transporten plaats vonden naar Amersfoort en Ommen en Duitsland. Meestal was dat om 4 uur. Aangezien je niets wist, kon je zelf ook tot de slachtoffers behoren! Je zat te rillen en beven in je bed, want telkens hoorde je een deur open gaan en een naam afroepen, hetgeen betekende dat er eentje wegging. Telkens dacht je 'nu gaat onze deur open'⁷⁶

Jos Hartman beschrijft het gevangenisregime in het Oranjehotel toen hij daar 9 februari 1943 vanwege wapenbezit werd gevangengezet⁷⁷:

"Ik was natuurlijk in shock, gedepersonaliseerd: het ene moment zit je rustig thuis, even later zit je in de gevangenis. Je maakt het maar half mee, alsof je er niet bij bent. Ik moest mijn horloge afgeven, maar ook mijn bretels, broekriem en veters, zodat je jezelf niet kon verhangen. Ik heb na dat moment mijn ouders een hele tijd niet meer gezien.

'Ik moest lang wachten. 'Nase an die Wand!', riepen ze. Dan moest je eindelijk met je neus en schoenpunten tegen de muur gaan staan. Daarna ben ik meegenomen over een lange gang. Ik probeerde netjes midden over een loper van kokosmatten te lopen, maar werd afgesnauwd: die was

⁷⁴ Kaarten bij Nationale Rode Kruis en gefängnisbüchern bij het NIOD, archief 250b, inv no. 123 en en mail dd 19 januari 2017 van dhr Bas von Benda Beckmann, NIOD.

⁷⁵ Trouw, 6 september 2019 over het boek van Bas von Benda-Beckmann: Het Oranjehotel, Een Duitse gevangenis in Scheveningen. Querido, Amsterdam, pag. 36 en 37.

https://www.trouw.nl/leven/biografie-legt-geweld-in-nazibajes-oranjehotel-bloot~b482c31b/?utm_source=link&utm_medium=app&utm_campaign=shared%20content&utm_content=free

⁷⁶ Het Oranjehotel Een Duitse gevangenis in Scheveningen, Bas von Benda Beckmann Querido, pag 57

⁷⁷ INTERVIEW JOS HARTMAN, Volkskrant, 1 mei 2019 'Dit is geen heldenverhaal. Dit is het verhaal van een nederlaag': <https://www.volkskrant.nl/mensen/dit-is-geen-heldenverhaal-dit-is-het-verhaal-van-een-nederlaag~bdaa520f/>

alleen voor de bewakers. In mijn cel, cel 487, zat al een doodsbanige jongen, Teunis Vink uit Middelie, Noord-Holland. Die had illegaal een varken geslacht. Ze scholden hem uit, maar hij verstond geen woord Duits. Toen voelde ik wel dat ik er met die revolver op mijn kamer slecht voor stond. Op wapenbezit stond de doodstraf.

'In een hoek stond een Kübel, zo'n emmertje om onze behoefte in te doen. Eén keer per dag kwam ik een paar minuten buiten om die ton te -leggen. Er was een kruikje met water om te drinken en te wassen, een houten vorkje, mesje en lepeltje. Overdag was het streng verboden om te gaan liggen. We mochten alleen zitten, staan en ijsberen. En dat in een cel van amper twee bij drie meter. Dat beperkt je blikveld tot diezelfde afmetingen.

's Morgens kregen we alleen een kop cichorei, om 12 uur een potje warm eten, gegeven door het luikje in de deur. 's Avonds vier sneetjes brood, waarvan ik er een bewaarde voor de volgende ochtend. Je had de hele dag honger. De ergste straf was Kalte Kost, dan kreeg je geen warm eten.

'.....

Het was een nare, bedreigende tijd. Als je iets fout deed, werd er naar je geschreeuwd en kreeg je straf. We moesten allemaal onze strozak inleveren vanwege een futiliteit. Ik heb weleens een klap gehad, maar ben niet gemarteld. De Joodse gevangenen werden altijd heel slecht behandeld. Ze werden altijd toegeschreeuwd met 'Jude, Jude!' en ze kregen alle rotkarweitjes. Heel sinister".

Joodse mannen moesten een baard laten staan en aan de buitenkant van de cellen waarin Joden zaten, hingen vanaf begin 1942 met een J of ICH BIN JUDE erop geschreven..... Bovendien waren de bewakers... vooral vanaf najaar 1942 tot eind 1943 aanzienlijk gewelddadiger tegen Joden dan tegen niet- joden.

Het nachtelijk omroepen van namen voor transport vulde de gevangenis iedere nacht met angst en wanhoop.

Vrijwel alle Joodse gevangenen wachtten deportatie naar Westerbork en vandaar naar een van de concentratiekampen in Oost- Europa. Het overgrote deel van de joden in het Oranjehotel is in Duitse vernietigingskampen vermoord..."⁷⁸ .

Blijkens het verslag van Henri Hartog aan het NIOD (februari 1964) werden de drie Hartogten apart verhoord, eerst kort door Franz Fischer in villa Windekind aan de Nieuwe Parklaan te Den Haag en later door Rajakowitsch. Deze ondervragingen waren vriendelijk van toon. In de gevangenis daarentegen, werden zij door de bewakers geschopt en geslagen.

Deze Sachbearbeiters – zaakbehandelaars - leidden het politieonderzoek. " De Sachbearbeiters bepaalden grotendeels wat er met de gevangene zou gebeuren. Ze namen verhoren af, waarbij zij verregaande mogelijkheden hadden om arrestanten met psychisch en fysiek geweld onder druk te zetten. Ook bepaalden zij of iemand werd vrijgelaten of in hechtenis bleef. Zij konden iemand direct doorsturen naar een vernietigingskamp, wanneer deze persoon Joods of zigeuner was".⁷⁹

⁷⁸ Het Oranjehotel, Een Duitse gevangenis in Scheveningen, Bas von Benda Beckmann, Querido, pag 178-184

⁷⁹ Het Oranjehotel, Een Duitse gevangenis in Scheveningen, Querido, pag 46 en 47

Fischer was berucht als “Juden Fischer”, organiseerde razzia’s op Joden en deportaties naar Westerbork en na de oorlog bekend als een van de vier van Breda⁸⁰.

Henri over het verhoor door Fischer in Windekind: “Hij vroeg ons niets bijzonders, het was alleen maar een gesprek”.

Na ongeveer een week was de ondervraging separaat - ditmaal door Rajakowitsch: “Hij vroeg o.m. of ik wel eens aan anti-Duitse acties deelnam, of mensen kende, die daaraan deelnamen. Hij was zeer vriendelijk tegen mij. Ik had de indruk dat hij meende, dat wij bij een of andere subversieve actie betrokken waren, hetgeen echter niet het geval was. Rajakowitsch wilde ons gescheiden in bewaring houden, doch ik drong erbij hem aan, dat ik bij mijn vader, die hartpatiënt was, mocht blijven, hetgeen hij uiteindelijk toestond. Het verhoor bestond uit een groot aantal onbenullige vragen, waarvan ik de meeste vergeten ben”....

“Rajakowitsch heeft ons medegedeeld, dat hij wel ingezien had, dat wij niets met anti- Duitse acties te maken hadden en dat hij besloten had, ons vrij te laten. Ondanks deze toezegging echter bleven we maar zitten en werden niet vrijgelaten”⁸¹

Toen dat niet gebeurde, melden ze een bewaker, dat zij hun sachtbewaarder Rajakowitsch, een mededeling wensten te doen. Rajakowitsch liet Isaac Hartog naar zijn kantoor aan het Plein komen en vroeg wat die mededeling was. Isaac vroeg: “wanneer worden wij vrijgelaten?” Hij verwachtte dat Rajakowitsch vreselijk kwaad zou worden maar in plaats daarvan zei hij “Ach ja, U kunt wel vrijgelaten worden” en gaf zijn secretaresse de opdracht tot uitvoering van de vrijlating: “Sie sollen die Entlassung veranlassen”⁸²

Mogelijk was de arrestatie vanwege beschuldiging van “Deutschfeindlichkeit” door anonieme aangifte door burgers bij de politie in Den Haag resp. Haarlem. Relatie met geld werd door Henri onwaarschijnlijk geacht. Dat hadden ze dat dan tijdens het verhoor “netjes verborgen weten te houden”.

Lou de Jong over de rol van de Haagse politie⁸³:

“Afgezien van diegenen, die bij IV B 4 en de Documentatiedienst ingedeeld waren, hadden ook in Den Haag talloze andere politiemannen met Joodse onderduikers of andere ‘strafgevallen’ te maken, zij het slechts van tijd tot tijd. ‘Gedurende de bezettingsjaren was’, aldus later twee leden van de Documentatiedienst, C. Leemhuis en J. N. Viëtor, ‘in het perceel Nieuwe Parklaan 76 (‘Huize Windekind’) het zogenaamde Judenreferat IV B 2 van de Sicherheitspolizei gevestigd. Voor het transport van Joodse gevangenen van dit perceel naar de Cellenbarakken en omgekeerd werd door de ‘SD’ telefonisch personeel van de Haagse politie van het bureau Duinstraat en het bureau Gevers Deynootweg gerequireerd. De wachtcommandanten verstrekten binnen de kortst mogelijke tijd het nodige personeel om deze transporten uit te voeren.”

Moeder Lea Hartog was als enige van de familie ten tijde van de arrestatie niet thuis. Zij zocht actief naar een oplossing, informeerde en hoorde over een andere joodse familie, die eerder in het

⁸⁰ <http://www.joodserfgoeddenhaag.nl/75-jaar-geleden-augustus-1942-razzias-en-deportaties-in-den-haag/>

⁸¹ Verslag Henri Hartog, dd. 25 februari 1964, NIOD, 270d Proces E. Rajakowitsch.

⁸² Verslag Henri Hartog, dd. 25 februari 1964.

⁸³ Bron Koninkrijk der Nederlanden in oorlog, deel 6, eerste helft pag. 250.

Oranjehotel gevangen was, en weer vrijkwam. Familie Cassuto was zo een familie. Hieronder volgt een beschrijving van hun belevenissen (Uitgebreide beschrijving in de Annex). Kennelijk kwam Lea Hartog via een joodse familie in contact met een tussenpersoon, een mevrouw (**advocate De Meester?**). Zij werd door deze tussenpersoon geadviseerd parfum, dat in Parijs verkrijgbaar was, te leveren. Een mannequin, Carola Stern, aangetrouwde familie (vrouw van een neef van Philip, Jozef Hartog), heeft toen deze parfum gehaald. Carola was als half joods aangemerkt en kon daardoor makkelijker reizen⁸⁴

Lea toonde moed door contact te zoeken met Fischer. Dat lukte niet maar wel met zijn medewerkster Fraulein Margarete Frielingsdorf, een invloedrijke medewerkster⁸⁵. Via een tussenpersoon werd een fles parfum gegeven aan vermoedelijk Fraulein Frielingsdorf. Volgens Philip werd deze tussenpersoon van moeder Hartog, later in WOII vermoord.

Volgens Henri heeft Frau Frielingsdorf een rol gespeeld bij de vrijlating van de Hartogen. Immers toen moeder Hartog Fischer niet te spreken kreeg, kwam zij bij Fraulein Frielingsdorf terecht, die "ook wat te vertellen had"⁸⁶.

Op 23 november 1942, werden Isaac Hartog en zijn zonen Henri en Philip vrijgelaten. Isaac vroeg bij de vrijlating aan een wacht om een taxi, die in woede ontstak en snauwde dat als ze niet snel maakten dat ze wegwamen, hij ze weer zou opsluiten (anekdote van Philip). Gearmd liepen zij gedrieën, met een rode, zwarte en grijze baard, de zonondergang tegemoet, terug naar hun kamer op de Ruijgrocklaan 176 in Den Haag⁸⁷

Margarete Frielingsdorf (hoofd referat IV B 4, Den Haag)

Zij werkte samen met de Nederlander Jan Jacob Weissman⁸⁸, die tegen forse betaling vrijlating of vrijgeleide uit Nederland aan joodse mensen beloofde. Met deze mensen, die op de lijst van Weissman kwamen, liep het vaak niet goed af. Afgaande op de getuigenissen was zij inderdaad invloedrijk. Haar drijfveren waren geld en wellicht soms compassie?

Zie **Annex 4** over Fraulein Frielingsdorf (pag. 41 e.v.).

⁸⁴ info. Rode Kruis, dhr. Raymund Schutz: De Joodsche Raadkaarten van Joseph Hartog en Caro Stern. Uit een andere bron (lijst gemengd gehuwden) blijkt dat Joseph Philip Hartog daarop vermeld stond, hetgeen betekent dat zijn kinderen met Caro golden als 'half-Joods'. Zijn vrouw werd kennelijk als niet-Joods beschouwd. Wellicht is er een Callmeyer procedure geweest (officiële 'ontjoodsing'). Dat Archief ligt bij het **Centraal Bureau voor Genealogie** in Den Haag (www.cbg.nl). Mogelijk is daar een dossier van Caro Stern. Het verklaart waarom zij wel kon reizen.

⁸⁵ Verslag arrestatie en gevangenschap Henri Hartog, verklaring Henri Hartog dd. 25 februari 1964, NIOD

⁸⁶ Idem

⁸⁷ Persoonskaart Philip Hartog en persoonsbewijzen Isaac, Lea en Philip Hartog.

⁸⁸ Weissman had met de BdS (referat IV B 4, geleid door Fräulein Frielingsdorf) afgesproken dat hij Nederlandse joden, die in het buitenland over een aanzienlijk vermogen beschikten, zou benaderen. Weissman richtte aan de Singel in Amsterdam zijn kantoor in en nam tegen betaling van f. 1000,- de emigratieverzoeken van vermogende joden in behandeling. Van iedere aanvraag legde hij een dossier aan, dat hij aan Referat IVB4 voorlegde. Zij werden vermeld op de 'Weissman Liste', kregen een Rückstellung Aus der Fünften" (RAF) en werden voorlopig uitgesteld van deportatie (bron Raymund Schulz, Joodse Raad Cartotheek en Arolsen Archives 03 V, Raymund Schütz, Published 2019, Holocaust Studies, Digital Archives, pag. 29).

Dhr. van Leeuwen, vertelde hoe hij in 1944 zowel op Westerbork en in concentratiekamp Bergen Belsen door Fraulein Frielingsdorf als Jood in een gunstige categorie werd geplaatst, waardoor hij overleefde⁸⁹

Belevenissen familie Cassuto: arrestatie en gevangenschap in het Oranjehotel

Ies Cassato overkwam hetzelfde als de Familie Hartog: arrestatie en gevangenschap in het Oranjehotel in Scheveningen en ervoer hetzelfde onberekenbaar gedrag van SS'ers. Ook zijn vrouw Carolien Cassuto zocht contact met Fischer. Waar Lea Hartog uiteindelijk bij Fraulein Frielingsdorf terecht kwam kwam mw. Cassuto in gesprek met Fischer en Harster. De Hartogen werden tijdens hun gevangenschap door Fischer en Rajakowitsch verhoord.

Wat ook bij beide families opvalt is de verbazingwekkende vriendelijkheid van Fischer, die uiterst gewelddadig kon zijn.

“Weduwe van de in 1955 overleden **dr. I.H. Cassutto**, stelde een verslag op. Hieruit blijkt, dat dr. Cassutto na een week of drie gevangenschap in de Cellenbarakken te Scheveningen was vrijgelaten, terwijl bovendien de grote mate van égaris verrast, door de hierbij betrokken Duitsers, met inbegrip van de later zo berucht geworden Fischer, toen nog getoond jegens de Joodse gade van de gevangene, mevrouw C. Cassutto-Winkel, die zich met grote dapperheid onmiddellijk tot hen gewend had”⁹⁰

Arrestatie van Ies Cassato

Als een van de eerste maatregelen tegen de Joden in Nederland werd Ies Cassato, vooraanstaand lid van de Haagse burgerij, in 1941 opgepakt en vastgezet in het zogenaamde Oranjehotel, bijnaam van de gevangenis in Scheveningen. Door de aanhoudende bemoeienissen van zijn echtgenote Caroline liet de beruchte Fischer hem na een paar weken weer vrij. Het verslag werd indertijd geschreven voor dr. J. Presser ten behoeve van zijn boek 'Ondergang'⁹¹.

Achtergrond van deze arrestatie

Presser beschrijft deze achtergrond in zijn boek: “De Ondergang”:

“De niet voor publikatie bestemde directieven voor de Nederlandse pers van 9 april 1941 bevatten de opmerking van de Duitse perscontroleur Janke, dat het gewenst was, dat de bladen een bepaald door hem aangestipt artikel in de Deutsche Zeitung in den Niederlanden overnamen. ...Het stond in dit Duitse blad in het nummer van 8 april met als hoofdkop ‘Juden sind keine Niederländer’ en daaronder: ‘Ein Hebräer als Vorsitzender einer Elternvereinigung’.

Wat was het geval? De oudervereniging van een Haags gymnasium had een Jood tot voorzitter gekozen en het gevolg was dat deze Jood naar een Duits concentratiekamp was gevoerd. Men zou natuurlijk wel weer zeggen, dat hier recht en belang van Nederlanders waren geschaad, maar Joden ...De familie mocht nog blij zijn, dat men niet ook het vermogen in beslag had genomen. Als nu de Joden voortaan maar bij hun eigen zaken bleven, dan hoefden ze dergelijke gevaren niet te lopen.Het bericht vond inderdaad in de pers verbreiding en wekte niet weinig opzien”.

⁸⁹ Zie Bijlage over Fraulein Frielingsdorf.

⁹⁰ J. Presser, De Ondergang, De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945, 2 delen. Staatsuitgeverij, Den Haag 1985Pag. 111, Lente en zomer 1941.

⁹¹ J. Presser, Ondergang.

Het geschreven verslag van Caroline Cassuto gaat over de arrestatie van haar echtgenoot Prof. Ies Cassuto en uiteindelijke vrijlating van haar man oktober 1941⁹².

ZIE **Annex 3** Arrestatie en vrijlating van Ies Cassuto uit het Oranjehotel (pag. 38 e.v.)

Tweede arrestatie Henri Hartog (broer van Philip)

Na de vrijlating uit het Oranjehotel (Scheveningen) dook Henri niet onder maar keerde terug naar Haarlem waar hij weer als arts ging werken bij de joodse afdeling van een ziekenhuis in Haarlem en tevens voor de medische commissie van de Joodse Raad in Amsterdam.⁹³ Hij vond dat hij als enige beschikbare joodse arts bij het ziekenhuis joodse patiënten moest helpen. Zijn eigen veiligheid vond hij minder van belang. Zijn houding was: Ik help ongeacht de gevolgen.

Die gevolgen bleven niet uit: op 24 maart 1943 werd Henri in Amsterdam gearresteerd en getransporteerd naar Westerbork. Dankzij interventie van Henri Edersheim werd hij in april 1943 vanuit Westerbork naar het veiliger kamp te Barneveld overgebracht⁹⁴. Toen Henri op 29 september 1943 werd gewaarschuwd, dat ook vanaf Barneveld deportatie naar Westerbork aanstaande was, is hij "hem gesmeerd"⁹⁵ en dook in Haarlem onder tot de bevrijding⁹⁶.

In een brief van SG Frederiks aan de directeur van Barneveld van 22 maart 1943 werd een lijst van personen, waaronder Philip en zijn ouders, toegevoegd, die niet meer naar Barneveld "zullen vertrekken"⁹⁷. Philip en zijn ouders waren immers sinds november 1942 ondergedoken! Dat had kennelijk geen consequenties voor Henri, toen hij in april 1943 alsnog naar Barneveld kwam.

Onderduik

In het nauw gebracht door de deportaties waagden ondernemende joden de grote sprong: onderduiken. Daarvoor was moed nodig, een netwerk van en hulp van niet joodse Nederlanders en doorzettingsvermogen. Vooral in de beginmaanden van de deportaties was er nog geen ervaring met 'onderduiken'; het vinden van onderduikadressen, het maken van valse persoonsbewijzen en het verschaffen van distributiebescheiden moesten als het ware nog uitgevonden waren.

<http://www.wittebrugpark.nl/ww2/nl-42/nl-42.htm>

Broer Jozef in een verslag over de risico's van onderduiken aan de gezant in Lissabon/ Buenos Aires in september 1942⁹⁸: "Maar het risico dat men loopt is niet gering. Als vogelvrijverklaarde, loopt men het risico van herkenning bij controle op persoonsbewijzen, waarvan valse moeilijk te verkrijgen zijn. Op zijn stamkaart kan men geen bonnen meer halen, moet dus leven van de zwarte handel, wat zeer kostbaar is en loopt tenslotte altijd het risico van verraad. Vele vaderlanders lopen zelf het grootste risico door deze mensen verborgen te houden en te helpen".

Eerst een veilig haven voor zijn ouders vinden.

⁹² J.Presser, Ondergang, De vervolging en verdelging van het Nederlandse jodendom 1940-1945, pagina 111 e.v. Website familie Rob Cassuto: <http://www.robcassuto.com/documentsgeo.html>

⁹³ Bron: Joodse kaart Henri Hartog.

⁹⁴ Brieven Henri Edersheim

⁹⁵ Bronnen: brief Henri Hartog 12 juni 1945 aan zijn broer Jo, verklaring Henri Hartog dd. 25 februari 1964 en CADSU-aanvraag Henri Hartog).

⁹⁶ Brief Henri Hartog d.d. 12 juni 1945.

⁹⁷ Bron: NIOD, brief dd 22 maart 1943 van het Departement van Binnenlandse Zaken aan den heer directeur van het Joodsch te huis te Barneveld betreffende verhuizing naar Barneveld en Doetinchem

⁹⁸ Verslag Jozef Hartog, september 1942, "Enkele indrukken uit Nederland in de oorlog" op verzoek van de Nederlandse Zaakgelastigde te Lissabon, dhr. van Pallandt

Na de vrijlating uit het Oranjehotel op 23 november 1942, ging Philip op zoek naar een onderduikadres voor zijn ouders in Hilversum. Daarbij kwam hij in contact met de econoom drs. Friedrich Weinreb uit Scheveningen. Weinreb had – net zoals Philip- economie gestudeerd aan de Nederlandse Handelshogeschool in Rotterdam en deed in 1938 doctoraalexamen. Philip beschreef Weinreb als iemand, die er in Rotterdam als een zwerver uitzag. Weinreb beloofde tegen betaling joden emigratie naar het buitenland via plaatsing op een lijst. Zijn ouders konden op zijn lijst en zouden een veilig aftocht uit Nederland verkrijgen (per trein). Hij zei Weinreb, dat hij zeer geïnteresseerd was en er de volgende week op terug zou komen. Philip liet niets meer van zich horen omdat hij hem een fantast vond. Dat bleek goed te kloppen.

De trein zou eind december 1942 vertrekken. Alles was geregeld: de stoelnummers waren toegewezen, kledingvoorschriften doorgesproken, alleen de trein ontbrak”⁹⁹

Weinreb trachtte om ten koste van zijn joodse lotgenoten zijn eigen zakken te vullen, maar maakte zichzelf en anderen wijs daarmee ook de Duitsers te slim af te zijn. Na de oorlog werd hij veroordeeld wegens collaboratie. In 1976 verscheen het rapport van Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie met voor Weinreb vernietigende conclusies¹⁰⁰.

Uiteindelijk vond Philip voor zijn ouders een veilig adres Hoefloo 32 in Laren¹⁰¹ bij de heer en mevrouw Woutman, ouders van studievriend Cees J.W. Woutman. Na een waarschuwing voor een razzia werd dit huis leeg achtergelaten en werden zij ondergebracht op de Beethovenlaan 5 in Hilversum. Een relatie van de familie bleef echter naar het lege huis komen om naar de radio oranje te luisteren. Bij een inval werd deze man gearresteerd en werden door de Duitsers namen van de onderduikers geëist onder dreiging van arrestatie van zijn eigen familie. Uiteindelijk werd deze man een adres doorgespeeld: een adres van een leeg huis, waar de Duitsers binnenvielen en niets aantroffen. Uiteindelijk werd deze man vrijgelaten en bleef zijn familie ongemoeid (verhaal van Philip).

Zijn vader, Isaac Hartog, zou op dit adres in februari 1945 overlijden en werd onder een valse naam begraven¹⁰². Henri hierover in een brief aan Jo en Ada¹⁰³: ” Pa en Ma woonden de laatste jaren bij heel prettige mensen in Hilversum. Pa stierf plotseling s’ nachts 11 februari aan een hartverlamming, de beste dood die men iemand kan wensen. Het is heel jammer dat hij de bevrijding niet meer beleefde en ons niet meer terugzag, maar ik correspondeerde in het laatste jaar veel met ze en hij was in zijn brieven steeds even optimistisch en vol vertrouwen over het spoedige en goede einde. Het was voor ma na zijn dood een moeilijke tijd, zoo alleen. Ik kon haar toen nog niet opzoeken. Gelukkig hadden Pa en zij daar goede vrienden en kon Pa te Hilversum op de algemene begraafplaats worden begraven. Later, na de bevrijding heb ik met Ma daar zijn graf bezocht. Ma is heel flink, zij is nu in Den Haag, waar zij met de bekende energie het zakelijke probeert te regelen”.

⁹⁹ Bron: Bart van der Boom “Den Haag in de Tweede Wereldoorlog”, pag. 161/162.

¹⁰⁰ Bron: “Vermoedelijk op transport” van dr. Raymund Schutz, pag.46/47

¹⁰¹ Bron: Advertentie in krant Graafschap bode dd. 19 maart 1941 pag. 4 linkerkolom advertentie “Flink Meisje”:

<http://resolver.kb.nl/resolve?urn=ddd:011154006:mpeg21:pdf>

¹⁰²Bron: overlijdensakte met adres overlijden Isaac Hartog op 15 februari 1944.

¹⁰³ Brief Henri Hartog, 12 juni 1945

Onderduik van Philip in Nederland vanaf 23 nov 1942 tot eind 1943¹⁰⁴

Het eerste onderduikadres van Philip was kort bij een lid van de Joodse Raad (mogelijk bij Henri Edersheim op de van Neckstraat 27 in Den Haag?). Daarna dook hij onder bij Johan en Jopie Schlingemann op de Javastraat 41 waar hij van eind november 1942 tot juli 1943 bleef. Johan en Jopie waren net op 4 oktober 1942 getrouwd.

Van een Delftse student, Adri Sitsen, kreeg Philip een vals persoonsbewijs met de valse naam Rudolf De Vries.¹⁰⁵ Philip had met zijn nieuwe identiteit een nieuw levensverhaal: student, geboren op 30 mei 1915 te Batavia.

Adri Sitsen was actief in regelen van onderduik, voedselbonnen en distributie van persoonsbewijzen. Later werd Adri onderweg met valse identiteitspapieren opgepakt en zat de rest van de oorlog gevangen, tenslotte in het concentratiekamp Dachau¹⁰⁶. Het valse persoonsbewijs was waarschijnlijk afkomstig van Frits en Thérèse Lemaire, van de PBC (Persoonsbewijzencentrale)¹⁰⁷. De PBC werkte als een overkoepeling van vervalsingsfirma's. Vervalsingen werden geleverd op bestelling, vooral van collega-verzetsorganisaties.

Als er bezoek kwam verdween hij in de keukenkast. Een keer vroeg een bezoeker naar Philip Hartog, of zij van hem hadden gehoord. Schlingemann zei, nee niets gehoord. Het was spannend, soms heel spannend. Er waren razzia's. Hij was bij een razzia in een kamer achter een van de wandtapijten in de wand verstopt. Een politieman kwam binnen en tilde een voor een tapijten aan de wand op, zoekend naar onderduikers. Alleen achter het tapijt boven een deur, waarachter hij verstopt was, werd niet gekeken.

Denk eens even in hoe lang die misschien maar vier à vijf minuten van de huiszoeking moet hebben geduurd, welke spanning Philip – en natuurlijk de moedige mensen die onderdak boden! – alleen al die paar minuten moeten hebben doorstaan!

In juli 1943 werd een oom van mevrouw Nieuwenhuizen-Koppius opgepakt met een lijst namen. Philip moest onmiddellijk weg. Bij Puck Meerburg en zijn vrouw Ans Seyffardt te Velp (Alteveerse laan 20) kon hij onderduiken. Gebruik van openbaar vervoer naar Arnhem was voor Joden verboden, dus te riskant. Daarom liep Philip s' nachts, en verborg zich overdag in bossen. Eenmaal aangekomen, realiseerde Philip zich, dat Ans zwanger was. Philip kon goed begrijpen, dat onder deze omstandigheden, een onderduiker extra riskant was en vertrok na een paar dagen en ondernam dezelfde tocht weer terug.

¹⁰⁴ Verslag verhoor Militair gezag dd. 23 oktober 1944.

¹⁰⁵ Verslag verhoor Militair Gezag 23 okt 1944, CADSU dossier Philip Hartog, Nationaal Archief. .

¹⁰⁶ Informatie van Elizabeth Payne, dochter van Adri Sitsen:

Adri was student aan de TH Delft en aldaar woonachtig. In 1939 gemobiliseerd en tijdens de Duitse inval in de omgeving van Warmond licht gewond geraakt door kogels in gezicht en arm. Op 1 september 1943 getrouwd met Hélène Marie Louise Elisabeth Laurey. Beiden zijn kort na elkaar in het najaar van 1943 opgepakt en in Vught gedetineerd. Toen Kamp Vught gesloten werd is Ad naar het Dachau hoofd kamp getransporteerd en Hélène naar Torgau voor dwangarbeid in een munitiefabriek. Na de oorlog kregen Ad en Hélène vijf kinderen. Ad overleed in Leiden op 14-09-1992.

¹⁰⁷ Bron: Elizabeth Payne, dochter van Adri Sitsen. Vervalsingen werden geleverd op bestelling, vooral van collega-verzetsorganisaties.

Zie: <https://www.verzetsmuseum.org/museum/nl/tweede-wereldoorlog/begrippenlijst/achtergrond,vervalsingswerk>

Adri en zijn vrouw waren goed bevriend met Frits Lemaire en zijn ouders.

Hij keerde terug naar Rotterdam en dook tot september 1943 onder bij Wim en Emilie Renaldel de Lavalette, net een maand eerder op 4 juni 1943 gehuwd, op de Statenweg 92 B in Rotterdam. In de voor- en achterkamer was een boog/alkoof met een schuilplaats, dat via een luik toegankelijk was. In deze ruimte was een fles met water en een fles om in te plassen. Toen het adres op de Statenlaan te gevaarlijk werd, is Philip in de nacht door Emilie, inmiddels zwanger, naar een ander doorgangsadres gebracht¹⁰⁸.

Everard Koppius, ook een vriend van het RSC uit Rotterdam, bracht kleding voor Philip.

Over zijn wisselende onderduikadressen in Nederland vertelde Philip "Het waren allemaal noodsprongen. Alles was te achterhalen"¹⁰⁹

Omdat Philip in Nederland geen veilig adres kon vinden, benaderde hij eenmaal terug in Rotterdam zijn studievriend Jan Fehmers voor een veilig onderduikadres, omdat hij had gehoord dat hij in het verzet zat. Jan ontkende betrokkenheid bij het verzet en zei hem dus niet kunnen helpen. Echter een week later nam Jan contact op¹¹⁰. Transport naar België was georganiseerd. Philip werd in september 1943 naar de grens met België gebracht, dat door een patrouille werd gecontroleerd. Toen de grenspatrouille op het verste punt was, moest hij naar de overkant sprinten. Daar werd hij door Belgen opgevangen en naar Brussel gebracht.

In een later gedateerde brief dd. 12 december 1943 aan zijn broer Henri kondigde Philip in bedekte termen zijn vertrek aan met: "Ik ga op vakantie" en dat hun ouders veilig ondergedoken waren: "Pa en ma waren in het ziekenhuis".¹¹¹

Nu weten we dat hij reeds twee maanden eerder, in september 1943 in België aankwam¹¹².

3. Terug in België, onderduik in Brussel, arrestatie en bevrijding (september 1943 -september 1944)

¹⁰⁸ Informatie van Marie Louise Renardel de Lavalette, dochter van Wim Renardel. Het lukte Wim en Emilie uit de handen van de Duitsers te blijven. Zij verlieten tijdig hun woning aan de Statenlaan.

¹⁰⁹ Aantekeningen Peter Hartog van zijn herinneringen.

¹¹⁰ Uiteindelijk werd het voor Jan ook te gevaarlijk en besloot hij uit Nederland te vertrekken. Met een paar vrienden reisde Jan in augustus 1943 per trein vanuit Rotterdam naar Roosendaal, om van daaruit de grens over te steken. Van hieruit werd er per trein via Brussel en Amiens naar Parijs, en, dankzij goede contacten met de ondergrondse, van hieruit verder naar Bordeaux. Per bus ging de rit voorts naar Peyrehorade, aan de voet van de Pyreneeën. Jan en een vriend sloten zich aan bij een groep, die te voet en onder begeleiding van een gids door de bergen geleid zou worden over de gesloten Frans-Spaanse grens. Bij de landsgrens werden opgepakt door de Spanjaarden en kwamen terecht in de gevangenis van de Puerta del Sol in Madrid en later in het Noord-Spaanse *campo de concentración* in Miranda de Ebro. Na een paar maanden werden zij vrijgelaten en reisden per per trein door Spanje naar Portugal en van daaruit met een boot naar Gibraltar. Vanaf Gibraltar reisde Jan verder met één van de schepen behorend bij het Brits konvooi geleid door de "HMS Warspite". Het gezelschap kreeg uniformen aan voor het geval er Duitsers aan boord zouden komen, die hen zouden doodschieten. Om Duitse onderzeeërs te vermijden voer het konvooi om de westkust van Ierland heen naar Liverpool. Tenslotte belandde Jan in Londen,

¹¹¹ Afscheidsbrief van Philip aan broer Henri d.d. 12 dec 1943 en CADSU-aanvraag Philip Hartog (Nationaal Archief).

¹¹² Verslag verhoor Philip Hartog door het Militair Gezag dd. 23 oktober 1944.

Aankomst in Brussel

Zijn eerste onderkomen was vanaf september 1943 in een zogenaamd 'safe house' aan de Rue Franklin 19 in Brussel. Dit safe house werd door de verzetsorganisatie Dutch-Paris¹¹³ voor de ontsnappingslijnen t.b.v. piloten, verzetsmensen waaronder Hans Wisbrun en onderduikers gebruikt. Het leven in Brussel was beter dan in Nederland¹¹⁴
Philip vertelde me, dat zijn oude werkgever, Van Damme¹¹⁵, directeur van het wolbedrijf in Eeklo, hem eens per maand bij een station in Brussel trof om hem geld te lenen.

Eigenaresse van het huis was Lydia Ogy, een alleenstaande vrouw van 55 jaar¹¹⁶. Zij had met **Dutch-Paris** een zakelijke afspraak: verhuur van het hele pension. De Amerikaanse piloten vonden dat ze veel over hen klaagde en over het werk om voor hen te zorgen. Philip vertelde dat deze piloten het huis in- en uitliepen, terwijl zij alleen maar Engels spraken. Volgens hem moest dit een keer fout gaan. Vanwege deze onveilige situatie vertrok hij op Nieuwsjaardag, 1 januari 1944¹¹⁷

Vervolgens ging Philip naar een pension in Brussel waar ook Wehrmacht soldaten verbleven, die hem vragen begonnen te stellen. Daarom wilde hij snel weg en benaderde een vreemdeling in het pension met wie hij eerder een glas wijn had gedronken (volgens een rapport van het Rode Kruis Hans

¹¹³ Dutch-Paris van J. Weidner, voormalig officier in het Nederlandse leger, was een van de belangrijkste ontsnappingslijnen. Zijn internationale organisatie, die 300 leden telde, smokkelde ongeveer 1000 mensen naar het neutrale Zwitserland en naar Spanje, waaronder zeker 800 joden en 100 piloten.
Bron: Boek "Gewone Helden" van Megan Koreman, Hoofdstuk 7

¹¹⁴ Brief dd. 22 oktober 1945 van Jannie Erwteman-Fredrikstadt aan haar zus Noortje, vrouw van Jacob Erwteman: "Wij gingen het toen in België proberen. Weer illegaal over de grens onder de ogen der moffen en stonden we binnen enkele uren in Brussel op de boulevard. Het was gewoon een droom hier aan te komen. We merkten niets van de oorlog, er was alles te koop. Rust had ik toch niet, aangezien de kinderen alleen in Holland zaten. Toen weer de kindjes illegaal over de grens en lukte ook dit. Wij waren toen nog ongeveer een jaar ondergedoken. Hier was het eigenlijk geen onderduiken, daar je hier in het geheel niet opviel, helemaal niet als donker type. We stonden wel in contact met een organisatie, maar het gebeurde meer dan eens dat ze ons gedwongen in de steek moesten laten en daar zaten we dan. Ik zwanger. Afijn, het is voorbij. Jaap en ik hebben wel eens op de markt gestaan (ik met mijn dikke buik) om de laatste overblijvende dingen van ons te verkopen en daarvoor de dringendste dingen te kopen".

¹¹⁵ Dit kan Lionel of Carlos Van Damme zijn, daar ze dikwijls naar Brussel op klantenbezoek gingen.
Bron: Informatie van Patrick Van Damme, kleinzoon van Lionel, zoon van André. Patrick was tot 1986 directeur van NV Van Damme in Eeklo, geboren in 1939. Zijn vader André was in het verzet werd in 1943 gearresteerd en in 1945 in Duitsland omgebracht.

¹¹⁶ Lydia Clemence Ogy, geboren op 27 Maart 1889 in Schaarbeek. Boek "Gewone Helden" van Megan Koreman, pag 150, 297, 311

¹¹⁷ Verslag verhoor Militair Gezag dd. 23 oktober 1944.

Wisbrun, of toch een Waal?). Philip zocht hem op in zijn kamer en zei: "Ik heb een adres nodig". Dankzij hem vond hij een veilig adres bij de familie Cassart op 81 Avenue Léon Mahillon.

Om de tijd door te komen, maakte Philip wandelingen met een wandelclub. Uit eenzaamheid en verveling, en omdat de piloten gezellig waren, bezocht hij ondanks de onveilige situatie toch het safe house op Rue Franklin. In dit safe house was op 28 februari 1944 een razzia door de Duitsers waarbij iedereen, dus ook Mlle Ogy, werd gearresteerd¹¹⁸. In dit huis werd vervolgens een val gezet met een dienstmeisje, dat de voordeur opende. Enkele dagen later viel ook Philip in deze val en werd ook hij gearresteerd. Zo werd hij eind februari 1944 onder zijn valse identiteit van Rudolf de Vries vastgezet¹¹⁹. Op de dag van zijn arrestatie stond meneer van Dam weer bij het station in Brussel te wachten om hem weer geld te lenen.

Mlle Ogy werd op 28 Januari 1945 in Ravensbruck vermoord¹²⁰. Daardoor is haar verhaal onbekend gebleven.

Philip ontmoette op het eerste onderduikadres in Brussel Jacob Erwteman met de opvallende valse naam Scheffelaar Klots. Jacob vertelde Philip hoe zijn ei zou bakken als hij weer vrij zou zijn. Later schreef Erwteman in zijn condoleantie brief n.a.v. het overlijden van Philip in 1990¹²¹ over hun ontmoeting onder extreem moeilijke omstandigheden tijdens de onderduik in het huis van mll. Ogy en hun ontstane diepe vriendschap voor het leven, ook al zouden zij elkaar later zelden ontmoeten.

Gevangenis St Gilles januari 1944- 8 augustus 1944

Gevangenis St Gilles is een kasteelachtig gebouw in de wijk St Gilles te Brussel.

Philip werd kennelijk als een politieke gevangene beschouwd vanwege zijn verblijf in het safehouse in Brussel met verzetsmensen en piloten. Vermoedelijk werd hij daarom in gevangenis St Gilles gehouden zolang het onderzoek niet was afgerond.

Zijn schuilnaam Rudolf de Vries bleek cruciaal voor zijn veiligheid. In de gevangenis liep hij rondjes in de cel, herhaalde eindeloos zijn levensverhaal (geboren in Batavia en student).

Het eten was niet geweldig o.a. "Boomstronken soep". "Ik gaf me als vrijwilliger op voor de afvoer van de tonnen met uitwerpselen uit de cellen. Daarvoor had ik meer beweging en ik kreeg weer een extra portie boomstronken soep". Philip vertelde wel eens anekdotes over de oorlogstijd. Toen mijn dochter Patricia hem vroeg wat voor eten hij in de gevangenis kreeg, zei hij: "biefstuk met epinard a la crème!".

De gevangenen vochten om sigarettenpeukjes, die de bewakers op de grond hadden gegooid.

"Er was een oude Feldweibel uit de eerste wereldoorlog. Die had allang genoeg van de oorlog. Hij wilde naar huis, naar zijn familie". Ondanks zijn eigen onzekere situatie, had Philip empathie voor deze bewaker.

Op het aanbod van een aalmoezenier om brieven voor hem te posten, ging Philip niet in. Hij wilde geen enkel risico nemen met de veiligheid van zijn ondergedoken familie en degenen, die hem onderdak hebben gegeven met gevaar van eigen leven.

Hij vernam over de invasie van de geallieerden op D Day op 6 juni 1944, door signalen die via buizen in de gevangenis werden doorgegeven.

¹¹⁸ Boek "Gewone Helden" van Megan Koreman, Hoofdstuk 7, P 199/200 beschrijving inval 19 Rue Franklin Brussel dd 28-2-1944 door agenten Sipo, veiligheidspolizie, 20 Gestapo agenten in burger. Arrestatie 10 piloten.

¹¹⁹ Gefangnisbuch (Register gevangenis) St Gilles in Brussel en Leopoldsborg bij Beverloo.

¹²⁰ Archief Mlle Lydia Clemence Ogy bij het DGO in Brussel.

¹²¹ Brief Jacob Erwteman van 5 mei 1990

Kamp Leopoldsborg bij Beverloo 8 augustus 1944- 5 september 1944

Philip werd 8 augustus 1944 overgebracht van gevangenis St Gilles te Brussel naar Kamp Leopoldsborg. Dit kamp ervaarde Philip als zijn zwaarste tijd in de oorlog. Leopoldsborg, dat uit barakken bestond, was kort ervoor gebombardeerd waardoor het in erbarmelijke staat verkeerde met bovendien een groot gebrek aan water en voedsel voor de politieke gevangenen.

Dramatische bevrijding

De lokale burgemeester en brandweer vroegen de Duitse kampcommandant de politieke gevangenen binnen te houden uit vrees voor represailles door SS'ers, die op de vlucht waren voor het oprukkende geallieerde leger. Toch liet de kampcommandant honderden politieke gevangenen vrij. Hun vrees bleek terecht dat deze gevangenen vogelvrij zouden zijn.

Door geweldige improvisatie van de lokale Belgische burgemeester en brandweer werd veel erger voorkomen. Gevangenen kregen nieuwe kleding, identiteitskaarten en werden in huis geplaatst bij lokale bevolking in Beverloo met uitdrukkelijke instructie om binnen te blijven. In Brasserie Leopold in Beverloo werden door terugtrekkende SS'ers 22 gevangen opgepakt en in een nabije greppel geëxecuteerd. Een paar overleefden door zich tijdig te laten vallen en zich dood te houden.

Ook Philip hoorde bij zijn bevrijding dat hij in het dorp eten kon krijgen. Door een toeval liep hij de andere kant op, ging niet naar deze brasserie.

Enkele dagen na zijn bevrijding op 5 september 1944¹²² keerde mijn Philip terug naar Brussel, naar familie Cassart op de Avenue Mahillon. Philip vertelde: "Ze keken me aan alsof zij water zagen branden. Zij waren overtuigd dat ik dood was". Het was inderdaad een 'narrow escape' in Beverloo.

Hij schatte in, dat hij in het zwaar beschadigde en grotendeels nog bezette Nederland weinig nuttigs kon doen. Daarom meende hij voor de Nederlandse regering in Londen meer zinvol werk te kunnen doen. Op 14 september 1944, reeds 9 dagen na zijn bevrijding, meldde Philip zich aan bij het Militaire Gezag in Brussel.¹²³

¹²² Verklaring van zijn bevrijding op het kaartje van het Rode Kruis dd 5 september 1944, afdeling Leopoldsborg, getekend door docteur George VANDEVELDE.

¹²³ **BIJLAGE** aanmeldingsformulier.

3. Het Militair Gezag in Brussel en Londen (september 1944-december 1945)¹²⁴

Na zijn aanmelding op 14 september 1944 bij het Militair gezag in Brussel werd hij verhoord en politiek betrouwbaar geacht¹²⁵. Op 17 oktober 1944 volgde zijn benoeming tot 2^e luitenant van Algemene Dienst bij het Staf Militair Gezag in Brussel en startte hij zijn werkzaamheden als kassier en als assistent van hoofd van sectie V Financiën. Vervolgens verrichtte hij naar grote tevredenheid een dubbelfunctie zodat hij in een brief van 14 maart 1945 door hoofd sectie V, dhr. MacKay voor bevordering tot 1^e luitenant werd voorgedragen met de volgende motivatie:

”2^e luitenant Hartog heeft op zeer goede wijze, met groote toewijding, ijver en intelligentie de hem tot heden opgedragen werkzaamheden verricht en zal in de toekomst met grootere verantwoordelijkheid worden belast in zijn tweeledige functie¹²⁶ als hierboven omschreven. Overwogen wordt om hem als rear echelon te laten in Brussel”.

Na tegenstribbelen van hoofd personeelszaken volgde bevordering op 28 april 1945¹²⁷ tot 1e Luitenant van Algemene Dienst bij de Staf van het Militair Gezag¹²⁸.

Het is markant hoe een toch eenvoudige rechtshandeling als bevordering van Philip, zo’n groot aantal administratieve handelingen en documenten vergde.

Blijkens het voorstel van bevordering van 14 maart 1945 zou hij als “rear officer echelon” van het Militair Gezag in Brussel blijven. Reeds 6 weken later arriveerde Philip op 4 mei 1945 in Londen voor detachering bij het Netherlands Office for Relief and Rehabilitation van het Ministerie van Handel.

Philip was werkzaam voor het Militair Gezag in Brussel en Breda. In Brussel op 64 Avenue des Nations, Bruxelles en Université de Bruxelles en Rue Paul Heger.

De Staf zou nog tot maart 1945 in Brussel blijven. Pas eind maart 1945, nadat in Breda geschikte accommodatie was gevonden, kon de verplaatsing van 500 officieren, 1.500 onderofficieren van de Staf van het Militair Gezag en 240 personen van het Vrouwelijk Hulp Corps zijn beslag krijgen. Ook de SHAEF-missie, 489 man sterk, verhuisde mee¹²⁹.

Kennelijk was Philip de tweede helft april 1945 bij deze adressen van het Militair Gezag zowel te Brussel als te Breda werkzaam. Aan hem geadresseerde brieven naar Brussel resp. Breda duiden hierop¹³⁰. Dat Philip resp. de leiding van het MG wel eens “onderweg” was, blijkt ook uit de adressering van aan hem gerichte brieven aan “Militair Gezag te Velde”!

¹²⁴ **Annex 5 Verslag verhoor op politieke betrouwbaarheid 14 oktober 1944**

Dossier Ministerie van Defensie, Semi-Statistisch InformatieBeheer

Kosterbeemden 45, 6461 EA Kerkrade; registratienummer: 16.11.17.016 Philip Arnold HARTOG, geboren op 17 november 1916 te Nijmegen (Gelderland) en overleden op 29 april 1990 te Leiden (Zuid-Holland),

¹²⁵ bron: verslag verhoor Militair Gezag dd. 23 oktober 1944, Ministerie van Defensie.

¹²⁶ De functies van Kassier, Algemeen assistent van het Hoofd van de Sectie V Financiën

¹²⁷ Brieven dd 14, 19 maart, 28 april 1945, Staf Militair Gezag

¹²⁸ Koninklijk Besluit No 21 van 1 augustus 1945

¹²⁹ Het “Circus Kruls”, Het Militair Gezag in Nederland 1944-1946, D.C.L. Schoonoord, pag. 125 en 308

¹³⁰ Voorbeeld: brief dd 13 april 1945 firma van Mierlo p/a Koninklijke Nederlandse Academie te Breda. Deze werd intern op 14 april doorgestuurd aan Luitenant Hartog.

Na zijn aankomst op 4 mei 1945 in Londen, werd hij waarschijnlijk volgens de standaardprocedure ondervraagd in de **Royal Victoria Patriotic School** in Wandsworth, zuidwest Londen¹³¹.

Zijn broer Jozef beschreef in zijn Engelstalige autobiografie over zijn vlucht uit Nederland naar uiteindelijk Argentinië en uiteindelijk plaatsing in Suriname tot begin 1946. De onzekerheid, waar ook Philip mee te maken had, waarin een ieder van de familie verkeerde beschreef hij treffend: "... we were cut off from the family in Holland. We had no idea what happened to our parents, my brothers, or any of the Menko family left behind in Holland. It was only after the war when Holland was liberated that we found out what happened. My father had died a natural death at the end of the war, but still when Holland was occupied one evening, he had a bad heart for many years, and evening playing bridge, he got so excited that later in the evening when the game was over he just kneeled over and was dead. Terrible shock of course for my mother, but more than that they had to bury him at night. He was in hiding, he had no official identity card, he was a nobody, so they had to bury him under a fake name. With the help of other Dutch people, who were well situated, and liked to help Jews like him. And only after the war when everything was over, they had to put the grave on his own name, which took a great deal of red tape. But eventually they were able to put a tombstone up....., where he was buried with his own name. My brother Henry was hidden by good patients of his, and came out of the war without any real trouble. My brother Philip was not so fortunate: he had fled to Belgium but was picked up by the German at the very end of the war. Almost put on a transport for a concentration camp, but in the end was liberated by the Allies when they invaded Belgium".

In die tijd hoorde Philip van zijn Oom Arthur Hartog dat zijn vader Isaac op 11 februari 1945 tijdens de onderduik in Hilversum was overleden. Henri schreef in zijn brief van 12 juni 1945 aan zijn broer Jozef over hun vader: "Pa en Ma woonden de laatste jaren in Hilversum, bij heel prettige mensen. Pa stierf plotseling 's nachts 11 februari 1945 aan een hartverlamming, de beste dood die men iemand kan wensen. Het is heel jammer dat hij de bevrijding niet beleefde, en ons niet meer terugzag, maar ik correspondeerde het laatste jaar veel met ze, en hij was in zijn brieven steeds even optimistisch en vol vertrouwen op de goede en spoedige afloop".

Het **Ministerie van Handel, Nijverheid en Landbouw** in Londen, waar Philip in mei 1945 ging werken.

Het onderdeel Economische en Sociale Wederopbouw coördineerde onder meer de activiteiten rond de aankoop van goederen die nodig werden geacht voor Nederland na de bevrijding. Vanaf juli 1944 viel deze taak toe aan de NORR, Netherlands Office for Relief and Rehabilitation. Dit bureau ging van start in juli 1944. Directeur-generaal N.A. de Gaay Fortman van het ministerie van Financiën, was belast met de aankoop van goederen die noodzakelijk waren voor hulp en herstel na de bevrijding.

¹³¹ Een verslag van deze ondervraging heb ik echter niet kunnen vinden bij de National Archives in Londen (bezoek maart 2019). Mij werd ter plaatse door een medewerker verteld, dat veel dossiers over ondervragingen uit die tijd zijn geschoond. Alleen de opvallende, interessante verslagen werden bewaard.

Lou de Jong over de NORR¹³² :

“Zelden is een Nederlandse overheidsdienst onder moeilijker omstandigheden van start gegaan dan het Netherlands Office for Relief and Rehabilitation, oftewel het Norr zoals het meestal genoemd werd. Ten eerste was, zolang Nederland bezet was, uitermate moeilijk te bepalen wat men precies zou nodig hebben (de uit Nederland ontvangen opgaven spraken elkaar vaak tegen); ten tweede vormde het een groot en op korte termijn soms onoplosbaar probleem, er achter te komen waar men de gewenste goederen op tijd kon vinden of kon laten fabriceren; ten derde vergden die aankopen of bestellingen een vrijwel universele warenkennis, kennis van de commerciële usances en kennis van de administratieve paden die bij de verschillende transacties bewandeld moesten worden; ten vierde konden in het Nederlandse regeringsmilieu nauwelijks competente krachten vrijgemaakt worden; en ten vijfde werd de taak van het Norr als gevolg van de grootscheepse plundering van Nederland benoorden de rivieren waartoe de bezetter van de herfst van '44 af overging, en als gevolg van het feit dat onmiddellijk ook voor het bevrijde Zuiden grote aankopen moesten worden gedaan, enorm veel omvangrijker dan men bij de oprichting had mogen aannemen.

In de regel waren de specificaties niet duidelijk genoeg aangegeven, zodat het personeel van het Norr (Nederlanders, aangevuld met Engelsen) eerst overleg moest plegen met Engelse relaties teneinde vast te stellen wat precies bedoeld was. Het Norr moest de betrokken goederen overigens niet alleen aankopen maar ook verzekeren, opslaan en verscheppen. Dat alles gebeurde vanuit een kantoor waar zo weinig ruimte was dat tot op de gangen bureaus stonden waaraan gewerkt werd¹³³.

Hoeveel miljoen ton in totaal door dan wel in opdracht van het Norr is verscheept, is niet bekend, maar buiten kijf staat dat het bureau een wezenlijke bijdrage heeft geleverd tot het herstel van de Nederlandse economie¹³⁴.

Lou de Jong over oprichting NORR Londen¹³⁵:

“Nadien werd het beeld aanzienlijk ongunstiger doordat de bezetter ertoe overging, juist dat productie-apparaat aan te tasten; hij sleepte uit Nederland alles weg wat daarvoor in aanmerking kwam: rollend materieel van de spoorwegen, tramstellen, binnenvaartschepen, grondstoffen en voorraden en industriële machinerieën, en hij vernielde de haveninstallaties van Rotterdam en Amsterdam. Dat schiep op het gebied van de voorbereiding van de wederopbouw problemen die nauwelijks oplosbaar waren voor het nieuwe overheidsbureau dat in de zomer van '44 in Londen opgericht was: het Netherlands Office for Relief and Rehabilitation.

E.D.M. Koning, sedert eind augustus 1944 chef van de Afdeling Nijverheid, schreef na zijn vertrek uit bezet Nederland dat hij van een Londense collega de indruk had gekregen: "van de zeer

¹³² Lou de Jong Deel 9, pag. 1305/1306

¹³³ Lou de Jong Deel 9, pag 1306/1307

¹³⁴ Lou de Jong Deel 9, pag 1308

¹³⁵ Lou de Jong Deel 9 (pag. 1297, 1305-1308)

moeilijke omstandigheden waaronder de regeering in Londen haar werk moest verrichten en van het enorme personeelstekort, waarmee speciaal Handel en Nijverheid te kampen had".¹³⁶

Vanaf Mei 1945 tot en met december 1945 was Philip in Londen bij het NNOR (Netherlands Agency for Relief and Rehabilitation) bij het Ministry of Trade, Industry and shipping in Stratton House, Stratton Street Londen. Hij werkte voornamelijk voor de financiële afdeling en soms het secretariaat. Zijn werk was financiële liaison, en een reeks losstaande kwesties zoals "lend lease, military surplus stocks en general policy". Daarnaast was hij korte tijd bij de transport afdeling teneinde vastgelopen export licences op gang te brengen bij de transport afdeling.

Philip vond het werk weinig bevredigend. In zijn personeelsregistratie van oktober 1945 **(BIJLAGE)** schrijft hij:

"Als mijn werk in de naaste toekomst niet meer bevrediging geeft, denk ik alsdan de NNOR te verlaten. Naar mijn meening is de huidige constellatie alhier te verwarrend om interessant en instructief te zijn voor jongere mensen".

Het werd niet meer "interessant en instructief" want met ingang van 31 december 1945 nam hij ontslag bij het NORR.

VERLOF van 1 november 1945 klein verlof" voor zaken" verleend en verlengd tot 1 februari 1946

Op 9 februari 1946 werd hij door het Militair Gezag eervol ontheven uit zijn functie en keerde op 14 februari 1946 definitief terug naar Nederland.

Wel kwam hij minimaal een keer terug voor het huwelijk met Maureen O' Leary in Londen, 14 december 1946. Philip en Maureen troffen elkaar in Londen in najaar 1945 op de afdeling van het NORR waar Philip werkte. Maureen was een Wren¹³⁷, die zich in Schotland in een marinehaven gestationeerd was. Haar taak was het 'binnenseinen' van schepen, staand op een stalen toren. Om aan de 'war effort' bij te dragen, had zij haar astma verzwegen. Toen dit uitkwam, werd ze naar de War office in Londen overgeplaatst.

Volgens Maureen had Philip zelfs nog in Londen de angst had behouden, zoals hij die tijdens de oorlog had beleefd, om zijn eigen identiteit te moeten verbergen. Pas maanden later vertelde haar dat hij joods was. Maureen vertelde me dat ze zich toen echt realiseerde, hoe diep de oorlogsbeleving Philip had aangetast.

¹³⁶ Concept-verslag van E.D.M. Koning, Rapport inzake mijn verblijf in Londen. Zie inv.nr. 1436.

¹³⁷ Women's Royal Naval Service.

<http://www.bbc.co.uk/history/ww2peopleswar/timeline/factfiles/nonflash/a6650048.shtml>

Nawoord

Het verhaal van mijn vader gaf me inzicht in wat hij en zijn familie, ook als ondernemers, in de oorlog is overkomen en hun zoeken naar uitwegen, oplossingen en niet afwachten wat er komen ging. Ook maakte de familie deel uit van een groep succesvolle ondernemers met veel connecties, ook dat heeft hen geholpen. Helaas was dat niet het geval bij de grote meerderheid van de joden, die werden afgevoerd en grotendeels werden omgebracht. Onder extreme omstandigheden van rechteloosheid en willekeur, van chaos en onduidelijkheid, waren snelle besluiten nodig. Op basis van intuïtie bepalen wie betrouwbaar was en wie niet.

In Nederland en in België hebben mensen met gevaar voor eigen leven, mijn vader en zijn familie geholpen, onderdak geboden. Dat waren zowel vrienden als onbekenden. Ook toont het verhaal ambivalentie van mensen, die voor de nazi's werkten zoals Fräulein Frielingsdorf, die tegen betaling uitkomst boden.

Ik ben trots op mijn vader, dat hij de moed had meteen zijn inzicht of zijn intuïtie te volgen, op te vertrouwen. Hij durfde snel te handelen, bleef niet als een "sitting duck" wachten op wat er ging gebeuren.

Mijn vader toonde een bijzondere combinatie van een grote overlevingsdrang, intuïtie voor het goede en bereidheid risico's te nemen. Overleven was mogelijk door een combinatie van geluk en van mensen, die hielpen uit compassie of uit winstbejag. Daarbij zocht hij eerst een veilig onderduikadres voor zijn ouders, voordat hij zelf onderdook.

Ook zijn broers Jo en Henri toonden dezelfde overlevingsdrang. Het valt op hoe kort zakelijk zij schreven over wat zij in de oorlog moesten doormaken. Selina Schrijver, tante van Philip verwoordt in 1945 goed in haar dagboek hoe de Hartogen en Menko's hun ervaringen beschreven: "The most terrible thing is the calmness and objectivity with which they describe what they endured, and how matter of fact they write about the terrible things they endured, such as the fusillade of young men, hunger, malnutrition horrors which in earlies times would have been difficult to simply mention"¹³⁸

In mei 1940 had hij vanuit België makkelijk veilig naar Zuid-Frankrijk kunnen vluchten maar hij volgde zijn gevoel en reed in zijn auto naar Den Haag om daar bij zijn familie te kunnen zijn. Hij stapte in en weer snel uit de Joodse Raad toen hij zag dat de bezetter de Raad als instrument tegen de joden gebruikte en er dus weinig goeds gedaan kon worden. Hij benaderde op intuïtie wildvreemden en vroeg om hulp, zat daarmee goed zoals die keer in een pension in Brussel toen hij een man, met wie hij eens een keer glas wijn dronk, zei dat hij een adres nodig had. De man leverde hem een veilig adres in Brussel. Of toen hij Weinreb sprak over plaatsing van zijn ouders op zijn lijst en hij hem niet vertrouwde. Uiteenlopende voorbeelden van mensen, die hielpen, waren onder meer Henri Edersheim, familie en leidinggevende bij de Haagse vestiging van de Joodse Raad (vanwege de familierelatie) en Fraulein Frielingsdorf, Sachbearbeiterin bij de SS in Den Haag. Zij was

¹³⁸ Boek: The Old World to the New; the journey of David and Selina Schrijver, Written by Judy Bellin, Edited by Anne Shelton and Peter Bellin Dagboek van Selina, 23 Juni 1945, pag. 52.

betrokken – hoog waarschijnlijk tegen betaling – bij de vrijlating van de Familie Hartog uit het Oranjehotel in november 1942. Ik heb helaas niet meer kunnen achterhalen over de tussenpersoon, een advocate (de Meester?), die Lea Hartog adviseerde toen haar familie gevangen zat in het Oranjehotel.

Na de oorlog werd Henri Edersheim, voorzitter van de Joodse raad in Den Haag door de joodse gemeenschap veroordeeld over zijn samenwerking vanuit de Joodse Raad met de bezetter. Achteraf is het makkelijk oordelen over Henri Edersheim.

Dankzij Henri Edersheim verkreeg de familie Hartog een Sperre en werd daardoor niet meteen gedeporteerd. Tevens zorgde hij er voor dat Henri Hartog uit Westerbork werd gehaald en terecht kwam in Barneveld waar Henri kon ontsnappen.

Henri Edersheim handelde bij de Joodse Raad onder extreem zware druk van de bezetter en grote onzekerheid. Hij moest vaak snel afwegen en posities innemen. Hij meende door niet tegen de bezetter in te gaan, door mee te werken, erger te voorkomen. Uiteindelijk is Edersheim samen met zijn vrouw naar Duitsland afgevoerd en daar vermoord.

Tot een faire beoordeling met meewegen van de extreme omstandigheden waaronder hij opereerde en zijn intenties, is het naar mijn mening niet gekomen. Zeker is dat zijn inzet voor de Familie Hartog cruciaal is geweest voor hun overleving, door verkrijging van een "Sperre" tijd te winnen, om een uitweg te vinden via onderduiken en vlucht.

Compassie

Mijn vader voelde compassie voor zijn bewaker in de gevangenis St Gilles in Brussel terwijl zijn eigen lot onduidelijk was. Over deze bewaarder vertelde hij: " Hij was een oude Feldwebel uit de eerste Wereldoorlog, die allang genoeg had van de oorlog: hij wilde terug naar zijn familie". Deze compassie toonde hij ook toen oorlogsmisdadiger Menten in Zwitserland werd gearresteerd. "Ach, dat hij op zijn 80 ste nog zo werd opgejaagd".

Pragmatisme

En hij was pragmatisch over de drie van Breda (Duitse oorlogsmisdadigers gevangen in Breda): "breng ze s 'nachts naar de grens, een grote schop onder de achterste, wegwezen!" Dit vanwege de terugkerende pijn, die bij de jaarlijkse discussie in de tweede kamer over de Drie van Breda teweegbracht bij oorlogsslachtoffers.

Haat voelde hij niet voor Duitsers, heeft hij ook geenszins bij de kinderen overgebracht. Integendeel, eens was ik in Noordwijk als kind met Duitse kinderen aan het spelen. Hij kwam langs en begon tot mijn verbazing Duits met deze kinderen te praten. S 'avonds kwam hij hierop terug: "heel goed dat je met buitenlandse kinderen speelt, daar kan je alleen maar van leren".

Hij vroeg me, wie hij volgens mij, het ergst vond in de oorlog. Dat waren de Nederlandse verraders. Mogelijk was een informant betrokken bij zijn arrestatie in november 1942 n.a.v. melding door Nederlanders bij de Haagse politie? Joden werden anoniem bij de politie aangegeven of wegens zogenaamde vijandigheid t.o.v. Duitsland. Uit het verslag van Henri

¹³⁹ over de ondervragingen door Fischer en Rajakowitsch kan worden afgeleid dat de familie Hartog werd verdacht van “Deutchfeinslichkeit”.

Wat heeft mij deze zoektocht in zijn voetsporen door Nederland, België en Engeland gebracht? Meer begrip voor de hoeveelheid druk, dilemma’s, angst, verdriet, boosheid, die deze oorlogstijd voor mijn vader en zijn familie meebracht. Hij moet langdurig onder grote spanning hebben gestaan over het lot van zijn dierbaren en van hemzelf, tijdens de bezetting en met name tijdens zijn gevangenschap van zeven maanden in België toen geen contact met zijn familie mogelijk was en er onduidelijkheid over hun lot was. Ook zwaar moet het zijn geweest, toen hij op 4 mei 1945, ten tijde van de bevrijding van Nederland, naar Londen vertrok, verder weg van zijn familie in Nederland, nog onwetend over de dood van zijn vader in februari 1945. Pas begin 1946 zou hij definitief naar Nederland zou terugkeren.

Zelf heb ik als kind zijn gevoelens van pijn en kwaadheid meegekregen. Die gevoelens hebben tientallen jaren in me hebben gewoeld. Achteraf begrijp ik waar zijn irrationele razernij vandaan kwam, de keren dat hij me als kind onbegrijpelijk hard strafte.

Mijn vader vertelde me dat Joden niet moesten opvallen. Arnold Heertje¹⁴⁰ beschreef dat treffend over zijn vader, die in de oorlog het een en ander meemaakte: “Hij heeft toch ook die terughoudendheid die je bij veel joden van die generatie aantreft: je gedeisd houden, goodwill kweken, zoals dat dan wordt uitgedrukt, niet provoceren, je niet manifesteren. Nee, geen schaamte over het jood-zijn, een zeer positieve beleving juist, maar dan in de interne sfeer”.

Nu ik zijn voetsporen heb gevolgd in Nederland, België en Engeland, en zijn verhaal heeft geschreven, heb ik een beter perspectief op zijn leven, wat hij moest doormaken en wat hem dat deed. Nu wordt duidelijker wat het effect van dit alles op mij was en komen mijn gevoelens hierover tot rust.

Zijn leven als vluchteling heeft mij geleerd, hoe zwaar het is, dergelijke ontberingen te doorstaan. Nog steeds zijn er vele vluchtelingen, die – net zoals toentertijd mijn vader - evenzeer hulp en een veilige haven nodig hebben.

En ook voor mezelf is het weer een bevestiging hoe belangrijk het is op je intuïtie te vertrouwen!

¹³⁹ aan het NIOD (februari 1964)

¹⁴⁰ Uit “Ischa Meijer: Ik heb niets tegen antisemieten, ik lééf ervan” van Ronit Palache, Uitgeverij de Arbeidspers, Pag 381

Verantwoording

Het verhaal van mijn vader heb ik grotendeels kunnen onderbouwen aan de hand van officiële documentatie in Nederland van het Nationaal Archief, het NIOD, het Ministerie van Defensie en het Haags Gemeentearchief. In Brussel van het Algemeen Rijksarchief, het Cegesoma (Studiecentrum Oorlog en Maatschappij), Federale Overheidsdienst, DGO (Directie-Generaal Oorlogsslachtoffers) en in London de National Archives (Kew Gardens). Bij voetnoten zijn verwijzingen naar documenten afkomstig uit deze archieven.

Het personeelsdossier Philip Hartog van het Semi-Statistisch Archief van het ministerie van Defensie in Kerkrade en met name het verslag van het verhoor van mijn vader door het Militair Gezag in Brussel geeft het aanvullend bewijs van zijn verhaal op hoofdlijnen. Dit geldt ook voor het verificatie formulier van het Nationale Rode Kruis¹⁴¹ en Gefangnisbuchern van Scheveningen, Brussel en Leopoldsborg waar de gevangenschap van mijn vader van in totaal acht maanden is vastgelegd en bevestigd.

Ook het gegeven dat mijn vader in die tijd door het Militair Gezag, een officiële Nederlandse autoriteit is aangemerkt als een goede werknemer en als betrouwbaar, geeft het verhaal een extra stevig fundament.

Deze documenten, het verslag, de beoordeling en de beschikking van de bevordering van mijn vader zijn als bijlagen opgenomen.

¹⁴¹ Nationaal Archief CADSU (Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schade- uitkeringen 1959-1966) inv. nr. 1775

Annexen

1. Corien Gludemans van het Gemeentearchief Den Haag over Documentatiedienst van de Haagse Politie in WO II.

Arrestatie van mijn vader, Philip Hartog, en zijn vader Isaac Hartog door Documentatiedienst van de Haagse politie, die verzetsmensen en joden opspoorden en arresteerden. Henri Hartog werd door politie in Haarlem gearresteerd¹⁴².

De gevangenis in Scheveningen was niet bedoeld voor het uitzitten van langdurige straffen, maar was vooral de plaats waar gearresteerde Nederlanders gevangengezet werden om verhoord en berecht te worden. Vele gevangenen werden veroordeeld tot langdurige straffen in de Duitse kampen. 215 gevangenen van het Oranjehotel, die ter dood veroordeeld waren, zijn geëxecuteerd op de Waalsdorpervlakte. Maar ook kregen vele gevangenen vrijspraak.

Bron: <http://www.oranjehotel.org/>

De Deutsches Untersuchungs- und Strafgefängnis in het huis van bewaring aan de Pompstationsweg in Scheveningen had gedurende de Wereldoorlog de bijnaam het **Oranjehotel**. Deze bijnaam verwees naar het destijds verderop gelegen Oranje Hotel aan de Scheveningse kust^[1].

Uit deze periode dateert ook het gezegde: "In deze bajes zit geen gajes, maar Hollands glorie potverdorie".

'in het perceel Nieuwe Parklaan 76 ('Huize Windekind') was het zogenaamde **Judenreferat van de Sicherheitspolizei** gevestigd. Voor het transport van Joodse gevangenen van dit perceel naar de Cellenbarakken en omgekeerd werd door de 'SD' telefonisch personeel van de Haagse politie van het bureau Duinstraat en het bureau Gevers Deynootweg gerequireerd. De wachtcommandanten verstrekten binnen de kortst mogelijke tijd het nodige personeel om deze transporten uit te voeren. Het is driemaal voorgekomen dat Joden tijdens deze transporten trachtten te ontluchten. In alle drie gevallen werd door het begeleidende Haagse politiepersoneel op de vluchtende Joden geschoten. Hoewel hierbij niemand werd aangeschoten, werden toch allen naar aanleiding van dit schieten tot staan gebracht en opnieuw aangehouden. Gedurende al deze transporten is het nimmer een Jood gelukt te ontluchten. Het is meermalen voorgekomen dat Joden tijdens hun transport briefjes afgaven aan de hen begeleidende agenten, met het verzoek deze briefjes aan hun familieleden door te sturen. Deze briefjes werden echter door de agenten prompt aan Juden-Fischer overhandigd' ... Deze agenten van politie noch hun chefs, die hen hiervoor aanwezen, waren NSB'ers".

¹⁴² Verslag Henri, NIOD

2. Arrestatie en vrijlating les Cassuto uit het Oranjehotel

Soortgelijke rol van mevrouw Carolien Cassuto, als Lea Hartog, om haar man uit het Oranjehotel te krijgen. Ook zij zocht contact met Fischer.

Lente en zomer 1941

De niet voor publicatie bestemde directieven voor de Nederlandse pers van 9 april 1941 bevatten de opmerking van de Duitse perscontroleur Janke, dat het gewenst was, dat de bladen een bepaald door hem aangestipt artikel in de Deutsche Zeitung in den Niederlanden overnamen.

Het stond in dit Duitse blad in het nummer van 8 april met als hoofdkop 'Juden sind keine Niederländer' en daaronder: 'Ein Hebräer als Vorsitzender einer Elternvereinigung'.

Wat was het geval? De oudervereniging van een Haags gymnasium had een Jood tot voorzitter gekozen en het gevolg was dat deze Jood naar een Duits concentratiekamp was gevoerd. Men zou natuurlijk wel weer zeggen, dat hier recht en belang van Nederlanders waren geschaad, maar Joden enz. enz. De familie mocht nog blij zijn, dat men niet ook het vermogen in beslag had genomen. Als nu de Joden voortaan maar bij hun eigen zaken bleven, dan hoefden ze dergelijke gevaren niet te lopen. Weer enz. enz.; de lezer begrijpt het ook zo wel. Het bericht vond inderdaad in de pers verbreiding en wekte niet weinig opzien. De zaak leek schrijver dezes belangrijk genoeg voor een poging tot onderzoek, die door een gelukkig toeval met succes is bekroond.

Dat gelukkige toeval is dan het feit, dat de weduwe van de betrokkene, de in 1955 overleden **dr. I.H. Cassutto**, nog leefde en bereid was, van het verloop dezer kwestie een verslag op te stellen. Hieruit blijkt, dat dr. Cassutto helemaal niet naar een kamp was gezonden (men zette dit maar in de krant), maar na een week of drie gevangenschap in de Cellenbarakken te Scheveningen was vrijgelaten, terwijl bovendien de grote mate van égards verrast, door de hierbij betrokken Duitsers, met inbegrip van de later zo berucht geworden Fischer, toen nog getoond jegens de Joodse gade van de gevangene, mevrouw C. Cassutto-Winkel, die zich met grote dapperheid onmiddellijk tot hen gewend had ¹⁴³

Het geschreven verslag van Caroline Cassuto gaat over het oppakken van haar echtgenoot Prof. Ies Cassuto door de Duitsers **en uiteindelijke vrijlating van haar man oktober 1941**¹⁴⁴. Zie hieronder. Als een van de eerste maatregelen tegen de Joden in Nederland werd Ies Cassuto, vooraanstaand lid van de Haagse burgerij, in 1941 opgepakt en vastgezet in het zogenaamde Oranjehotel, bijnaam van de gevangenis in Scheveningen. Door de aanhoudende bemoeienissen van zijn echtgenote Caroline liet de beruchte Fischer hem na een paar weken weer vrij. Het verslag werd indertijd geschreven voor dr. J. Presser ten behoeve van zijn boek 'Ondergang'.

Verslag mevrouw Cassuto:

Op 7 april 's morgens stond mijn man juist gekleed om weg te gaan in de salon toen er gebeld werd en even daarna twee heren zonder kloppen de kamer binnen kwamen.

Zij richtten zich tot mijn man met de woorden

"Sind Sie Professor Cassutto" en toen mijn man dat bevestigde:

"Was haben Sie mit dem Gymnasium zu schaffen? "

¹⁴³ Pag. 111 "De Ondergang", Presser

¹⁴⁴ Website familie Rob Cassuto: <http://www.robcassuto.com/documentsgeo.html>

"Nichts".

"Ja doch, sind Sie Lehrer?"

"Nein".

Eindelijk ging mijn man een licht op en hij zei, dat hij voorzitter was van de oudercommissie.

"Stimmt, Kommen Sie mit, Sie sind verhaftet. Sie haben zwei minuten um einen Koffer zupacken".

Zij vlogen mijn man, die met het meisje even naar boven ging, achterna en keken in zijn studeerkamer rond, daarop kwamen ze naar beneden.

Ik stond onder aan de trap en toen ik die kerels zag met mijn man werd ik woedend en zei tegen die ene:

"Wie kann man denn einer Koffer packen in zwei minuten, wenn man so nervens ist.

Sie sind ja gar nicht menschlich".

Ze gingen naar de deur en ik volgde om te zien wat er gebeurde.

De man, die ik zo verachtelijk had toegesproken, keerde zich om en zei tegen mij:

"Wenn Sie mich nötig haben, dürfen Sie nach mir fragen, ich bin Fischer."

Weg reden ze in een mooie limousine. Ik bleef geschokt achter.

's-Avonds stond dat bewuste stuk in "die Zeitung in den Niederlanden."

Eerste bezoek aan Fischer

Toen ik wat bekomen was van de schrik besloot ik maar naar die Fischer te gaan, die zitting hield in ons Ministerie v. Koloniën. Daar aangekomen vervoegde ik mij aan een loket waar een jonge W.A. man zat. Ik vroeg hem naar Herr Fischer. Hij antwoordde mij op arrogante toon: "die is hier niet."

"Die is hier wel, hij heeft gezegd, dat ik hem hier kon bezoeken, dus zorgt U nu maar, dat ik hem te spreken krijg, anders zou 't wel eens lelijk voor U kunnen aflopen."

Hij schrok merkbaar, keek in een boekje en zei: "ja, U hebt gelijk, gaat U maar naar kamer 26.

Daar aangekomen zeide ik: "Guten morgen Herr Fischer, Sie haben gesagt, das sich zu Ihnen kommen durfte und jetzt komme ich Sie fragen wo mein Mann ist." Ik legde die Zeitung in den Niederlanden voor hem neer en zei: "Haben Sie dies gelesen, es sind alle Lügen". Hij negeerde deze opmerking en vertelde me niet te weten waar mijn man was. Over enige dagen zou hij misschien meer kunnen zeggen.

Nauwelijks thuisgekomen belde mevrouw Telders mij op: "ik kom U de groeten van Uw man brengen, mijn man komt zojuist terug van 'n bezoek aan onze zoon, prof. Telders en vertelt mij, dat Uw man samen met hem in één cel zit en het goed maakt. De beide heren kunnen 't goed samen vinden." Ik vertelde mevrouw Telders, dat ze me net een engel uit de hemel voorkwam met deze boodschap juist nu ik me zo angstig en bedroef voelde.

Tweede bezoek

Aan het eind van die week toog ik maar weer naar Fischer, hopenoeds iets nieuws gewaar te worden, "Ihr mann ist auf Scheveningen" zei hij.

Wat voelde ik me opgelucht. Hij was dus gelukkig niet naar Duitsland vervoerd, maar zat in "Het Oranjehotel", de ere naam, die men de strafgevangenis op Scheveningen had gegeven.

Ik stelde mij in verbinding met mr. Visser de ex-president van de Hoge Raad, maar deze verklaarde persoonlijk niets te kunnen doen. Hij ried mij aan mij in verbinding te stellen met de Heer Asscher van de Joodse Raad te A'dam.

Deze logeerde in 't Kurhaus (dat kon toen nog). Hij vond het heel naar mij niet te kunnen helpen maar gaf mij de raad te trachten een bezoek te mogen afleggen bij Dr. Harster, de hoogste Duitse politieautoriteit.

Derde bezoek

Ik besloot pogingen daartoe in het werk te stellen en vroeg een vriend van mij een request in het Duits te willen opstellen, waarin de nadruk zou moeten worden gelegd op 't feit, dat mijn man zich nooit met politiek had opgehouden (wat waar was!).

Met deze "Bittschrift" begaf ik mij op donderdag 25 april naar Herr Fischer. Dit keer zat er aan 't eind van de zaal een mij onbekende in Duits uniform.

Ik legde Fischer uit, dat ik wilde trachten Herrn Dr. Harster te spreken te krijgen om hem mijn request te overhandigen.

Daarop gilte die vreemde militair: "woher hat sie diesen Namen, sie ist eine Jüdin, sie wird dich verraten. "

Fischer liet zich niet van de wijs brengen, op zijn vraag antwoordde ik, dat de heer Asscher mij deze had opgegeven, waarop hij zei, dat hij mij vertrouwde en ik mij door 't gebouw naar het kantoor van Dr. Harster kon begeven.

Ik prefereerde echter buiten om te gaan en trad het gebouw, waarvoor twee zwaargewapende militairen op wacht stonden van de voorzijde binnen. Op mijn vraag naar Dr. Harster leidde men mij naar boven, waarna ik een klein vertrek binnentrad.

Aan een kleine tafel zat een officier. In de kamer bevonden zich nog enige jonge mensen, die met administratief werk bezig waren. Ik ging naar de officier toe, groette en vroeg hem: "Können Sie mir bitte sagen, Herr Offizier, welcher Rang Sie haben im Armee?" Ik moet altijd nog lachen als ik aan 't verblufte gezicht denk van de officier, heel langzaam antwoordde hij: "ich bin Oberst"

"Also Herr Oberst, darf ich die Ehre haben mit Ihnen zu reden?"

Ik gaf hem het request, vertelde, dat ik dat aan Dr. Harster wilde overhandigen en vroeg hem het even in te zien.

Hij nam het uit de lange gele enveloppe en begon te lezen.

"Ach so, es handelt sich um diesen Jude", riep hij opeens.

"Ja es handelt sich um einen Juden und dieser Jude ist mein Mann, aber was wissen Sie eigentlich von den Juden, Herr Oberst?"

"Die Judensind die Feinde des Deutschen Volkes, die Juden sind alle gleich."

Hij zei dit op dreun en direct viel ik hem in de rede:

"das sagt Herr Hitler; vielleicht wissen Sie etwas von deutschen Juden, aber von den Hollandischen Juden wissen Sie wahrscheinlich nichts. Darf ich Ihnen erzählen wie die Hollandischen Juden sind?"

Ik benadrukte hoe de Hollandse Joden altijd de vrienden van het Duitse volk geweest waren, grote handel met ze dreven, hun literatuur liefhadden, hun badplaatsen bezochten en tot slot, dat wij na de eerste wereldoorlog hun verhongerde kinderen in huis namen, zoals ik óók had gedaan, niet vragend welke Religion das Kind hatte.

't Was doodstil in de kamer, allen luisterden.

"Also Sie wünschen Herrn Dr. Harster zu sprechen, das ist nicht möglich."

Ik zei, dat ik dat volkomen begreep, maar vroeg of hij dan voor mij 't request wilde overhandigen. Hij stemde toe.

"Tun Sie es bitte noch heute nachmittag?"

"Ja."

Hij stond op. Ik zei "danke sehr Herr Oberst für Ihre freundliche Hilfe."

Hij volgde mij naar de deur. Hij was lang en boog zich over mij:

"Aber was denken Sie wohl, Ihr mann ist im Gefängnis, aber er wird gut behandelt, er wird nicht geschlagen."

Ik heb nooit begrepen of dat laatste als een soort grap bedoeld was of dat hij het meende. Ik vroeg hem- nog of ik mijn man een brief mocht schrijven, waarop hij zijn armen uitstreekte en glimlachend zei, "aber nicht solche lange Romane".

Even later stond ik op het Plein verbaasd bedenkend, dat ik weer een Duitser de waarheid had gezegd, zonder dat me iets kwaads geschiedde.

Ik kreeg de raad naar een advocatenkantoor te gaan, maar men wilde geen honorarium opgeven, waarop mr. Visser mij adviseerde er niet op in te gaan. Bij een eventueel vrijkomen van mijn man zouden ze mij wel f. 10.000 kunnen vragen, dus besloot ik nu maar af te wachten.

Vierde bezoek

De maandag erop, 29 april belde de vader van prof. Telders mij op. Hij adviseerde mij naar Fischer te gaan en deze te vragen of hij ervoor kon zorgen, dat ik toestemming kreeg om mijn man te bezoeken, volgens mr. Telders zou dit wel lukken als ik aanvoerde, dat ik allerlei financiële regelingen met mijn man moest bespreken. Ik besloot deze wijze raad onmiddellijk op te volgen en een uur later stond ik weer in de kamer van Herr Fischer, waar zich ons gesprek als volgt ontwikkelde:

"Guten morgen Herr Fischer, ich komme Sie fragen ob ich meinen Mann besuchen kann da ich viel mit ihm zu besprechen habe."

"Wie lange ist es denn jetzt dasz Ihr mann im Gefangnis ist?" "Das sollten Sie doch wissen, Sie haben ihn selbst geholt, es ist heute genau drei Wochen."

"Ach so, was werden Sie denn sagen, wenn ich sage, Ihr mann ist frei, er wird sofort entlassen."

En toen barste ik in tranen uit. De overgang was te groot van de hyper ellende ineens "te weten:

"mijn man is vrij.

"Warum weinen Sie nun eigentlich?" vroeg Herr Fischer.

"Man kann auch weinen vor Freude", zei ik.

Daarop ging hij naar een telefooncel, die zich in de zaal bevond en zei, dat men prof. Cassutto moest in vrijheid stellen, hem zijn persoonlijke eigendommen moest teruggeven en dat zijn vrouw hem zou komen halen.

Ik vroeg hoe ik hem zou kunnen halen, daar wij van geen taxi meer mochten gebruik maken, waarop hij direct een taxi bestelde.

Hij tekende een 'Entlassungsschein' en even daarna zat ik met het papiertje in mijn hand als in een droom in een taxi die mij naar 't Oranjehotel bracht.

In de geopende poort stond een soldaat, een soort goedmoedige Beier. Ik zei: "Ich komm meinen mann abholen, est ist eine gute Sache wenn man hier jemand abholen kann." Hij liet mij binnen in een klein kantoor en even daarna kwam mijn man binnen, bleek en ongeschoren.

In de taxi vroeg ik hem of hij niet blij was nu hij, als door een Gods wonder, gered was. "Ja maar die arme Telders, zei hij, "die moest ik nu achterlaten en ik heb niet eens goed afscheid van hem kunnen nemen". Ik vernam nu, dat plotseling de celdeur was opengegaan en mijn man werd verzocht mede te gaan en zijn zaken mede te nemen. Hij had geen idee wat men hiermede voor had, maar op de gang zei men, dat hij vrij was en toen, tot zijn grote verbazing, zag hij mij.

Onderduik

We zijn toen tot oktober in ons huis gebleven, toen dorsten we het niet langer te riskeren en met grote droefheid in ons hart verlieten we ons heerlijke huis. Het onderduiken was begonnen.

3. Fraulein Frielingsdorf

Opdracht onderzoek identiteit vrouw **Margarethe Frielingsdorf** geb. 6 okt 1910, woonplaats onbekend, als cheffin werkzaam geweest zijnde aan een bijzondere afdeling IV B 4 v.d. SD de nieuwe Parklaan 72 te S' Gravenhage van 1941 tot 1944¹⁴⁵.

Zij zou in september 1944 vertrokken zijn naar het **kamp Ravensbruck** en aldaar werkzaam zijn geweest.

Gegevens van het bureau coördinatie bijzondere rechtspleging aan bureau Groenhovenstraat, Den Haag, dhr. Wagemaker.

Politieke recherche afdeling Rotterdam, excerpt proces-verbaal contra Jan Jacob Weissman dd. 28 juni 1949, ondertekend door ambtenaar van politie

Jacob David WOLFF beroep meubelmaker, Billiton straat 16, Den Haag¹⁴⁶. Gedurende de bezetting verbonden aan de **Joodse Raad**. Bekend dat vele joodse mensen 1000 gulden stortten ter verkrijging Sperre stempel of bewijs waardoor het mogelijk was in Westerbork te blijven of te emigreren.

"Ik ben ervan overtuigd dat de Weissman lijst een grote zwendel was, omdat alle joden die op deze lijst stonden, ongeveer tegelijkertijd gearresteerd en weggevoerd werden".

"De ex-bankrover, later lichtreclamefabrikant **Jan J. Weissman** had met de BdS (referat IV B 4), geleid door **Fräulein Frielingsdorf** afgesproken, dat hij Nederlandse joden, die in het buitenland over een aanzienlijk vermogen beschikten, zou benaderen. Daarna zou hij bemiddelen tussen deze joden en de Zentralstelle für jüdische Auswanderung. Weissman richtte aan de Singel in Amsterdam zijn kantoor in en nam tegen betaling van f. 1000,- de emigratieverzoeken van vermogende joden in behandeling. Van iedere aanvraag legde hij een dossier aan, dat hij aan Referat IV B 4 voorlegde. Zij werden vermeld op de 'Weissman-Liste', kregen een Rückstellung Aus der Fünften (RAF) en werden voorlopig teruggesteld"¹⁴⁷.

Pag. 34

Verhoor van **Antonie Bolland**, Van beroep boekhouder

Van begin 1943 tot maart 1944 werkzaam voor afd. IV B 4 als kantoorbediende op de afdeling van mw. Frielingsdorf. Zij was beheerster joodse vermogens. Weissman stond op zeer vriendschappelijke voet met mw. Frielingsdorf. " Verdachte had met een van zijner zoons, een keer Weissman en Frielingsdorf en Fraulein Heinrich op het bureau v.d. Sicherheitsdienst op de Parklaan gezien. Deze

¹⁴⁵ Procesverbaal 30 dec 1948 stempel "afgedaan".

Van NL. Pro Justitia, politie te Den Haag, afd. politieke recherche no 25667

¹⁴⁶ Proces-verbaal dd. 23 mei 1947 politieke recherche, Den Haag afdeling B. Doss. No. 25667A, typ: TG Politieke opsporingsdienst s Gravenhage e.o. District v, Dossier 25667 typ CH Procesverbaal dd. 1 nov 1945 rechercheur Antonius v der Zalm, rechercheur POD, Den Haag.

¹⁴⁷ Raymund Schutz "Vermoedelijk op transport", pag. 48/ 49

personen zaten aan een schrijfbureau en op dit schrijfbureau lag een grote hoeveelheid grote hoeveelheid gouden ringen en andere sieraden, benevens een groot aantal brillanten. Genoemde personen waren bezig deze sieraden te inventariseren. Wanneer Weissman in gesprek was met Frielingsdorf mocht niemand in de kamer blijven. Wat deze twee bespraken bleef streng geheim. Door het optreden van Weissman..... kon iedereen opmaken dat deze persoon schatten geld verdiende bij de Sicherheitsdienst.¹⁴⁸

Getuigenis Henri van Leeuwen¹⁴⁹ over Fraulein Frielingsdorf van IV B 2 in Westerbork:

Gesprek van der Leeuw, 6 april 1973 te New Jersey

“Zelf kreeg ik overigens – naar ik meen in december 1943 – bericht dat ik naar Auschwitz zou worden gezonden. Dat is niet doorgegaan door een beslissing van *Fraulein* Frielingsdorf. Ik kende in Rotterdam een zekere Den Haring, van wie ik wist dat hij een goede relatie met iemand op < Windekind > had. Dat bleek *Fraulein* Frielingsdorf te zijn. Omstreeks Kerstmis 1943 of wat eerder werd ik opgeroepen om bij de Verwaltung in het kamp Westerbork te verschijnen en daar bleek *Fraulien* Frielingsdorf aanwezig te zijn. De heer Ottenstein van de Antragsstelle woonde het gesprek bij. Het bleek dat zij door Den Haring op mij attent gemaakt was. Zij vroeg mij nu iets te vertellen over mijn “judische Vergangeneit”. Ik heb haar toen verteld van mijn werk in Geneve, mijn reizen, mijn gesprekken met staatslieden etc. Ook vroeg zij naar mijn vrouw en kinderen, wier namen en verblijfplaats (toen dus USA) ik moest opgeven. Tenslotte zei ze ongeveer: “*Ich Werd Sie nach solch eine Lage schicken, sodass Sie Ihre Frau und Kindern wiedersehen*”. Inderdaad ben ik op de lijst voor Bergen-Belsen geplaatst en uit de strafbarak vrijgelaten. Dat moet begin januari 1944 zijn geweest. Toen het transport van 25 januari naar Auschwitz vertrok verbleef ik al niet meer in de strafbarak. Ik weet niet hoe ik precies uit de strafbarak ben gekomen. Het is mogelijk dat ik dit ook aan *Fraulein* Frielingsdorf te danken heb maar het kan ook zijn dat Weinrebs optreden van invloed is geweest.

In Bergen-Belsen heb ik *Fraulien* Frielingsdorf ook nog teruggezien. Dat moet omstreeks oktober/november 1944 geweest zijn. Zij heeft mij toen op de lijst voor uitwisseling bestemde personen geplaatst. Zoals u weet ben ik inderdaad januari 1945 naar Zwitserland uitgewisseld.

Ik heb dan ook *Fraulein* Frielingsdorf steeds als mij redster beschouwd”.

Conclusie NIOD

Van Leeuwens ontslag uit de strafbarak en zijn aanwijzing voor Bergen-Belsen zijn kennelijk op voorspraak van de Rotterdamse zakenman H.W. den Haring bewerkt door de *Sachebearbeiterin* van IV B 2 *Fraulien* Frielingsdorf, die vermoedelijk ook enigszins onder de indruk was van de bijzondere persoonlijkheid die de heer Henri van Leeuwen was. Zij heeft hem op de voor Bergen-Belsen bestemde lijst van personen met internationale relaties geplaatst.

¹⁴⁸ Nationaal Archief, CABR 1945-1952, Inv nr. 71173

¹⁴⁹ Gesprek van der Leeuw, 6 april 1973 te New Jersey, Weinreb rapport van het NIOD, Deel II, pagina's 1123 en 1124; Henri van Leeuwen, geboren 29 februari 1888, Rotterdam, overleden 8 augustus 1973, Teaneck, Bergen County, New Jersey, VS

Henri van Leeuwen:

<https://www.geni.com/people/Henri-Bernard-van-Leeuwen/600000000881054068>

4. Die Schweiz und die deutschen Lösegelderpressungen in den besetzten Niederlanden Vermögensentziehung, Freikauf, Austausch 1940–1945¹⁵⁰

Beiheft zum Bericht Die Schweiz und die Flüchtlinge zur Zeit des Nationalsozialismus
Wurde ersetzt durch die leicht überarbeitete Fassung¹⁵¹:

8 Zusammenfassung pag 113

Wie unsere Ausführungen gezeigt haben, handelt es sich bei dem Phänomen der Lösegelderpressung in den besetzten niederländischen Gebieten keineswegs um eine Randerscheinung nationalsozialistischer Besatzungsherrschaft. Die grosse Zahlaktenkundiger Fälle und Hitlers Entscheid vom Dezember 1942⁴⁹⁰ verweisen auf den hohen Stellenwert von bezahlten Auswanderungsgenehmigungen für die Politik des «Dritten Reiches». Der vorliegende Bericht hat sich mit drei wesentlichen Akteuren der deutschen Lösegelderpressungen befasst: mit dem Deutschen Reich und der Besatzungsverwaltung in den Niederlanden, mit der Schweiz, schliesslich mit den Alliierten, also Grossbritannien und den Vereinigten Staaten. Als wichtigste Faktoren wurden dabei Wirtschafts- und Aussenpolitik festgestellt, die zugleich Verbindungen zwischen Lösegeld und Freikauf einerseits sowie der allgemeinen Flüchtlingspolitik der Schweiz andererseits erkennen liessen. Wir fassen die Ergebnisse unserer Forschungen im zeitlichen Durchgang und anhand der Akteure zusammen. Zunächst wird aber eine zahlenmässige Bilanz gezogen.

8.1 Bilanz der Lösegelderpressungen

Angesichts des deutschen Devisenmangels und der hohen Summen, die im Spiel waren, bedarf es einer Quantifizierung dieses Phänomens nach verschiedenen Seiten. Handelte es sich nur um vereinzelte Fälle, denen grössere Bedeutung für die Kriegswirtschaft des Deutschen Reiches nicht zugemessen werden kann, oder zog das Deutsche Reich aus diesen Geschäften nennenswerte Devisengewinne?

Es fällt schwer, diese Fragen exakt zu beantworten. Zu meinen liegen nur sehr wenige Dokumenten vor, die Rückschlüsse auf den Gesamtumfang dieser Transaktionen zulassen.⁴⁹¹ Bei der Mehrzahl der archivalischen Quellen handelt es sich um Briefwechsel, Telegramme und vergleichbares Material, das Informationen überwiegend auf der Ebene des Einzelfalls enthält. Dies liegt in der Struktur des Lösegeldgeschäfts begründet. Obwohl durch Weisungen der NS Regime führunggedeckt, spielt es sich der überwiegende Teil der Verhandlungen unterhalb der offiziellen Ebene ab. Durch die Einbeziehung von Bankiers und Rechtsanwälten, aber auch Mittelsmännern, die seit Sommer 1942 eingesetzt wurden, um vermögende Juden für die vermeintliche Auswanderungsmöglichkeit zu interessieren, verlagerte sich das Geschehen vielmehr in den Graubereich grenzüberschreitender Initiativen, bei denen der jeweils zu erwartende Devisengewinn im Vordergrund stand. Zwar scheint die deutsche Besatzungsverwaltung Listen von Personen erstellt zu haben, die bereit waren, für die Erteilung einer Ausreisegenehmigung Devisen und andere Vermögenswerte zu bezahlen.⁴⁹² Diese Aufstellungen sind aber offenbar vor Kriegsende vernichtet worden voetnoot 492

¹⁵⁰ **Bron:** Bettina Zeugin en Thomas Sandkühler, Die Schweiz und die Deutsche Lösegelderpressungen in den besetzten Niederlanden, in: Veröffentlichungen der unabhängigen Expertenkommission Schweiz – zweiter Weltkrieg band 24 (Bern 1999) 44.

Zie ook: D. Giltay Veth en A.J. van der Leeuw, Het Weinrebrapport, deel I, 197-198.
Unabhängige Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg

¹⁵¹ Bestellung: Chronos Verlag (www.chronos-verlag.ch)

Kapital 8, pag. 114, voetnoot 492

In den Unterlagen finden sich verschiedene Hinweise auf die Existenz einer solchen Liste, u. a. eine undatierte Aufstellung betr. verschiedener Rückstellungsgruppen mit Angabe der Gruppe, Fälle, Stempelnummer, usw. Unter der Nr. 4e) Angebotsjuden findet sich der Eintrag «Listevorhanden»; diese Liste wird im folgenden dann als «**Liste Frielingsdorf**» bezeichnet (**Fräulein Magarete Frielingsdorf war die zuständige Sachbearbeiterin bei dem Referat IV B 4 in Den Haag**)¹⁵²

5. Verslag verhoor sollicitanten door het Militair Gezag op politieke betrouwbaarheid¹⁵³

Een brief dd. 23 oktober 1944¹⁵⁴ van Kapitein Kuipers van het Militair Gezag aan het Nederlands consulaat-generaal (Brussel) geeft een goede indruk hoe selectie van sollicitanten door het Militair Gezag op betrouwbaarheid ging: op gevoel, op globale indrukken.

Conclusies zoals: geen bewijs van politieke onbetrouwbaarheid, voorlopig niet in dienst nemen of nader onderzoeken. Soms gemakkelijke toelating van een sollicitant ondanks werk voor de bezetter, soms een makkelijke afwijzing.

Een selectie uit conclusies van Kapitein Kuipers over betrouwbaarheid van 41 sollicitanten (namen zijn weggelaten):

1. Geen bewijs van onbetrouwbaarheid. Zijn geboorte en opvoeding in Duitsland, alsmede het feit dat zijn moeder Duitse van geboorte was, maken het voorlopig onwenselijk dat deze man buiten België wordt gebruikt. Moet dit wel, dan in ieder geval tijdelijk- en zeker niet naar Engeland sturen.
2. Voorlopig niet in dienst nemen. Tijdens bezetting politieopleiding en politieofficier opleiding gehad. Geval kan later nogmaals onderzocht worden.
3. Is een van de Delftse studenten die zg. “loyaliteitsverklaring” tekenden. Geeft toe dat dit zwak was, maar ziet, dat hij graag afstudeerde om te kunnen trouwen, en dat de senaat de studenten heeft aangeraden om te tekenen. Ik stel voor deze man niet aan te stellen als officieel. Chauffeur? Hij mag worden gebruikt voor een reis naar Engeland, waarna zijn geval nogmaals kan worden onderzocht.

¹⁵² RIOD, HSSPF 181 a.

¹⁵³ Militair Gezag 2.13.25; inventaris nr. 868

Stukken m.b.t. de uitkomsten van onderzoek naar de politieke betrouwbaarheid van personeel van onderdelen van het Militair gezag, 1944-1945 1 Omslag

¹⁵⁴ Brief dd. 23 oktober 1944 van Res. Kapitein J.D. Kuipers (Wnd. voor Res. Majoor O. Pinto) aan Lt. kol. Dr. De Boer, Nederlands consulaat-generaal (Brussel); Kopie aan ritmeester Teding van Berkhout; Nationaal Archief, Militair Gezag 2.13.25; Inv. Nr. 868.

13. Maakt geen slechte indruk. Het schijnt dat werk in Duitsland onvermijdelijk was, en dat zijn vader daarom een zo goed mogelijk werkring voor zijn zoon heeft gezocht. Er zijn geen redenen om deze man onbetrouwbaar te achten. In dienst nemen.

19. Geen bewijs van politieke onbetrouwbaarheid. Geeft niet de indruk van zeer actieve patriotisme. Voorlopig in dienst nemen. Komt voor nader onderzoek in aanmerking. Bij terugkomst uit Engeland hier nogmaals melden.

21. Het verbaast mij, dat deze man nooit naar Duitsland moest gaan. Lijkt mij Politiek betrouwbaar. In dienst nemen.

24. Geen bewijs van politieke onbetrouwbaarheid. Geeft niet de indruk van zeer actieve patriotisme. Voorlopig in dienst nemen voor één reis naar Engeland. Bij terugkomst hier nogmaals te melden.

31. Een droevige vaderlander. Heeft zeker geen recht om in uniform te lopen. Heeft vrijwillig voor den vijand gewerkt en ofschoon er geen bewijs is van politiek gevaar, zou ik willen voorstellen hem zo mogelijk niet te gebruiken.

32. Hartog, Philip, Arnold. Geen bewijs van politieke onbetrouwbaarheid. In dienst nemen.

34. Maakt geen slechte indruk. Zijn werk voor de Duitse transportdienst kan hem niet zwaar worden aangerekend worden. Hij had reeds twee ondergedoken broers, en heeft nog getracht onder te duiken wat hem door leden van een ondergrondse beweging werd afgeraden.

Kan zeer zeker als chauffeur worden aangenomen.

35. De heer heeft bewust voor een Duitse instantie gewerkt te Brussel. Hij geeft de indruk een zeer zwak karakter te hebben. Hij kan evenwel voor onbelangrijk werk in aanmerking komen, maar kan zeker niet met vertrouwelijk werk worden belast. Zijn geval komt voor nader onderzoek in aanmerking. Hij geeft verder voor bij de H.K.P. Sabotage te hebben gepleegd. Hij vertelt dit met grote nadruk daar hij zich ervan bewust is dat zijn werk voor den vijand bij ons niet in goede aarde gevallen is.

36. is een zeer primitief en dom mens. Hij is zeker te dom om onbetrouwbaar te zijn op politiek gebied. Het is zeer begrijpelijk dat hij geen initiatief heeft getoond om zich aan de Duitse Dwangarbeid te onttrekken. Kan als chauffeur aangenomen worden.

43 Maakt geen goede indruk. Lijkt een fantast en heeft een zeer verwarde levensloop achter den rug. Zijn verhaal zal wel degelijk getest moeten worden alvorens hij aangenomen wordt.

44. Maakt goede maar niet bepaald snuggere indruk. Geen termen aanwezig om aan zijn politieke betrouwbaarheid te twifelen. Kan aangenomen worden voor Roode Kruisdienst.

45. Geen bewijs van politieke onbetrouwbaarheid. Geen bezwaar tegen tijdelijke dienst. Heeft een jaar voor den vijand gewerkt en de zaak moet worden herzien. Persoonlijk maakt hij geen slechte indruk.

6. Rechtsherstel na de oorlog

Rechtsherstel voor Philip Hartog

Philip heeft in 1963 een claim ingediend bij het Centraal Afwikkelingsbureau Duitse Schade-uitkering (CADSU) omdat hij anderhalf jaar een gele ster had moeten dragen en gevangenschap van in totaal 9 maanden (in Scheveningen, Brussel en Leopoldsburg). Na verificatie via het Rode Kruis werden twee uitkeringen van in totaal 2072 gulden en 40 cent in 1965 aan Philip overgemaakt. Hij moest om dat bedrag lachen omdat geld nooit kon compenseren voor wat hij in de oorlog had moeten doormaken.

Rechtsherstel voor het familiebedrijf ESVEHA

Bij de bezetting in mei 1940 was NV ESVEHA te Den Haag een enveloppen -en kantoorbenodigdheden fabriek en tevens een papiergroothandel -en handelshuis in schrijfwaren. Aandeelhouders waren Edersheim, Hartog en Simons.

In zijn autobiografie beschrijft Jozef Hartog de steun van de Nederlandse overheid aan het bedrijf na zijn terugkeer naar Nederland in december 1945/ januari 1946: "I went back to the firm which I said was in shambles also, but we had a great deal of help from the Dutch government. Not only because we were a firm that could employ several hundred people, and because they liked employment, but also because we were a Jewish firm terribly hit like some other Jews by the Nazis, and they wanted to give us priority and anything they could do to help us out. When we needed machinery they told us to take a truck, go into Germany, where we would see the machinery, just load it up under military orders, and take it back, of course without payment. We had gotten word that a great deal of paper inventory had been stolen by the Germans, put on a river boat and was on the way somewhere to Germany, and was even said where the ship was. A couple of trucks drove up to the ship, and we got a lot of paper back that way into the factory.

And so on so on, we were really treated very well by the Government, with the result that after a rather short period of 6 months to a year the firm was doing extremely well. There was a enormous need for any article we had, selling was no problem, just manufacturing it was the only worry which we had, anything which we made we could sell right off the bat".

Na de oorlog trad advocaat Karel Edersheim op namens de oorspronkelijke aandeelhouders van ESVEHA om overleg te voeren over rechtsherstel en uiteindelijk de definitieve afwikkeling door een acte van minnelijk rechtsherstel in 1947. In deze acte werden de gevolgen van de gedwongen verkoop ongedaan gemaakt en de oorspronkelijke eigenaren weer als aandeelhouders werden erkend.

In zijn brief¹⁵⁵ d.d. 11 december 1946 aan de Beheerders van Vermogensverwaltung in Amsterdam vatte hij de zeer speciale verloop van de inbeslagname van het bedrijf als volgt samen: " Voordat de

¹⁵⁵ Brief Edersheim dd 11 december 1946 Nationaal Archief, NBI (Nederlands beheersinstituut), Nummer archiefinventaris: 2.09.49

anti- Joodse maatregelen officieel waren ingevoerd, heeft de bij deze vennootschap werkzame bedrijfsleider B.L.E. Casselmann, met medewerking van de Sicherheitsdienst, reeds in september 1940 de aandeelhouders gedwongen hun aandelen aan hem over te dragen, waarna hij de liquidatie van N.V. ESVEHA heeft doorgevoerd en de zaak heeft voortgezet onder de naam firma ESVEHA, B.L.E. Casselmann”.

De Nederlandse overheid stelde in mei 1945 notaris Küller aan als beheerder. Hij zette zich in gedurende mei 1945 tot 1957 in om zoveel mogelijk bezittingen terug te krijgen en belastingheffingen over de oorlogsjaren te vermijden. Deze heffingen werden over de oorlogsjaren toch doorgezet ondanks de beslagname in deze periode. Uiteindelijk minnelijke schikking d.d. 31 december 1947.

Bij het Nationaal Archief is uitgebreide documentatie van het NBI¹⁵⁶ over hoe het familiebedrijf ESVEHA door de bezetter werd gevorderd en leeggehaald en hoe na de bezetting rechtsherstel van dit bedrijf werd opgezet en uitgevoerd.

Notaris Küller was als beheerder en tevens als bestuurder van ESVEHA benoemd door de Militaire Commissaris bij beschikking van 9 juli 1945. Hij was reeds eerder werkzaam en vatte in zijn eerste verslag over de periode 7 mei 1945 tot 1 oktober 1945 de gebeurtenissen over ESVEHA tijdens de bezetting samen: “De NV had een Duitse bedrijfsleider in dienst, genaamd, B.L.E. Casselmann, die zich kort na de bezetting richtte tot de aandeelhouders met de mededeling, dat hij het bedrijf wenschte over te nemen. Hoewel hij geen cent bezat, is hij er toch door diverse manipulaties (o.a. door het gevangen laten nemen van den heer J.J. Hartog) er geslaagd de aandeelhouders te dwingen de aandelen aan hem over te doen tegen betaling van een belachelijk lage koopsom, waarvoor hij het geld bij een bank had opgenomen.

Toen de bepalingen op ariseering van bedrijven bekend werden is achteraf een ariseeringverklaring afgegeven. Na de inwerkingtreding van het liquidatiebesluit heeft de heer Casselmann de N.V. laten liquideren en alle baten op zijn naam doen overschrijven.

Achteraf is aan de Duitse instanties gebleken dat de overdracht op wel zeer eigenaardige wijze tot stand was gekomen. Men heeft daarnaar een nieuw onderzoek ingesteld, de verleende ariseering ingetrokken, Casselmann onder beheer gesteld van Dr. Priem en opnieuw een ariseering doen plaatsvinden”.

¹⁵⁶ Nationaal Archief, NBI (Nederlands Beheersinstituut), Nummer archiefinventaris: 2.09.49

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt worden in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch of door fotokopieën, opname, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur

Versie Het verhaal van mijn vader versie 8 augustus 2021